STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05118

DER AYNTSIGER MITEL

Leo Tolstoy

Permanent preservation of this book was made possible
by Grace K. Mendelson
in memory of
Fred Mendelson

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אָקטאָבער, 1902. נומער 4. 4טער יאַהרגאַנג.

. . . . . . דיא . . . . . .

אינטערנאציאנאלע ביבליאטהעק,

ערשיינט יערע 3 מאָנאט.

—o—o—o—

דער איינציגער מיטעל,

פון . . . . . . ליעוו טאָלסטאָי.

איבערזעצט אוים דעם רוסישען

פון מ. קאַטץ.

—o—o—o—

ארויסגעגעבען פון
דיא אינטערנעשאָנאַל לייבּרערי פּאָבלישינג קאָמפּ.
23 דוואַיין סטריט, נויאָרק. . .

פרייז 5 סענט.

צו דיא לעזער.

מיר ווענדען זיך מיט דיעזער אויסגאבע צום ווערטהען לעזע־פּובליקום און האָפען אז זיי וועלען וויסען וויא אבצושעצען דעם אונטערשיעד צווישען דיעזע אויסגאבע און די פערקריפּעלטע אויסגאבען פון טאָלסטאָי׳ס ווערק, וואס זיינען פון אנדערע פריהער ארויסגעגעבען געוואָרען. יענע ארויסגעבער האָבען נור ארויסגענומען שטיקערווייז טאָלסטאָי׳ס ווערק און אזוי פערקריפּעלט, אז עס איז געוועזן שווער צו דערקענען אין זיי דעם גרויסען שריפטשטעלער און דענקער. אונזער אויפגאבע איז אן אנדערע. מיר טרעטען צו מיט עהרפורכט צו דער ארבייט און לעגען הויפּט־געוויכט, אז דיא געדאנקען פון דעם גרויסען שריפט־שטעללער זאָלען ארויסקומען קלאָהר, ריין און גאנץ אזוי וויא זיי זיינען ארויס פון זיין אייגענעם פעדער. מיר האָפען דארום אויף דער סימפּאטהיע פון דיא לעזער און ערווארטען אז זיי וועלען זאָרגען דאס דיעזע אויסגאבען זאָלען זיין אן ערפאָלג. דיא געדאנקען פון טאָלסטאָי זיינען איינפאך און קלאָהר און זיינען ניט גענויטהיגט אין אונזער לויב. דאס אידישע פּובליקום איז אבער מיט דיעזע געדאנקען ווייניג בעקאנט, אבוואָהל דער נאמען פון טאָלסטאָי איז זיי גענוג בעוואוסט. אן אייך, ווערטהע לעזער, ווענדט זיך דער ערפאָלג פון אונזער ארבייט. דיעזע אויסגאבע איז בלויז א פּראָבע. עס איז די אויפגאבען פון יעדען רעכטדענקענדען מענשען צו זאָרגען אז אזעלכע געדאנקען און אזעלכע ווערק זאָלען ווערען פערשפּרייט ווייט און ברייט אין דער וועלט און צו רעקאָמענדירען דיעזעם ווערק צו יעדען פון זיינע פריינד און בעקאנטע. דאס וואָלט געזיכערט דעם ערפאָלג, און מיר, דיא ארויסגעבער, וועלען דאן געהען ווייטער אין דיעזער ארבייט און ארויסגעבען מעהר פון דיא ווערקע פון דיעזען גרויסען שריפט־שטעלער, וועלכער פערנעהמט אזא פּלאץ אין דער וועלט־ליטעראטור. האָפענדיג, אז יעדער פון דיא לעזער וועט טהאָן אין דיעזער הינזיכט זיין פּפליכט, צו נוצען און פיר דיא אויפקלעהרונג פון דיא, פאר וועמען אויפקלעהרונג איז אזוי נויטהווענדיג, פערבלייבען מיר אכטונגספאָל,

דיא ארויסגעבער.

דער איינציגער מיטעל.

מאי דסני עלך לחברך לא תעביד.
(הלל—אבות).

I.

איבער אַ מיליאַרד, טויזענד מיליאָנען נפשות פון דער אַרבייטער מאַסע געפינען זיך אויף דער גאַנצער וועלט. אַלע תבואות, אַלע סחורות פון דער גאַנצער וועלט, אַלעס פון וואס מענשען לעבען און פון וואס זיי זיינען רייך, דאָס אַלעס ווערט געשאַפען פון אַרבייטער פאָלק. אבער בענוצען זיך מיט דעם אַלעם וואס דער ארבייטער שאַפט, בענוצט זיך ניט ע ר, זאָנדערן דיא רעגיערונג און דיא רייכע. דאָס אַרבייטער פאָלק אַליין לעבט תמיד אין דחקות, אונוויסענהייט, אין צוואַנג און ווערט פעראַכטעט גראַדע פון דיזעלביגע וועמען ער קליידט, קאָרמעט, פאַר וועמען ער בויט דיא וואהנונגען און וועמען ער בעדינט.

דיא ערד איז פון איהם אַוועקגענומען און רעכענט זיך פאַר דאָס איינענטהום פון דיא, וועלכע אַרבייטען אויף איהר ניט; אַזוי דאָס אום צו ערנעהרען זיך פון דער ערד, מוז דער אַרבייטער טאָהן אַלעס דאָס וואס עס פערלאַנגען פון איהם דיא, וואס זיינען דיא הערשער אויף דיזער ערד. און אויב דער ארבייטער לייגט אַוועק דיא ערד-אַרבייט און געהט אַוועק דינען, אַרבייטען אויף דיא פאַבריקען, זאַוואָדען, דאַן פאלט ער אַריין אין צוואַנג צו דיא רייכע, ביי וועלכע ער דאַרף זיין גאַנצען לעבען אַרבייטען צו 10, 12 און 14 שטונדען, און נאָך לייגער, און דאַרף אַרבייטען אַ פרעמדע, איינאַרטיגע אַרבייט וואס דערעסט זעהר און איז אָפט אַזוי שעדליך אַז זיא רואינירט זיין לעבען. אויב איהם זאָל שוין געלינגען איינאָרדנען זיך וויא עס איז אויף דעם שטיקעל ערד, וואס ער בעאַרבייט, אדער ביי פרעמדע אַרבייט, אַז ער זאָל שוין קענען דורכקומען אָהן נויט, וועט מען איהם ניט לאָזען רוהען און מען וועט ביי איהם מאָנען שטייערן, אפּצאָלונגען, און אויסער דעם וועט מען נאָך איהם אַליין נעהמען אויף 3,

4 אדער 5 יאהר אין סאלדאטען אדער מען וועט איהם צווינגען צו צאהלען בעזאנדערע טאקסעס אויף מיליטערישע אויסגאבען. זאל ער אבער פּרובירען בענוצען זיך מיט דער ערד, ניט צאהלענדיג פאר איהר, אדער מאכען א סטרייק און ניט דערלאזען אנדערע ארבייטער פארנעהמען זיין פּלאץ אדער זאל ער פּרובירען זיך אפּזאגען פון צו צאהלען שטייערן, מען שיקט גענען איהם דאן ארויס מיליטער, מען פערוואונדעט, צושיסט דאן דיא ארבייטער אויף טויט און מען צווינגט מיט גוואלד צו ארבייטען און צאהלען שטייערן אזוי וויא פריהער.

אויף אזא'ן אופן לעבען דיא ארבייטער אויף דער גאנצער וועלט ניט אזוי וויא מענשען, זאנדערן אזוי וויא לאסט-טהירען, וועלכע מען צווינגט דעם גאנצען לעבען צו שאפען דאס, וואס ניט איהם איז נויטיג נור וואס עס איז נויטיג פאר זיינע אונטערדריקער, און מען גיט איהם דערפאר עסען, א בגד און אפּרוהען זיך נאר אויף אזוי פיעל, וויפיעל עס איז נויטווענדיג אז ער זאל ארבייטען אהן אויפהער. און יענע קליינע טהייל אבער פון מענשען, וועלכע הערשען איבער דאס ארבייטער פאלק, לעבען אלס פּוסטעפּאסניקעס, אין משוגענעם ווייטאג, פערשווענדענדיג מיליאנען נוצלאז און זינדלאז.

און אזוי לעבען דיא מעהרסטע מענשען אויף דער גאנצער וועלט, ניט נור אין א רוסלאנד אליין, נור אויך אין פראנקרייך, אין דייטשלאנד, אין ענגלאנד, אין כינא, אין אינדיען, אין אפריקא—אומעטום. ווער איז דעריין שולדיג? און וויא אזוי קען מען דאס פאררייכטען? איינע זאגען, אז שולדיג דעריין זיינען דיא, וואס בעהערשען דיא ערד ניט ארבייטענדיג אויף איהר, און אז מען דארף דיא ערד אוועקגעבען דעם ארבייטער פאלק; אנדערע זאגען אז שולדיג זיינען דיא רייכע, וואס פערמעגען דיא מיטלען צו פּראדוקציאן אין זייערע הענד, דאס הייסט, דיא אלע פאבריקען און זאוואדען, און אז מען דארף אז דיזע פאבריקען און זאוואדען זאלען ווערן דאס אייגענטהום פון דיא ארבייטער; דיא דריטע זאגען, אז שולדיג איז דיא גאנצע איצטיגע ארדנונג פון לעבען און אז מען דארף דארום אין גאנצען ענדערן דיזע איינארדנונג.

איז דאס אמת אדער ניט?

.II

מיט אייניגע יאָהר צוריק, אין דער צייט פון ניקאָלאַי דעם צוויי־טענס קרוינונג האָט מען פערשפּראָכען דעם פאָלק, אַז ער וועט בעקו־מען טראַקטירט אומזיסט מיט ווייַן, ביער און פערבייסען. דאָס פאָלק האָט זיך אַ שפּאַר געטאָהן צו יענעם פּלאַץ, וואו עס איז געטהיילט געוואָרן דאָס פערשפּראָכענע שנאַפּס און פערבייסען, און עס איז געוואָרן אַ שטיקענעס. דיא וואָס זיינען געשטאַנען פון הינטען האָבען אומגעוואָרפען דיא ערשטע רייהען און זיי זיינען אומגעשטויסען געוואָרן פון אַנדערע וואס זיינען געשטאַנען הינטער זיי, און ניט דיא און ניט יענע האָבען ניט געזעהען וואָס עס טהוט זיך דאָרט אין דיא פאָדערסטע רייהען און האבען געשטויסען און דערשטיקט איינע דיא אַנדערע. דיא שטאַרקערע האָבען אַנידערגעוואָרפען דיא שוואַכערע, און דערנאָך זיי־נען דיא שטאַרקע אליין געבליבען אָהן אָטהעם פון ענגקייט און שטיקענ־דען לופט; זיי זיינען געפאַלען און זיינען צוטראָטען געוואָרן פון דיא, וועלכע מען האָט געשטויסען פון הינטען און וועלכע האָבען שוין ניט געקענט בלייבען שטעהן. און אַזוי זיינען צוטראָטען געוואָרן און דער־שטיקט אויף טויט אייניגע טויזענד נפשות אלטע און יונגע, מענער און פרויען.

ווען אַלעס איז געווען צו ענדע, האָבען מענשען אנגעהויבען צו קלעהרען ווער איז געווען שולדיג אין דעם. איינע האבען גע׳טענה׳ט, אַז דיא פאָליציי איז שולדיג; אַנדערע האָבען געזאָגט דער צאַר איז שולדיג, וואָס איהם האָט זיך פערוואָלט מאַכען אַזאַ נאַרישע איינריכ־טונג פון יום טוב. אלעמען האָט מען בעשולדיגט, נור ניט זיך אַליין. און עס איז דוכט זיך קלאָהר, אַז שולדיג געווען זיינען נור יענע מענשען, וואס האָבען איבער אַ הייפעל לעקעכלעך און אַ גלעזעל בראַנפען, גע־שטופּט זיך פאַראויס צו כאַפּען פריהער, ניט קוקענדיג אויף דיא איבע־ריגע, און האָבען זיי געשטויסען, אומגעוואָרפען און צוטראָטען.

איז ניט דאָס זעלבע מיט דעם אַרבייטער פאָלק? דיא אַרבייטער זיינען אויסגעמאטערט, געטראַטען, פערשקלאַפּט נור דערפאַר, וואס אי־

בער וועלכע עס איז ניכטסווירדיגע נוצען פיהרען זיי איבער זייער אייגענעם לעבען און דעם לעבען פון זייערע ברידער. דיא ארבייטער בעקלאָגען זיך אויף דיא לאַנד אייגענטהימער, אויף דיא פאַבריקאַנטען און אויף דיא מיליטער.

אבער דיא לאַנד־אייגענטהימער פערמעגען לאַנד, דיא רעגיערונג מאָנט אויף אפצאָהלונגען, דיא פאַבריקאַנטען שאַלטען איבער דיא אַרבייטער און דיא מיליטער אונטערדריקט סטרייקס דאָך בלויז דא־דורך וואָס דיא אַרבייטער אליין ניט נור זיי העלפען דיא לאַנד אייגענט־הימער, דער רעגיערונג, דיא פאַבריקאַנטען און דעם מיליטער, זאָנדערן וייל זיי אַליין טוהען אַלעס דאָס, אויף וואס זיי בעקלאָגען זיך.

אויב דער לאנדאייגענטהימער קען זיך בענוצען מיט טויזענדער אַקער לאַנד, וועלכע ער אַליין בעאַרבייט ניט, איז דאָך דאָס פאַר איהם מעגליך נור דאַרום ווייל דיא אַרבייטער געהען פון זייערע אייגענע נוצען וועגען צו פאַרדינגען זיך ביי איהם אלס אַרבייטער, וועכטער, פאָרמאַן און קלערק. פונקט דאָסזעלביגע איז אויך מיט דיא אפצאהלונגען וואס דיא רעגיערונג מאָנט אויף. דער רעגיערונג איז עס מעגליך צו טאהן נור דאַרום, ווייל דיא אַרבייטער אַליין, וועלענדיג בעזאָרגען זיך מיט א שטעלע און געהאַלט, וואס מען מאָנט פון זיי אַליין אויף, שטעלען זיך אין דינסט ביי דער רעגירונג אלס סטאראָסטעס, פאָליציייסקע, וועכטער אויפן גרעניץ, שטייערן מאָנער, א. ז. וו., דאס הייסט זיי העלפען דער רעגירונג טאהן אלעס דאס, אויף וואס זיי בעקלאגען זיך. דיא אַרבייטער בעקלאגען זיך נאָך אויך דערויף, וואס דיא פאַבריקאנטען רייסען אַראָפּ אלץ מעהר פון זייער לוין און צווינגען זיי צו אַרבייטען וואס לייגגערע שטונדען. אבער אויך דאס טהוט זיך דאָך נור דאַרום, ווייל דיא אַרבייטער שלאגען אַראָפּ איינער דעם אנדערן דעם פרייז. און אויסער דעם, זיי אַליין פערדינגען זיך דאָך צום פאבריקאנט אלס עלטסטע אין פאַבריק, אלס אכטונג־געבער, וועכטער, ארומצוזוכען דעם ארבייטער, אפצוגעבען און אפצו־נעהמען אַרבייט, שטראפירען און אויף אלערליי אופנים דריקען און שטיקען דעם אייגענעם ברודער אַרבייטער פון דעם פאבריקאנטס וועגען.

עס בעקלאגען זיך אויך ענדליך דיא ארבייטער דערויף וואס מען שיקט געגען זיי ארויס מיליטער ווען זיי ווילען נור בעארבייטען דיא ערד, וואס זיי רעכענען פאר זייערע, ווען זיי ווילען ניט צאהלען קיין רעגיערונג־שטייערן אדער ווען זיי געהען ארויס אויף א סטרייק.

אבער ווער איז דאס מיליטער? דאס זיינען סאלדאטען, און סאלדאטען—דאס זיינען דאך דיא ארבייטער אליין, וועלכע געהען אין מיליטערדינסט, ענטוועדער אום א פלאץ צו האבען אדער אויס פורכט און זיי שווערען געגען אייגענעם געוויסען און געגען דעם געזעץ פון גאט, אין וועלכען זיי גלויבען, אז זיי וועלען אפשלאכטען אלע יעניגע, וועמען נור דיא נאטשאלסטווא הייסט זיי אפצושלאכטען.

אזוי אז אלע יסורים פון דעם ארבייטער קומען אייגענטליך פון איהם אליין.

עס וואלט גענוג געווען, אז דיא ארבייטער זאלען ניט העלפען דיא רייכע און דער רעגיערונג, און אלע זייערע ליידען וואלטען אויפהערען אליין פון זיך.

ווארום זשע הערען זיי ניט אויף צו טאהן דאס, וואס עס פערניכטעט זיי אליין?

.III

נאך מיט א פאר טויזענד יאהרען צוריק איז פאר מענשען שוין געווען ערקלעהט דער געטליכער געזעץ, אז מען זאל האנדלען מיט דעם צווייטען אזוי, וויא מען וואלט וועלען אז דער צווייטער זאל מיט אונז האנדלען, אדער וויא דאס האט געזאגט דער כינעזישער חכם קאנפוציוס,—איך דארף ניט טאהן דעם צווייטען דאס, וואס איך וויל ניט אז דער צווייטער זאל מיר טאהן. אדער וויא הלל הזקן האט דאס געזאגט: מאי דסני עלך לחברך לא תעבד,—דאס וואס איז פאר דיר שלעכט, טוה דאס ניט דיין חבר.

דיזער געזעץ איז איינפאך, פערשטענדליך פאר יעדען איינציגען מענשען און עס שיינט, אז ער גיט דאס גרעסטע וואהלזיין וואס

איז פאַר אַ מענשען נור מעגליך. עס וואָלט זיך דאָך דאַרום דוכטען אַז וויא מענשען האָבען זיך נור ערקונדיגט פון דיזען געזעץ, האָבען זיי געדאַרפט גלייך טאַקע, אויף וויפיעל עס איז נור מעגליך, אנ־הייבען האַנדלען אַזוי און אַנווענדען אַלע כוחות צו ערציהען אויף אַזאַ'ן אופן דיא יונגע דורות און לעהרנען זיי וויא צו פאָלגען דיזען געזעץ.

אַזוי האָבען, דוכט זיך, דיא מענשען געדאַרפט טאָהן שוין לאַנג, און בפרט אַז דיזער געזעץ איז כמעט אין דער זעלבער צייט געווען אויסגעשפּראָכען פון קאָנפוציוס, פון דעם אידישען געלעהרטען רבי הלל הזקן, און אויך פון קריסטוס.

און פון דעסטוועגען זיינען שוין אַריבער אַ פּאָר טויזענד יאָהר און ניט נור דיא מענשען פאָלגען ניט דיזען געזעץ און לעהרנען איהם ניט זייערע קינדער, נור מעהרסטענטהיילס וויסען זיי גאָר פון איהם ניט, און אויב זיי וויסען רעכענען זיי דיזען געזעץ ענטוועדער פאַר ניט נויטיג אדער אַז עס איז אונמעגליך איהם צו ערפיעלען.

אנפאַנגס דוכט זיך עס זעהר זאַנדערבאַר, אבער ווען מען בעדיינקט נור וויא מענשען האָבען געלעבט איידער דיזער געזעץ איז ענטדעקט געוואָרן, וויא לאַנג זיי האָבען אַזוי געלעבט, און ווען מען בעטראַכט נור ווּא דיזער געזעץ איז ניט איינשטימיג מיט דעם וויא עס האָט זיך געשטאַלטעט דער לעבען פון דער מענשהייט, דאַן הויבט מען אן צו פערשטעהן ווארום עס האָט אַזוי פּאַסירט.

פּאַסירט האָט דאָס אַזוי דערפאַר, ווייל וויא לאַנג דיא מענ־שען האָבען ניט געוואוסט פון דעם געזעץ, אַז פאַר דעם וואָהלזיין פון אַלעמען איז נויטיג אַז יעדערער זאָל זיך בעגעהן מיט דעם צווייטען אַזוי וויא ער וואָלט וועלען אַז דער צווייטער זאָל זיך מיט איהם בעגעהן, האָט יעדערער געזוכט פון זיינע אייגענע נוצען וועגען אריינ־צוכאַפּען וואָס מעהר מאַכט איבער דיא איבעריגע מענשען. אריינ־כאַפּענדיג אַזאַ מאַכט, האָט יעדערער געמוזט אויך אונטערוואַרפען זיך צו דעם; וועלכער איז געווען מעכטיגער פון איהם; ער האָט איהם געמוזט אויך העלפען דעריין כדי ער זאָל זיך קענען אונגעשטערט בענוצען מיט דיזער מאַכט. און דיזע מעכטיגע האָבען זיך אויך

געמוזט אונטערוואַרפען צו דיא, וואָס זיינען געוועז. נאָך מעכטינער פון זיי און העלפען יזיי געגען אַנדערע.

און אַזוי איז אויסגעקומען אז אין דיא געזעלשאַפטען, וועלכע האָבען ניט געוואוסט נאָך פון דעם געזעץ צו האנדלען געגען אַנדערע אַזוי וויא דוא ווילסט אז אנדערע זאלען האנדלען געגען דיר, האָט דיא קלענערע צאָהל פון מענשען תמיד געהערשט איבער אַלע איבערינע.

דאַרום איז עס אויך פערשטענדליך, אז ווען דיזער געזעץ איז ענטדעקט געוואָרען פאַר דיא מענשען, האָט דיא קלענערע צאהל וואס האָט געהערשט איבער אַלע איבעריגע ניט נור ניט געוואָלט אננעהמען דאָס אלס אַ געזעץ פאַר זיך, נור האָט אויך ניט געקענט וועלען, אז דיא מענשען, איבער וועלכע זיא הערשט, זאָלען זיך דער־וויסען פון אזא געזעץ און זאָלען איהם אָננעהמען.

דיא קליינע צאָהל הערשענדע מענשען האָט געוואוסט און ווייס אימער, אז איהר מאַכט האָט זיך געהאַלטען און האלט זיך עד היום נור דערויף, וואָס אַלע דיא, איבער וועמען דיזע קליינע צאָהל הערשט, שלאָגען זיך און קעמפפען שטענדיג צווישען זיך, זו־בענדיג צו אונטערוואַרפען איינער דעם צווייטען. און דאַרום האָבען דיא הערשענדע אימער אנגעווענדעט און ווענדען עד היום אָן אַלע מיטלען, וואָס זיי קענען נור, אום צו בעהאַלטען פון זייערע אונטער־וואָרפענע דיא עקזיסטענץ פון דיזען געזעץ.

זיי בעהאַלטען דיזען געזעץ ניט דורך דעם, דאָס זיי זאָלען איהם אָפּלייקענען, וואס עס איז פאַר זיי אונמעגליך, דען ער איז אַזוי איינפאַך און אזוי קלאָהר,—נור דורך דעם וואס זיי שטעלען ארויס הונדערטער, טויזענדער אנדערע געזעצע, וועלכע זיי רעכענען פאר וויכ־טיגער און נויטווענדיגער איידער דער געזעץ, אז דוא דאַרפסט דעם צווייטען ניט טאָהן דאָס, וואס דוא ווילסט ניט, אז דער צווייטער זאָל דיר טאָהן.

א טהייל פון דיזע מענשען—דיא פריסטער—פרעדיגען הונדער־טער רעליגיעזע געזעצע, דאָגמעס, צערעמאָניעס, תפילות, קרבנות, בקשות, וואס האבען אין גאַנצען קיין האאר שייכות ניט מיט דעם

געזעץ, אז מען זאל האנדלען מיט דעם אנדערן וויא מען ווינשט, אז יענער זאל האנדלען מיט מיר—און זיי גיבען ארויס זייערע געזעצע אלס דיא וויכטיגסטע לויט דעם רצון פון גאָט. און אז מען זאל זיי חס חלילה ניט פאָלגען ווערט מען געשטראָפט אויף אייביגע יסורים.

און אנדער טהייל—דיא רעגיערער—האבען זיך אנגעייגנעט דיא לעהרע, וועלכע איז אויסגעטראכט געווארען פון דיא פריסטער, האָבען דאס אָנגענומען פאר א געזעץ און אויף גרונד פון דיזער לעהרע גיבען זיי ארויס פאָרשריפטען, בעפעהלע, רעגיערונגס אוקאזען, וואס זיינען אקוראט דאס פארקעהרטע פון דעם געזעץ פון געמיינשאפטליכקייט, און אונטער דער דראָהונג פון שווערע שטראָף צווינגען זיי אלע מענשען צו געהאָרכען און פאָלגען זייערע פאָרשריפטען.

דיא דריטע, ענדליך—דיא געלעהרטע און דיא רייכע, וועלכע אנערקענען ניט גאָט און קיינע פון זיינע געבאָט—זיי לערנען דיא מענשען. אז עס איז דאָ נור א וויסענשאפט און איהרע געזעצע, וועלכע זיי, דיא וויסענשאפטס מענער, ענטדעקען און וועלכע דיא רייכע ווייסען, און אום אלעמען זאָל זיין גוט איז נויטיג פאר דיא מענשען דורך שולען, לעקציעס, טהעאטערע, קאָנצערטען און פערזאמלונגען צו לעהרנען זיך פיהרען אזא ליידיג-געהערישען לעבען וויא עס פיהרען דיא רייכע און דיא געלעהרטע, און דאן וועט כלומרשט אליין פון זיך פערשווינדען אלעס בייזעס, פון וואס דיא ארבייטער ליידען.

וויא דיא ערשטע אזוי דיא צווייטע און דיא דריטע לייקענען ניט אָפּ דעם געזעץ, אז מען דארף זיך בעגעהן מיטן צווייטען אזוי וויא מען ווינשט אז דער צווייטער זאָל זיך מיט אונז בעגעהן, אבער זיי שטעלען ארויס גלייך מיט דיזען געזעץ אזא אונגעהייערע מאסע פון אלערליי רעליגיעזע, רעגיערעריישע און וויסענשאפטליכע געזעצע, אז צווישען דיא אלע ניט נור ווערט אונבעמערקט דיזער געזעץ, זאָנדערן עס פערלירט זיך אין גאנצען דיזער איינפאכער, קלאהרער און אלעמען צוגענגליכער געטליכער געזעץ, וועלכער מוז בעפרייען דיא גרעסטע טהייל מענשען פון זייערע ליידען, אויב מען זאל נור נאך איהם האנדלען.

אט דערפון אייגענטליך איז ארויסגעקומען און קומט ארויס דיא וואונדערבארע ערשיינונג, וואס דיא ארבייטער, זייענדיג געדריקט און

געשטיקט פון דער רעגיערונג און פון דיא רייכע, הערען ניט אויף דור נאָך דור צו פעראונגליקען זייער אייגענעם לעבען און דעם לעבען פון זייערע ברידער. אום לייכטער צו מאכען זיך דיא לאגע נעהמען זיי זיך פאר דיא שווערסטע, ביטרע און פיעלפאכע מיטלען, וויא תפילות און געבעט צו גאָט, געהארכזאמקייט צו דיא פאָרשריפטען פון דער רעגיערונג, פערבאנדען, פאָנדס, פערזאמלונגען, סטרייקס, רעוואָלוציאָן, נור איין זאך ניט,— זיי נעהמען זיך בלויז ניט צו דעם איינציגען מיטעל, צו ערפיעלען יענעם געטליכען געזעץ, וועלכער וואָלט זיי זיכער בעפרייען פון אלע זייערע ליידען.

IV.

„אבער קען דאָס דען זיין, אַז דיזער איינפאכער און קורץ געפאסטער שפּרוך, אַז מענשען דארפען זיך בעגעהן מיט אַנדערע אזוי וויא זיי ווילען אַז אנדערע זאָלען זיך בעגעהן מיט זיי, ענטהאלט אין זיך דעם גאנצען געטליכען געזעץ, נאָך וועלכען דיא מענשען זאָלען זיך ריכטען אין זייער לעבען?“ —אזוי וועלען פרעגען מענשען, וועלכע זיינען געוועהנט געוואָרן צו דיא פערפּלאָנטערטע רעליגיעזע, רעגיערערישע און וויסענשאפטליכע קאָפּשטיק.

אזעלכע מענשען מיינען, אַז דאָס געזעץ פון גאָט און דער ריכטשנור פאָרן מענשליכען לעבען דאַרף זיך אויסדריקען אין ברייטע פיעלפאכע טהעאָריעס און קען דאָרום ניט זיין אויסגעדריקט אין אזא קורצען און איינפאכען שפּרוך.

ווירקליך, דיזע לעהרע, זאָלסט ניט טאָהן יענעם וואָס דוא ווילסט ניט אַז יענער זאָל דיר טאָהן, איז זעהר קורץ און איינפאך; אבער דעריין נעהמליך איז דער בעוויז אַז דיזער געזעץ איז וואהר, אונצווייפעלהאפט אויביג און זעגענהאפט, א געטליכער געזעץ, וועלכער האָט זיך אויסגעארבייט, דורך דעם טויזענדער יעהריגען לעבען פון דער מענשהייט און איז ניט דאָס ווערק פון איין מענשען אדער פון א גרופּע פון מענשען וואס רופט זיך קירכע, שטאאט אדער וויסענשאפט.

דיא קירכליכע מעשות וועגען דעם חטא הראשון, וויא דער מענש איז פארשאלטען געווארען פון גאט, וועגען דער צווייטער אויפערשטעהונג, אדער דיא שטאאטליכע און וויסענשאפטליכע לעהרעם וועגען פארלאמענטען, העכערער רעגיערונג, דיא טהעאריען פון שטראף, פון אייגענטהום, ווערטה טהעאריע, דיא קלאסיפיצירונגען פון וויסענשאפטען, דיא לעהרע פון נאטירליכען צוכטוואהל, א. ז. וו. מעגען זיך זיין זייער שארפזיניג און טיעפזיניג, אבער זיי זיינען אימער צוגענגליך נור צו א קליינעם טהייל פון מענשען. דיא לעהרע אבער וועגען דעם, אז מען זאל זיך בעגעהן מיטן צווייטען וויא מען וויל אז דער צווייטער זאל זיך בעגעהן מיט אונז, איז צוגענגליך פאר אלע מענשען אהן אונטערשיעד פון וועלכער ראססע, פון וועלכען גלויבען, בילדונג און אפילו קיין חילוק ניט וויא אלט איינער איז.

אויסער דעם, דיא רעליגיעזע, שטאאטליכע און וויסענשאפטליכע לעהרען קענען זיין אנגענומען אלס וואהר אין א בעשטימטען פלאץ, אין א בעשטימטער צייט, וועהרענד אין אן אנדער צייט און אין אן אנדער פלאץ זאלען זיי גערעכענט זיין אלס פאלש; דיא לעהרע אבער ניט צו טאהן יענעם וואס דוא ווילסט ניט יענער זאל דיר טאהן, קען עקזיסטירען אומעטום, וואו זיא איז נור בעוואוסט, רעכענט זיך פאר א וואהרהייט איבעראל און קען קיין מאהל ניט אויפהערען צו זיין א וואהרהייט פאר דיא מענשען, וועלכע האבען איין מאהל דיזע לעהרע דערקענט.

דער הויפט אונטערשיעד אבער פון דיזער לעהרע ביז דיא אלע אנדערע לעהרען בעשטעהט דעריין, וואס אלע אנדערע רעליגיעזע, שטאאטליכע און וויסענשאפטליכע לעהרען—ניט נור וואס זיי מאכען ניט דיא מענשען פריעדענסליעבער און גיבען זיי קיין וואהלזיין ניט, נור אפט ברייגען זיי נאך דאס פערקעהרטע, זיי אליין ברייגען אפט דיא גרעסטע פיינדשאפט און דיא גרעסטע ליידען צווישען מענשען.

דיא לעהרע אבער, אז דוא זאלסט זיך בעגעהן מיט דעם צווייטען אזוי וויא דוא ווינשט אז ער זאל זיך בעגעהן מיט דיר, אדער טוה ניט דיין נעקסטען דאס וואס דוא ווילסט ניט אז ער זאל דיר טאהן, קען קיין אנדער זאך ניט ברייגען פאר דיא מענשען אויסער נעגענזייטיגע איינשטימונג און וואהלזיין. און דארום זיינען דיא שליסע פון אזא

לעהרע אהן א שיעור וואהלטהעטיג און פערשיעדענארטיג; איהר קענט פון דאנען בעשטימען אלערליי בעציהונגען צווישען דיא מענשען פון איינעם צום אנדערען, און אומעטום זאל דאדורך אומגעביטען ווערן קאמפף און פיינדשאפט אויף איינשטימונג און געגענזייטיגע הילף.

ווען מענשען וואלטען נור, פריי ווערענדיג פון דיא פאלשקייטען וואס בעהאלטען פוז זיי דיזען געזעץ, אנערקענען דיזען געזעץ אלס א פפליכט און וואלטען אויף דיזען גרונד אנהויבען אויסצואַרבייטען זיין פראקטישע אנווענדונג אין לעבען, דאן וואלט ערשיינען פאר מענשען יענע אלגעמיינע וויסענשאפט, וועלכע פעהלט איצט, וועלכע איז אבער נויטיג פאר אלעמען און איז דיא הויפט וויכטיגע אין לעבען,—דיא וויסענשאפט וויא עס זאלען געלייזט ווערען אויף גרונד פון דיזען געזעץ אלע בעריהרונגען, בעציהונגען און צוזאמענשטויסונגען, וויא ביי דיא איינצעלנע מענשען צווישען זיך, אזוי אויך אין דיא בעציהונגען פון דעם איינצעלנעם צו דער געזעלשאפט. און וויא עס וואלט נור בעגרינדעט געווארן דיזע וויסענשאפט, וועלכע פעהלט איצט, וואלט זיא זיך אויס־ארבייטען און עס וואלטען זיא לעהרנען ערוואקסענע און קינדער, אזוי וויא זיי לעהרנען איצט שעדליכען אבערגלויבען און אפט אויך אונניצ־ליכע אדער שעדליכע וויסענשאפטען, און דאן וואלט זיך ענדערן דער גאנצער לעבען פון דיא מענשען און עס וואלטען זיך פאראיינס ענדערן אויך יענע שווערע פערהעלטניסע פון לעבען, אונטער וועלכע עס שמאכ־טעט איצט דיא אונגעהייער גרויסע מעהרהייט פון מענשען.

V.

דיא ביבלישע ערצעהלונג גיט אונז איבער, אז גאט האט נאך לאנג געגעבען זיין געזעץ פאר דיא מענשען, לאנג נאך איידער דער געזעץ פון ניט טאהן צום נעכסטען דאס וואס דוא ווילסט ניט אז יענער זאל דיר טאהן.

אין דיזער געזעצגעבונג איז געוועזן דאס געבאט: „לא תרצח“— דוא זאלסט ניט מארדען. דיזער געבאט איז פאר זיין צייט געוועזן עבען אזוי וויכטיג און עבען אזוי פרוכטבאר, וויא דער שפעטערער געבאט

וועגען טאהן דעם אנדערן וויא דוא פערלאנגסט דער אנדערער זאָל דיר טאהן. אבער מיט דיזען געבאָט האט זיך געטראָפען דאס זעלביגע וואס מיט דעם שפעטערען געבאָט. דאס געבאָט ניט צו מאָרדען איז ניט געוועז אָפגעוויזען פון מענשען. זיי האָבען אין איהם ניט געקענט לייקענען. אבער פונקט אזוי וויא דאס געבאָט וועגען געגענזייטיגע איינשטימונג, אזוי איז יענער געבאָט פערלאָרען געוואָרען צווישען דער גאנצער מאסע פון אנדערע געבאָטען, פערבאָטען און בעפעהלע, וועלכע מען האָט אָנגעגעבען פאר אויך אזעלכע וויכטיגע און זאָגאר נאך פאר וויכטיגער אלס דער געבאָט וועגען ניט פערלעצען אימעצענס לעבען. אויב דיזער געבאָט „לא תרצח" וואָלט געוועזען איינער און משה רבנו, וויא עס ווערט איבערגעגעבען, וואָלט איהם אויסגעקריצט אויף דיא לוחות וויא דער איינציגער געזעץ פון גאָט, וואָלטען מענשען געמוזט אנערקענען דיזען געזעץ פאר דעם הויפט־געזעץ, פאר דעם העכסטען, וועלכער קען ניט געענדערט ווערן, מוז געפאָלגט זיין און קען מיט קיין זאך ניט פערטווישט ווערען.

און ווען מענשען וואָלטען נור אנערקענט דיזען געזעץ אלס דעם העכסטען און איינציגסטען געזעץ פון גאָט און וואלטען איהם שטריינג געפאָלגט, לכל הפחות אזוי שטריינג אָפּהיטען איהם וויא מאנכע היטען אָפּ ניט מחלל שבת צו זיין, הייליג האלטען דיא איקאָנעס (הייליגע בילדער) ניט עסען קיין חזיר, און עהנליכעס, דאן וואָלט זיך ענדערן דער גאנצער מענשליכער לעבען; עס וואָלטען ניט מעגליך געוועזען קיין מלחמות, קיין שקלאפעריי און עס וואָלט ניט מעגליך געוועזען אז דיא רייכע זאָלען אָפּנעהמען דאָס לאנד פון דיא אָרעמע און אז איינינע זאָלען פערמעגען דיא פּראָדוקטען וואס ווערן פון פיעלע אויסגעארבייט, דען דאָס אלעס ווערט דאך אויפגעהאלטען דורך דער מעגליכקייט אדער איבער דער פורכט פון הריגה,—ניט מעגליך קיין מאָרד, קען דאָס ניט אנגעהאלטען ווערן.

אזוי וואָלט דאָס געוועזען ווען דער געזעץ „זאלסט ניט מאָרדען" וואָלט געוועזען אנערקענט אלס דער איינציגער געזעץ פון גאָט. ווען אבער מען האָט צוגלייך מיט דיזען געזעץ אנערקענט פאר עבען אזוי וויכטיג אזעלכע געבאט וויא וועגען שבת, וועגען ניט דערמאָנען גאָט׳ס

נאמען אומזיסט און אנדערע געבאט, זיינען גאנץ נאטירליך ארויס־עקומען נאך נייע פאָרשריפטען פון די פּריסטער, וועלכע זיינען אוועקגעשטעלט געוואָרן פאר עבען אזוי וויכטיג וויא דער איינציגער העכסטער געזעץ פון גאָט „לא תרצח", וועלכער האָט אין גאנצען אומגעוואנדעלט דעם גאנצען לעבען פון דיא מענשען. ער איז פערטרונקען געוואָרן צווישען דיא פיעלע געזעצע און געבאָטען און האָט אנגעהויבען ווערן ניט נור ניט אימער א פּפליכט, נור עס זיינען זאָגאר געפונען געוואָרן פעלע, וואו מען מעג האנדלען אקוראט דאגעגען דעם געזעץ אזוי אז ביז צו היינטיגען טאָג האָט נאך דיזער העכסטער געזעץ ניט בעקומען דיא בעדייטונג, וואס איהם געהערט.

דאָס זעלביגע האָט אויך פּאסירט מיט דעם געזעץ: האנדעל געגען דעם צווייטען אזוי וויא דוא פערלאַנגסט ער זאָל האנדלען געגען דיר.

און אזוי איז דיא הויפּט איבעל, פון וועלכע מענשען ליידען, שוין לאַנג ניט דורך דעם וואס זיי וויסען ניט דעם אמת'ן געטליכען געזעץ, נור דורך דעם וואָס דיא מענשען, פאר וועלכע עס לוינט ניט אז מען זאָל וויסען און פאָלגען דיזען וואהרען געזעץ, ניט האָבענדיג דיא מאכט איהם צו פערניכטען אדער אָפּלייקענען, האָבען אויסגע־טראכט „א געזעץ צו א געזעץ, א געבאָט צו א געבאָט", אזוי וויא ישעיה הנביא זאָגט, און זיי גיבען אן דיזע אָנגעשאפטע געזעצע פאר עבען אזוי וויכטיג, אויב ניט נאך וויכטיגער, און זיי זיינען א גרעסערע פפליכט געוואָרן איידער דער וואהרער געזעץ פון גאָט. און דאָרום איז דאָס איינציגע, וואס איז נויטיג איצט פאר מענשען אום צו בעפרייען זיך פון זייערע ליידען, אז זיי זאָלען פּטור ווערן פון אלע רעליגיעזע, שטאאטליכע און וויסענשאפטליכע לעהרען, וועלכע ווערען אויסגע־געבען אלס נויטווענדיגע געזעצע פון לעבען. און ווען זיי וועלען פּטור ווערען פון דיזע, זאלען זיי אנערקענען נאטירליכער ווייזע אלס דיא־העכסטע פפליכט פאר זיך יענעם וואהרען, אויבינגען געטליכען געזעץ, וועלכען זיי קענען שוין און וועלכער גיט ניט בלויז איניגע מענשען, זאָנדערן פאר אלע מענשען, דאָס גרעסטע וואָהלזיין וועלכע איז מעגליך אין געזעלשאפטליכען לעבען.

VI.

„אבער“—וועלען מאנכע זאָגען—„וויא גערעכטיג דער געזעץ פון טאהן דעם צוויטען דאָס זעלביגע וואָס איך וויניש ער זאָל מיר טאָהן זאָל זיך נים זיין, ער קען אבער נים אנגעווענדעט ווערן אַליין אין אַלע פעלע פון מענשליכען צוזאַמענלעבען. אויב מענשען זאָלען אנער־קענען דיזען געזעץ אלס אַ פפליכט שטענדיג, אהן אויסנאַהמע, וועלען זיי דאָך מוזען רעכענען פאר אונמעגליך צו געברויכען גוואלד איינער געגען דעם אַנדערען אין אירגענד וועלכען אופן, דען קיינער וויל נים אַז גוואַלד זאָל געברויכט ווערן געגען איהם, פאָלגליך טאָר עַר דאָס נים טאָהן געגען דעם צווייטען. און ווען מען זאָל געגען געוויסע מענשען נים געברויכען קיין גוואלד, דאן קען דיא מענשליכע פערזאָן נים זיכער זיין, אייגענטהום קען נים בעשיצט זיין, דאס פאטערלאנד קען נים פערטהיידיגט ווערן, דיא עקזיסטירענדע אָרד־נונג וועט נים קענען אָנגעהאַלטען ווערען.“

גאָט זאגט צו דיא מענשען: „צוליעב דעם, אַז אייך אַלעמען זאָל אומעטום און שטענדיג זיין גוט, פאָלגט מיין געזעץ און טוהט נים גע־גען אַנדערע דאס, וואס איהר ווילט נים אַז אַנדערע זאָלען טוהן געגען אייך.“

און דיא מענשען וואס האבען אייגעריכטעט אַ געוויסען אָרדנונג אין 1901 אין ענגלאַנד, דייטשלאַנד, פראַנקרייך, רוססלאנד,—זיי זאגען: „עס זאל אונז חס חלילה נים ערגער ווערן פון דעם וואס מיר וועלען ערפיעלען יענעם העכסטען געטליכען געזעץ, וועלכער איז אונז געגעבען געוואָרען פיר אונזער וואָהלזיין.“

א געזעץ, וועלכער איז געפאַסט געוואָרען פון א זאַמלונג פון מענשען, וויא זאָנדערבאַר און וויא שלעכט ער זאָל נים זיין, נעהמען מיר איהם אָן און האבען קיין מורא נים איהם צו פאָלגען; און א געזעץ וואס איז נים נור אין איינשטימונג מים אונזער פערשטאַנד און מים אונזער געוויסען, נור ער איז נאך אויסגעדריקט אין א בוך, וואס מען רעכענט אז עס איז אנטפלעקט געוואָרען פון גאָט אליין, און פון דעסטוועגען האט מען מורא, עס זאָל אונז חלילה פון איהם נים ערגער ווערן, עס זאל נים ארויסקומען אַן אונאָרדנונג דערפון!

איז עס ניט קלאהר, אז דיא מענשען וואס זאגען און וואס דענ־קען אזוי, ריידען ניט וועגען ארדנונג, זאנדערן וועגען דער אונארדנונג, אין וועלכער זיי לעבען און וועלכע עס לוינט גראד פאר זיי?

ארדנונג, לויט זייער פערשטאנד — דאס איז יענע לאגע, אין וועלכע זיי קענען אויספרעסען דיא לעבענס פון אנדערע מענשען. אונ־ארדנונג—דאס הייסט ביי זיי דיא לאגע, וואו דיא געפרעסענע מענשען פערלאנגען, אז מען זאל זיי אויפהערען פרעסען.

אזעלכע ריידערייען ציינען נור, אז דיא קליינע צאהל פון דיא הערשענדע פיהלען מעהרסטענטהייל אונבעוואוסט, דאס וויא עס זאל נור אנגעווענדעט ווערן דער געזעץ „טוה ניט דעם צווייטען וואס דוא ווילסט ניט ער זאל דיר טוהן“ און ער זאל ערפיעלט ווערן, דאן וועט ניט נור אויפהערען צו עקזיסטירען דער געזעלשאפטליכער צושטאנד, וועלכער לוינט פאר זיי, זאנדערן עס וועט אפען ווערען זייער גאנצע זיטענ־לאזינקייט און ברוטאליטעט. דיזע מענשען קענען דארום אנדערש ניט דענקען.

אבער דיא ארבייטער, וועלכע זיינען פערטריבען פון דער ערד, וועלכע זיינען דערשטיקט פון אפצאהלונגען, פעריאגט אויף דער קאַ־טארזשנער ארבייט אין דיא פאבריקען, פערוואנדעלט אין שקלאפען־סאלדאטען, וועלכע מאטערן זיך אליין און זייערע ברידער, — זיי איז דאך צייט צו פערשטעהן, אז בלויז דער גלויבען אין דיזען העכסטען געטליכען געזעץ און דיא ערפיעלונג פון דיזען געזעץ קען זיי ערלייזען פון זייערע יסורים.

דיא ליידען זייערע, וועלכע ווערן אלץ הייפיגער און הייפיגער דורך ניט ערפיעלען דיזען געזעץ, שטויסט זיי אליין דערצו. פאר דיא ארביי־טער איז דאך צייט צו פיהלען, אז זייער רעטונג קען נור בעשטעהן דעריין, זיי זאלען אנהויבען ערפיעלען דיזען געזעץ פון געגענזייטיגע איינשטימונג, און זייער לאגע וועט זיך גלייך אנהויבען פערבעסערן, —וועט זיך פערבעסערן אויף אזוי פיעל, אויף וויפיעל עס וועלען זיין אלץ מעהר און מעהר מענשען, וואס וועלען האנדלען געגען אנדערע אזוי, וויא זיי ווילען אז דיא אנדערע זאלען האנדלען געגען זיי.

און דאס זיינען ניט בלויז ווערטער, דאס זיינען ניט אבסטראַקטע פילאָזאָפיען, אזוי וויא דיא רעליגיעזע, שטאאטליכע, סאָציאַליסטישע און וויסענשאפטליכע טהעאָריען, זאָגדערן דער ווירקליכער מיטעל צו בעפרייאונג.

דיא רעליגיעזע, שטאאטליכע און וויסענשאפטליכע פערשפּרע־כונגען זאָגען צו דיא אַרבייטער גליקען, איינע אויף יענער וועלט, אַנדערע אויף דער וועלט, אָבער אין דער ווייטער צוקונפט, ווען דיא ביינער פון דיא, וועלכע לעבען און ליידען איצט, וועלען שוין לאַנג צופוילט ווערען. ווען מען זאָל אבער אנהויבען ערפיעלען דעם געזעץ פון „ואהבת לרעך כמוך" אזוי באלד הייבט אָן בעסער צו ווערן דיא לאַגע פון דיא אַרבייטער.

ווען אפילו ניט אַלע אַרבייטער זאָלען זעהען קלאָהר, אז בעד־אַרבייטענדיג דיא ערד פון קאפיטאליסטען און שאפענדיג אויף זייערע פאבריקען, גיבען זיי דערמיט דיא קאפּיטאליסטען דיא מעגליכקייט אויסצונוצען דיא פּראָדוקטען פון זייערע ברידערס האָרעוואַניע און זיי איבערטרעטען דאמיט דעם געזעץ פון געגענזייטיגקייט. אדער ווען אפילו זיי זאָלען דאָס יאָ איינזעהען קלאָהר, נור צו פערדאנקען זייער נויט זאָלען ניט אַלע האָבען קיין קרעפטען צו ענטזאגען זיך פון אזא אַרבייט, פון דעסטוועגען דיא ווייניגע וואס וואָלטען זיך דאָך צוריק־האַלטען פון אזעלכע אַרבייטען, וואָלטען שוין דאמיט געמאַכט שווער־קייטען פאַר דיא קאפּיטאליסטען, און דאָס וואָלט פאַרבעסערן דיא אַלגעמיינע לאַגע פון דיא אַרבייטער. און ווער רעדט דיא צוריק־האַלטונג פון דירעקטע בעטהייליגונג אין דער טהעטיגקייט פון קאַ־פּיטאליסטען און פון דער רעגיערונג, ניט אנצונעהמען עמטער פון אויפזעהער, קלערקס, קאָלעקטאָרס פון אָפּצאָהלונגען, פון גרעניץ־שטייערן און אַלערליי אזעלכע אַרבייטען, וואס זיינען גאַנץ דייטליך געגען דעם געזעץ פון געגענזייטיגער הילפע,—דאָס וואָלט זיכער גלייך פערבעסערן דיא לאַגע פון דיא אַרבייטער, ווען אפילו ניט אַלע וואָלטען געהאַט דיא קראפט אָפּצוזאָגען זיך פון אזעלכע עמטער. און דיא צוריקהאלטונג פון דיא אַרבייטער פון צו געהן אין סאָלדאטען, וואס עס האָט אַלס צוועק מאָרד—א טהאט וואָס איז זיכער געגען דעם

געזעץ פון געגענזייטיגקייט און וואס ווערט אין דער לעצטער צייט אנגעווענדעט אלץ אפטער און אפטער געגען דיא ארבייטער, וואלט זיבער אין גאנצען געענדערט צו בעסערן דיא לאגע פון דיא ארבייטער.

.VII

א געזעץ פון גאט איז ניט גאט׳ס געזעץ דארום, ווייל—וויא עס שמועסען איין דיא פריסטער וועגען זייערע געזעצע—ער איז אויף א וואנדערבארען אופן, דורך נסים ונפלאות ארויסגעזאגט געווארען פון גאט אליין, זאנדערן דארום, ווייל ער איז אונפעהלערהאפט און צייגט מענשען אויגענשיינליך אויף יענעם וועג, אויף וועלכען אויב זיי זאלען געהען וועלען זיי זיך זיכער בעפרייען פון זייערע ליידען און וועלען זיך זיכער ערווערבען אינערליכען—גייסטיגען און אויסערליכען—קערפערליכען וואהלזיין, און דורך וועלכען עס ווערט בעסער ניט פאר איינצעלנע אויסערוועהלטע, זאנדערן פאר א ל ע מענשען אהן אויסנאהמע.

און אזוי איז דער געטליכער געזעץ פון „בעגעהן זיך מיט׳ן צווייטען אזו וויא מען וויל ער זאל זיך מיט אונז בעגעהן.“ ער בעווייזט מענשען, אז ווען זיי זאלען אזוי האנדלען וועלען זיי זיכער ערהאלטען דיא בעסטע גייסטיגע בעפריעדיגונג, דעם בעוואוסטזיין אז זיי טוהען אזוי וויא גאט׳ס פערלאנג איז און פערגרעסערן דיא ליעבע אין זיך און אין אנדערע. און אין דער זעלבער צייט ערהאלט זיך אין געזעלשאפטליכען לעבען דאס העכסט מעגליכע וואהלזיין; — אפּ־טרעטענדיג אבער פון דיזען געזעץ, פערערגערן זיי זיכער זייער לאגע.

ווירקליך, פאר יעדער מענשען, וועלכער בעטהייליגט זיך ניט אין דעם קאמפף פון דיא מענשען צווישען זיך און בעאבאכטעט זייער לעבען פון דרויסען, איז קלאהר צו זעהן, אז דיא קעמפפענדע מענשען צווישען זיך האנדלען אזוי וויא קארטענשפּיעלער, זיי גיבען אוועק זייער זיכערן אייגענטהום, אבוואהל וויינינגער, פאר א צווייפעלהאפטע מעגליכקייט דיזען אייגענטהום צו פערגרעסערן.

עס איז עבען אזוי צווייפעלהאפט פאר דעם ארבייטער, וואס שלאגט אראפ דעם ארבייטס-פרייז פון זיינע קאמעראדען אדער וואס פערדינגט זיך צו דינען ביי דעם רייכען אדער וואס געהט דינען אין סאלדאטען, אז ער וועט דורך דעם פערבעסערן זיין לאגע, וויא עס איז צווייפעלהאפט פאר דעם שפיעלער, וואס שטעלט איין אין קאן, אז ער וועט ארויס דער געווינער.

טויזענדער פעלע קענען זיין, נאך וועלכע זיין לאגע וועט פערבלייבען דיזעלביגע אדער נאך ערגער וויא געוועזן. אבער אז דורך דעם וואס ער שלאגט אראפ דעם פרייז אדער וואס ער איז פערטיג צו דינען פאר דיא רייכע און פאר דער רעגיערונג, וועט זיך פערערגערן דיא לאגע פון אלע ארבייטער און דאמיט אויך זיינע צוזאמען מיט דיא איבעריגע, דעריין איז שוין קיין צווייפעל ניטא; עס איז עבען אזוי אונצווייפעלהאפט, אז דער שפיעלער מוז פערלירען דאס וואס ער שטעלט אין קאן, געהענדיג אויף ריזיקא.

דער געזעץ פון גאט איז דארום עבען גאט'ס געזעץ, ווייל ער בעשטימט דיא לאגע פון דעם מענשען אין דער וועלט, אנצייגענדיג איהם דאס גוטע, וואס ער קען טאהן אין דיזער לאגע פאר זיין גייסטיגען וויא אויך פאר זיין קערפערליכען לעבען.

„און זארגט זיך ניט"—ווערט געזאגט אין עוואנגעליום ערקלערענדיג דיזען געזעץ—„און פרעגט ניט וואס זאלען מיר עסען און וואס זאלען מיר טרינקען און אין וואס זאלען מיר זיך קליידען. אייער הימעלישער פאטער וויים, אז איהר זייט גענויטיגט אין דעם אלעם. זוכט דיא מלוכה פון גאט באמת, און דאס אלעס וועט אייך שוין קומען." און דאס זיינען ניט ווערטער, זאנדערן דיא קלאהרשטעלונג פון דער וואהרער לאגע פון דעם מענשען אין דער וועלט.

אויב נור א מענש טהוט דאס וואס גאט פערלאנגט פון איהם, אויב ער ערפיעלט זיין געזעץ, דאן טהוט אויך גאט פאר איהם אלעס וואס איהם איז נויטיג. און אזוי איז דער געזעץ, ניט צו טאהן דעם אנדערן וואס דוא ווילסט ניט דער אנדערער זאל דיר טאהן, שייך אויך אין דער בעציהונג צו גאט.

אום ער זאָל פאַר אונז טאהן דאס וואס מיר ווינשען, דאַרפען מיר טאהן פון זיינ'ט וועגען דאָס וואָס ער פערלאַנגט פון אונז. און ער פערלאַנגט פון אונז אַז מיר זאָלען האַנדלען געגען דעם צווייטען גראַדע אַזוי, וויא מיר וואָלטען ווינשען אַז דער צווייטער זאָל האַנד־לען געגען אונז.

דער אונטערשיעד איז נור דעריין, וואָס דאָס, וואָס גאָט וויל פון אונז, איז ניט נויטיג פאַר איהם, נור פאַר אונז אַליין, דען עס גיט אונז דאָס העכסט מעגליכסטע וואָהלזיין.

VIII.

דיא אַרבייטער דאַרפען זיך אַליין רייניגען כדי דיא רעגיערונג און דיא רייכע זאָלען אויפהערען אויפצופרעסען זייערע לעבענס.

אונפּלייט פערפיהרט זיך נור אויף אַ שמוציגען קערפּער און פרעסט דעם פרעמדען קערפּער נור אַזוי לאַנג, וויא לאַנג דער קער־פּער איז אונריין. און דאַרום איז דער איינציגער מיטעל, וויא דיא אַרבייטער זאָלען פּטור ווערען פון זייער עלענד, זיי זאָלען זיך זעלבסט רייניגען. אום זיך זעלבסט צו רייניגען, מוז מען זיך בעפרייען פון רעליגיעזען, פון שטאַאַטליכען און וויסענשאַפטליכען אַבערגלויבען און גלויבען אין דעם געטליכען געזעץ פון געגענזייטיגע איינשטימונג.

דעריין איז דער איינציגער מיטעל צו בעפרייען זיך.

אַז ניט אַט בעגעגענט זיך אייך אַ ציוויליזירטער אָדער אַ פּשוטער, ווייניג געבילדעטער אַרבייטער.ביידע זיינען אויפגערעגט געגען דער עקזיסטירענדער אָרדנונג. דער ציוויליזירטער אַרבייטער גלויבט ניט, ניט אין גאָט און ניט אין זיינע געבאָט, אבער ער ווייס פון מאַרקס, לאַסאַל, פאָלגט נאָך דיא טהעטיגקייט פון בעבעל'ס, זשאָרעס'עס אין דיא פּאַרלאַמענטען און ער האַלט שעהנע רעדעס וועגען דער אונגערעכטיגקייט פון פערטאַפּען דאָס לאַנד, דיא מיטלען צו פּראָדוקציאָן, לאַזען גיטער בירושה, א. ז. וו.

דער אונוויסענדער ארבייטער ווייס אפילו ניט פון דיא טהעאָריעס און גלויבט נאך אין דער היילינגער דרייאייניגקייט, אין תשובה א. ז. וו., אבער ער איז אויך אויפגערעגט געגען דיא גוט-בעזיצער, געגען דיא קאפּיטאַליסטען און רעכענט פאר אונגערעכטיג דיא עקזיסטירענדע איינריכטונגען. און פּרובירט ווענען פון דיזעביידע ארבייטער, דעם געבילדעטען וויא דעם אונוויסענדען, געבען דיא מעגליכקייט אז ער זאָל פערבעסערן זיין לאגע דורך דעם וואָס ער וועט שאַפען ביליגער פון אנדערע, ווען אפילו אז דאָס זאָל רואינירען צעהנדליגע און הונדערטער אנדערע, אדער גיט איהם דיא מעגליכקייט צו בעקומען אן אמט ביי דעם קאַפּיטאַליסט, אדער קריגען לאַנד און זיך אַליין קענען מאַכען אַ פאַבריקעל, אין וועלכע אַנדערע זאָלען פאר איהם שאַפען, און 999 פון טויזענד וועלען זיך אַנכאַפּען דערפאר גערן גאָר אַפילו ניט איבערטראַכטענדיג. זיי וועלען עס טאָהן און וועלען נאך פערטהיידיגען זייער רעכט אויף דאָס לאַנד וואָס זיי בעזיצען, זייערע רעכטע אַלס ארבייטס-געבער, אַפּט נאך אַ סך היציגער איידער געבאָרענע גוטס-בעזיצער און קאַפּיטאַליסטען.

וועגען דעם, אז זייער בעטהייליגען זיך אין מאָרדען, דאָס הייסט אין מיליטער-דינסט, אדער אין רעגירונגס אַפּצאהלונגען, וואָס געהט אויף אויפצוהאַלטען דיא מיליטער, איז אַ האַנדלונג ניט נור אַן אונמאָראַלישע נור אַ הויפּט רואינירענדע פאר זייערע ברידער און פאר זיי אַליין,—אַז דאָס איז דער גרונד, אויף וועלכען עס איז געבויט זייער שקלאַפעריי, וועגען דעם טראַכט גאָר קיינער פון זיי ניט. יעדערער פון זיי צאָהלט זיך גערן שטייערן אויפצוהאַלטען מיליטער אדער געהט אַליין אין סאָלדאַטען, רעכענענדיג אזא האַנדלונג פאר גאַנץ נאַטירליך.

איז דען מעגליך אז פון אזעלכע מענשען זאָל זיך בילדען אַ געזעלשאַפט אַנדערש פון דער, וועלכע עקזיסטירט איצט?

דיא ארבייטער מאַכען שולדיג אין זייער לאגע דעם האבגיער און דיא אכזריות פון דיא לאַנד-בעזיצער, פון דיא קאַפּיטאַליסטען און פון דיא וואָס צווינגען זיי; אבער אַלע ארבייטער, אדער כמעט אַלע ארבייטער, וועלכע האַלטען ניט פון דיזען געזעץ פון גאָט, זיינען דאך אויך אזוי

זיי זיינען נור קלענערע אדער ניט קיין געלונגענע לאנד־אייגענטהימער קאפּיטאליסטען און רוצחים.

א דאָרפישער יונג וויל נעביך פערדינען וואס, זייענדיג גענויטיגט דערצו; ער קומט צוגעהן אין שטאָט צו זיינעם א בעקאַנטען, וועלכער דינט אלס קוטשער ביי א רייכען סוחר, און ער בעט זיך ביי איהם ער זאָל איהם עפּעס אויך צושאַרען א פּלאַץ, ווען אַפילו ער זאָל קריגען וויניגער בעצאהלט איידער געוועהנליך. דער דאָרף־יונג איז שוין בערייט צו שטעלען זיך אויפ׳ן פּלאַץ; און ווען ער קומט אויף מאָרגען גאַנץ פריה צו שטעלען זיך אַרבייטען, דערהערט ער וויא עס בעקלאָגט זיך אַן אַלטער מאַן דערויף וואס ער האט פערלאָרען דעם פּלאַץ און וויים ניט וויא ער וועט דורכלעבען. דער יונג קריגט רחמנות אויף דעם אַלטען און זאָגט זיך אָפּ פון׳ם פּלאַץ. דאס הייסט, ער וויל ניט טאהן דעם צווייטען דאָס, וואס ער וואָלט ניט געוואָלט אז דער צווייטער זאל איהם טאהן.

אָדער אַ פאטער פ״ א גרויסער פאמיליע קומט אָן אויף אַ פּלאַץ פון אַן אויפזעהער צו אַ רייכען און שטרענגען גוטבעזיצער. דער נייער אויפזעהער פיהלט, אז זיין פאַמיליע איז געזיכערט דורך דער נייער שטעלע, ער איז זעהר גערן פון פּלאַץ. אבער איהם קומט באַלד אויס צו מאָנען שטראַף פון דיא פויערים פאַר זייערען אַ פערד וואס האט פערבלאָנדזשעט אויף דעם גוטבעזיצערס פעלד, אָדער ער מוז כאַפּען דיא פויערטע וואס קלייבט טרוקענע צווייגען פון דעם פריץ׳ס וואלד אויף צו הייצען ביי זיך דעם אויווען; ער מוז אראָפּרייסען דאס געצאָהלט פון דיא ארבייטער, וואס בעאַרבייטען דיא פעלדער, און צווינגען זיי אַרבייטען איבער דיא קרעפטען. נון פיהלט ער, אז זיין געוויסען ערלויבט איהם ניט צו טאהן אזעלכע זאַכען, ער זאָגט זיך אָפּ, און ניט קוקענדיג אויף דעם בעקלאָגען זיך און אויף דיא פאָרווירפע פון דער פאַמיליע בלייבט ער אָהן דעם פּלאַץ און נעהמט זיך פאַר וואָס אנדערש כאָטש עס בעצאָהלט זיך ניט אזוי גוט וויא דאס ערשטע.

אדער א סאָלדאַט, וועלכען מען האָט געשיקט צוזאמען מיט זויי [illegible]צען רעגימענט געגען אַרבייטער, וואס זיינען אונצופריעדען און מען הייסט אין דיא אונצופריעדענע שיסען. דער סאָלדאַט זאָגט זיך

אָפּ פון צו שיסען און ער קומט מסתמא גוט אָפּ פאַר אזא האנדלונג. אַלע דיזע מענשען האנדלען אזוי, ווייל דאָס שלעכטע וואָס זיי פערורזאכען דעם צווייטען איז אזוי קלאָהר אז זיי זעהען עס און זיי האַלטען זיך דאַרום צוריק; זייער הארץ זאָגט זיי, אז דאָס וואָס זיי טהוען איז דערווידער דעם געזעץ פון גאָט, וועלכער זאָגט אז דאָס וואָס דוא ווילסט ניט מען זאָל דיר טאָהן, טאָרסטו ניט טאָהן דעם אנדערן. אבער דאסזעלביגע איז דאָך אויך ווען דער אַרבייטער שלאָגט אראָפּ דעם פּרייז פון דער אַרבייט כאטש ער זעהט ניט דיא יעניגע וועמען ער טוהט דערמיט בייזעס. דאָס בייזע וואָס ער טהוט זיינע ברידער ווערט דאָך ניט קלענער דורך דעם וואָס ער זעהט זיי ניט. אויב דער אַרבייטער געהט איבער אויף דער זייט פון דעם אַרבייטגעבער און זעהט ניט און פיהלט ניט דעם שאדען וואָס ער ברינגט דאמיט פאַר זיינע אייגענע, בלייבט דאָך דער שאָדען אלץ א שאָדען.

דאָס זעלביגע איז אויך מיט איינעם וואָס געהט דינען אין סאָלדאטען און ברייטעט זיך פאָר אז אויב מען וועט דארפען וועט ער טויטען זיינע אייגענע ברידער. אויב אפילו ער זעהט ניט גלייך וויא ער געהט דינען וועמען און וויא ער וועט דארפען טויטען, אבער לערנענדיג זיך וויא צו שטעכען און צו שיסען קען ער פערשטעהן אז דאָס איז דיא אַרבייט וואָס איהם וועט אויסקומען צו טאָהן. און דאַרום אום דיא אַרבייטער זאָלען זיך בעפרייען פון זייער שקלאַפעריי און אונטערדריקונג, דארפען זיי ערציהען אין זיך דער רעליגיעזען געפיהל, וועלכער פערבאָט זיי צו טאָהן אַלעס דאָס וואָס עס פערערגערט דיא אַלגעמיינע לאַגע פון זייערע ברידער, ווען אפילו דיזע פערערגערונג זאָל פאַר זיי זיין ניט געזעהן. זיי דאַרפען זיך דערפון רעליגיעז צוריקהאַלטען, וויא עס זיינען דאָ מענשען, וועלכע האַלטען זיך צוריק פון צו עסען חזיר, אדער וויא דיא וואָס האלטען זיך צוריק פון צו עסען פלייש אין פאסטונגס-צייט אדער אַרבייטען אום זונטאג א. ז. וו.—

זיי דאַרפען זיך ערשטענס צוריקהאלטען פון דיא קאפּיטאַליסטען, אויב עס איז נור דאָ א מעגליכקייט דורכצולעבען אָהן אזא אַרבייט; צווייטענס פון פאָרצושלאָגען זיך צו דער אַרבייט פאַר א

בילינגערען פרייז איידער דער אנגענומענער; דריטענס דארף ער זיך צוריקהאלטען פון פערבעסערן זיין לאגע דורך איבערגעהן אויף דער זייט פון דיא קאפיטאליסטען און דורך דינען זיי; און, פערטענס הויפטזעכליך, ניט נעהמען קיין אנטהייל אין דער רעגיערונגס גוואלד —אויב דאס איז גוואלד פון דיא פאליציי, פון מיליטער אדער פון גרעניץ־וועכטער.

נור דורך אזעלכע רעליגיעזע בעציהונגען אין זייערע האנדלונגען קענען דיא ארבייטער בעפרייען זיך פון זייער שקלאפעריי.

אויב ביי דעם ארבייטער איז רעכט, אויס פורכט אדער מחמת דעם וואס עס לוינט זיך איהם אזוי, געהן בעלאנגען צו אן ארגא־ניזירטער באנדע מערדער־סאלדאטען, ניט פיהלענדיג דאביי קיין געוויסענס־ביססע; אויב ער קען זיך גאנץ רוהיג פערכאפען זיין ברודערס פלאץ כאטש פאר א קלענערן פרייז אום זיך אליין בעסער צו מאכען, אדער אויב ביי איהם איז רעכט פאר געהאלט איבערגעהן אויף דער זייט פון דיא אונטערדריקער, העלפענדיג זיי אין זייער טהעטיגקייט,—דאן האט ער זיך ניט אויף וואס צו בעקלאגען.

וויא זיין לאגע זאל ניט זיין, שאפט ער זיא אליין און קען אליין ניט זיין עטוואס אנדערעס סיידען ענטוועדער אן אונטערדריקטער אדער אן אונטערדריקער.

און דאס קען אנדערש ניט זיין. ניט גלויבענדיג אין גאט און אין זיין געזעץ קען א מענש נור פערלאנגען פאר זיך אלץ וואס מעהר אין זיין קורצען לעבען אויף דער ערד, און איהם קימערט ניט וואס פאר א פאלגען דאס קען האבען פאר אנדערע. און וויא נור אלע מענשען פערלאנגען יעדערער פאר זיך וואס מעהר הרחבה ניט קימערנדיג זיך וואס דערפון קען ארויסקומען פאר אנדערע, דאן איז אונפערמיידליך אז אזעלכע מענשען, וועלכע ארדנונג עס זאל ניט איינגעפיהרט ווערן, וועלען צונויפגעהויפט ווערן אין א הויפען מיט א שארפען שפיץ, פון אויבען דיא הערשער און אונטען דיא אונטער־דריקטע.

.IX

אין יעוואנגעליום איז געשריבען, אז קריסטוס האט רחמנות געהאט אויף דיא מענשען, וואס זיי זיינען געוועזן אזוי אויסגעמאטערט און צוזעעט אזוי וויא שעפסען אהן א פאסטוך.

וואס וואלט ער געפיהלט און געזאגט איצט דערזעהענדיג וויא דיא מענשען זיינען ניט נור צוזעעט און אויסגעמאטערט, וויא שעפסען אהן א פאסטוך, נור גאנצע דורות נאך דורות וואס רואינירען זיך אליין דורך ארבייטען וויא לאסט־טהירען, דורך בעזויפונג, אונוויסענהייט, זינד,—דורות פון מענשען וואס מארדען און מאטערן אויס איינע דיא אנדערע, ניט קוקענדיג דערויף וואס דער מיטעל וויא צו בעפרייען זיך פון דיזע אלע צרות איז זיי שוין געגעבען געווארן נאך מיט איבער צוויי טויזענד יאהר צוריק?

דער שליסעל, מיט וועלכען לויז צו מאכען יענע קייטען וואס האלטען איינגעשמידט דאס ארבייטער פאלק, געפינט זיך לעבען איהם אליין און ער דארף נור האבען דיזען שליסעל, לויז מאכען דיא קייטען און זיין פריי. אבער דיא ארבייטער טהוען דאס נאך עד היום ניט, און ענטוועדער זיי אונטערנעהמען גארנישט, ווערן פערצווייפעלט, אדער זיי רייסען זיך מיט אלע קרעפטען, צושניידענדיג זייערע איינגענע פלייצעס, האפענדיג איבער־צורייסען דיא קייט, וועלכע צורייסט זיך ניט. אדער, וואס איז נאך שלימער, זיי טהוען אזוי וויא א געפענטעטע חיה, וועלכע ווארפט זיך וויטהענד אויף דעם וואס וויל זיא אפבינדען, זיי בעפאלען אויף דיא יעניגע, וועלכע ווייזען זיי אן דעם שליסעל, מיט וועלכען מען קען אויפשליסען דיא קייטען און זיי לאזען לויז ווערן:

דיזער שליסעל איז דער גלויבען אין גאט און זיין געזעץ.

נור דאן ווען דיא מענשען וועלען אוועקווארפען יענעם אבערגלויבען אין וועלכען מען ערציהט זיי זארגפעלטיג, נור דאן ווען זיי וועלען פערשטעהן אז דער געזעץ ניט צו טאהן דעם צווייטען דאס וואס דוא ווילסט ניט אז דער צווייטער זאל דיר טאהן, איז דער הויפט געזעץ פון גאט פאר אונזער צייט; זיי זאלען גלויבען אזוי אין איהם וויא מאנ־

כע גלויבען אין האַלטען שבת, אין פאַסטען, אין גאָט בעטען, אין דער הייליגקייט פון אַ שבועה, א. ז. וו., און גלויבענדיג אַזוי וועלען זיי אָפּהיטען דיזען געזעץ פריהער פון אַלע אַנדערע געזעצע אדער רעגעלען —נור דאַן וועט פערשווינדען שקלאַפעריי און דיא טרויעריגע לאַגע פון דיא ארבייטער.

און דאַרום דאַרפען דיא אַרבייטער. אַליין אַם אַלעם ערשטען ניט זשאַלעווען דיא אַלטע געוואהנהייטען און זאַבאַבאָנעס און ניט שרעקען זיך פאַר אויסערליכע פערפאָלגונגען זייטענס דער רעגיערונג, זייטענס דער קירכע און פאַר אינערליכע קעמפפע אין דער פאַמיליע; זיי דאַרפען דרייסט און ענטשיעדען בעפרייען זיך פון דעם פאַלשען גלויבען, אין וועלכען מען האָט זיי ערצויגען; זיי דאַרפען מעהר און מעהר זיך און אַנדערע, בעזאָנדערס פאַר דעם יונגען דור, פאַר דיא קינדער, קלאַהר מאַכען דעם עיקר פון גלויבען אין גאָט און אין דעם געזעץ פון געגענזייטיגע איינשטימונג, וואָס פאָלגט פון דיזען גלויבען: זיי דאַרפען לויט קרעפטען פאָלגען דיזען געזעץ, ווען אפילו עס זאָל אויגענבליקליך זיין פאַר זיי אונבעקוועם.

אַזוי דאַרפען האַנדלען דיא ארבייטער אַליין.

וואָס אַנבעלאַנגט דיא מענשען פון דער הערשענדער מינאָריטעט, וועלכע האָבען זיך ערוואָרבען דורך דער פּראַצע פון דיא אַרבייטער אַלע בעקוועמליכקייטען פון בילדונג און קענען דאַרום קלאַהר זעהען דיא נאַרעריי, אין וועלכער זיי האַלטען דיא אַרבייטער,—דיזע, אויב זיי ווילען באמת רעטען דיא אַרבייטער, דאַרפען זיי ערשטענס דורך אייגענעם ביישפּיעל און דורך פּרעדיגען זעהן צו בעפרייען דיא אַרבייטער פון יענע רעליגיעזע און שטאַאַטליכע שקרים, אין וועלכע זיי זיינען פערפּלאָנטערט. זיי טאָרען ניט טאָהן מעהר דאָס וואָס זיי טהוען איצט, איבערלאָזענדיג, אויפהאַלטענדיג און זאָגאַר שטאַרקענדיג מיט דעם אייגענעם ביישפּיעל דיזע שקרים, און בעזאָנדערס, הויפּטזעכליך, דיא רעליגיעזע, פאַר־שלאָגענדיג אוננוצליכע און זאָגאַר שעדליכע רפואות, וועלכע ניט נור וואָס זיי בעפרייען ניט דיא אַרבייטער פון זייערע ליידען, זאָנדערן פער־ערגערן נאָך אימער מעהר זייער לאַגע.

וויא שנעל, ווען און וויא דאס וועט זיך פערווירקליכען קען קיינער ניט זאָגען. איין זאך איז זיכער, אז בלויז דיזער איינציגער מיטעל קען בעפרייען דיא אונגעהייערע מאַסע מענשען—אלע ארבייטער—פון זייער ערנידעריגונג און פון זייערע יסורים.

קיין אַנדער מיטעל איז ניטאָ און קען ניט זיין!—

קאטאלאג
פון דער אינטערנאציאנאלער ביבליאטהעק.

פרייז.

מעכאניקע, פון דר. אב. קאספע — — — — — 10 סענט.
אסטראָנאָמיע, נאָך סיר אייזיק ניוטאָן,
פון דר. אב. קאספע — — — — — — 15 סענט.
אָנפאנג פון כעמיע, פון דר. קאספע — — 15 „
קולטור געשיכטע: דער מענש און זיין ארבייט זייט
ער האָט זיך בעוויעזען אויף דער ערד ביז
אונזער צייט, אין 3 בענדער, פון פיליפ קראנץ,,
פרייז יעדער באנד, — — — — — — 60 „
דיא געשיכטע פון דיא גרויסע פראנצויזישע רעוואָ־
לוציאָן, אין 3 טהיילען אין איין באנד, פון
פיליפ קראנץ, — — — — — — — 60 „
יציאת מצרים: א גרינדליכע נאָכפאָרשונג נאָך
עגיפטישע דאָקומענטען,פון פיליפ קראנץ, 15 „

אין דרוק:

„פאטריאָטיזמוס און רעגיערונג“, פון לעוו טאָלסטאָי.
„דיא נאַטור“, פערפאסט פון מ. באראנאָוו.

טרייד־יוניאָנס,

זייערע מיטלען און צוועקען.

אין דריי אבטהיילונגען,

פון דר. ש. פעסקין.

דיא ערשטע טהייל וועט בעהאַנדלען דיא מיטלען פון טרייד־יוניאָניזמוס, וואו עס ווערט בעשפּראָכען: 1־טענס—דיא מיטלען. מיט וועלכע דיא יוניאָנס שטאַרקען זיך אינערליך, וויא צום ביישפּיעל קראַנקען און ארבייטסלאָזען אונטערשטיצונג און לייבאר ביוראָס; 2־טענס—דיא מיטלען, וועלכע אַ יוניאָן ווענדעט אָן אין איהרע דירעקטע פערהאַנדלונגען מיט דיא באָסעס, וויא סטרייקס, אַלגעמיינע און סימפּאַטי־סטרייקס, אַרביטריישיאָן, פּרייוויליגע און גע־צוואונגענע; 3־טענס—דיא מיטלען, וועלכע דיא יוניאָן ווענדעט אָן צו קריגען אויף איהר זייט דאס פּובליקום, וויא צום ביישפּיעל דער טרייד יוניאָן לייבעל; 4־טענס—דיא מיטלען, מיט וועלכע א יוניאָן שטרעבט צו בעאיינפלוסען דעם שטאַאט צו גונסטען דיא אַר־בייטער און דער גלייכען.

דיזע אַבטהיילונג וועט אויך ענטהאַלטען א קאַפּיטעל איבער דעם, וואס דיא פּאָליטישע עקאָנאָמיע זאָגט וועגען יוניאָנס.

דיא צווייטע אבטהיילונג בעשפּרעכט דיא צוועקען פון דיא טרייד־יוניאָנס, וויא צום ביישפּיעל, דיא פראַגע: וועלכע ווידזשעס יזינען בעסער פיר דיא ארבייטער, וואָכענטליכע אָדער שטיק אַרבייט? נאָרמאַלען אַרבייטסטאָג, צו וואס פאַר א סיסטעם אַר־בייט א יוניאָן דאַרף שטרעבען. ווארום דיא יוויאָנס קעמפּפען געגען

דיא קאָנטראַקטאָרס און דיא זאָ גענאַנטע סוועטינג סיסטעם. וויא ארבייטער דארפען זיך פערהאַלטען צו ניט יוניאָן לייטע, צו לער-לינגע א. ז. וו.

דיזע אבטהיילונג וועט אויסער דעם ענטהאַלטען איין ענטפער אויף אַלע בעשולדיגונגען, וועלכע ווערן געוואָרפען געגען דיא יוניאָנס, און וועט אויך בעהאַנדלען דעם אמת'ן טרייד-יוניאָן שטאַנד פונקט וויא אויך דיא צוקונפט פון טרייד יוניאָניזמוס.

דיא דריטע אבטהיילונג ענטהאַלט א קורצע געשיכטע פון טרייד-יוניאָניזמוס אין ענגלאַנד, אַמעריקא, דייטשלאַנד, פראַנקרייך און אַנדערע לענדער. אין יעדער לאַנד האט דער טרייד-יוניאָניזמוס געוויסע זייטען, וועלכע מען זעהט ניט אין אַנדערע לענדער. אין ענגלאַנד זיינען, צום ביישפיעל, דיא יוניאָנס געבויט זעהר סאָליד. אין אַמעריקא זיינען דיא יוניאָנס נאָך ניט אזוי שטאַרק וויא אין ענגלאַנד, דערפאַר אָבער שפּרייטען זיי זיך אויס פיעל שנעלער וויא דאָרטען און עס ווערען פיעל שנעלער אויסגעבויט גרויסע נאַציאָנאַלע קערפּערשאַפטען. אין דייטשלאַנד ווידער איז אינטערעסאַנט, וויא עס זיינען פעראַנען פערשיעדענע יוניאָנס פון פערשיעדענע פּאַרטייען און רעליגיאָנען. עס איז דעריבער זעהר בעלעהרענד צו וויסען וואס עס טהוט זיך. אין אַלע לענדער און וויא מיט דער צייט געפינען אַלע יוניאָנס, איבעראַל, אויס דיא זעלבע מיטלען און דיא זעלבע צוועקען,

פּרייז יעדע אבטהיילונג 25 סענט.

קירצליך וועלען ערשיינען

לעבענסבעשרייבונגען פון בעריהמטע מענשען.

דיא „אינטערנאציאנאלע ביבליאטהעק" האט בעשלאסען ארויס־צוגעבען ביכלעך מיט לעבענסבעשרייבונגען פון דיא גרעסטע מענשען, וואס זייערע נעמען זיינען פערשריעבען אין דער געשיכטע אלס פילא־זאפען, שטאאטסמענער, פרייהייטס־קעמפפער, געלעהרטע, ענטדעקער, ערפינדער, רייזענדער, קינסטלער א. ז. וו.

דיא ערשטע ביכלעך וועלען ענטהאלטען דיא לעבענסבעשריי־בונגען פון ברוך ספינאזא, רמב"ם, רש"י, מענדעלסאן, היינריך היינע, בערנע, קארל מארק, לאסאל, גאלילעי, וואלטער, זשאן זשאק רוסא, לעסינג, גראף טאלסטאי, מאהאמעט א. ז. וו.

יעדע לעבענסבעשרייבונג וועט זיין איין בעזאנדער ביכעל פון 32 זייטען, פיין געדרוקט אויף גוטע פאפיר און גוט בראשורירט, און וועט קאסטען בלויז **5** סענט.

דיא בעסטע און בעוואוסטעסטע זשארגאן־שרייבערס וועלען זיין מיטארבייטער אין דיזער רייהע לעבענסבעשרייבונגען.

קירצליך וועלען אויך ערשיינען דיא בעסטע ווערקע פון

י. גארדין.

צוערשט, 1 באנד פון זיינע דראמען: „גאט, מענש און טייפעל" א. ז. וו., און 1 באנד פון זיינע בעלעהרענדע ערצעהלונגען. נאכהער טהיילווייז, איין פולע אויסגאבע פון אלע זיינע ווערקע, ערציילונגען, דראמאס א. ז. וו.

October, 1902. No. 4. Vol. 4.

A Quarterly Magazine devoted to Popular Science.

The International Library

The Only Remedy,

by Leo Tolstoy.

Translated from the Rnssian

by M. KATZ.

Published by the

International Library Publishing Co.

23 DUANE STREET, NEW YORK.

Entered at the N. Y. Post Office as second class mail matter.

SUBSCRIPTION PRICE : ONE YEAR, 60 CTS.

Strunsky & Wilson, Union Printers, 159-161 E. Broadway, N. Y.

לעבענסבעשרייבונגען
פון בעריהמטע מעננער.

לעססינג און מענדעלססאהן

זייער לעבען און זייער טהעטיגקייט

פון פיליפ קראנץ.

Copyright, 1906
By The International Library Publishing Co.

אינהאַלטס פערצייכניס:

זייטע

לעססינג און מענדעלסאָהן, איינלייטונג. 5

לעססינג

קאַפּיטעל

1 זיין פאַמיליע, קינדערשע יאָהרען און ערציהונג . . . 13
2 זיין סטודענטישער לעבען און אָנפאַנג אַלס זשורנאַליסט און דראַמאַטורג. „דער יונגע געלעהרטער“. . . 19
3 זיין ערשטע רייזע נאָך בערלין 25
4 זיין בעקאַנטשאַפט און צאַנקעריי מיט וואָלטער'ן. — „דיא אידען“ און דער „פריי־גייסט“ 31
5 זיין שטודירען אין וויטענבערג און קריטישע שריפטען אין בערלין.—די טראַגעדיע „סאַראַה סאַמפּסאָן“ 39
6 זיין קלעגליכע לאַגע אין ליפּציג און זיין רייזע אַלס קאָמפּאַניאָן נאָך האָלאַנד 46
7 זיין לעבען אַלס שרייבער אין בערלין און זיין אָפּרייזע נאָך ברעסלוי 51
8 זיין לעבען אין ברעסלוי 56
9 „מינא פאָן באַרנהעלם“ — „לאַאָקאָאָן“ 62
10 „דיא האַמבורגער דראַמאַטורגיע“ 67
11 זיין ליעבע און זיין רייזע נאָך איטאַליען 71
12 „עמיליע גאַלאָטי“ און דיא „פראַגמענטען“ 75
13 דער טויט פון זיין פרוי און קינד 80
14 „נאַטהאַן דער ווייזע“ 83
15 זיין טויט און פּלאַץ אין דער וועלט געשיכטע . . . 98

משה מענדעלסאהן

		זייטע
	איינלייטונג. די לאגע פון אידען אין מענדעלסאהן'ס צייט.	103
קאפיטעל		
1	מענדעלסאהן'ס עלטערן און ערציהונג . . .	106
2	מענדעלסאהן'ס לעבען און לערנען אין בערלין . . .	109
3	מענדעלסאהן'ס בעקאנטשאפט מיט לעססינג'ן און ערשטע שריפטען	116
"	מענדעלסאהן אלס קונסט-קריטיקער . . .	123
4	בוכהאלטער און זשורנאליסט	126
5	מענדעלסאהן און פריעדריך דער גרויסער . . .	129
6	הייראטה — געקרוינט פון דיא בערלינער אקא-דעמיע—דאנקבארקייט פון דער בערלינער קהילה	134
7	„פעדאן"	137
8	דער ויכוח מיט דעם גלח לאפאטער	140
9	געוועהלט אלס מיטגליעד פון דער בערלינער אקא-דעמיע און אויסגעשטריכען פון קעניג—זיין קראנק-הייט און רייזע נאך א קור-ארט	146
10	מענדעלסאהן און דיא עמאנציפאציאן. דאהם און מיראבא	150
11	דיא איבערזעצונג פון חומש און דיא פערפאסערס פון „ביאור"	160
12	„ירושלים"	168
13	דיא „מארגענשטונדען"	179
14	מענדעלסאהן'ס טויט און לויה	183

לעססינג און מענדעלסאָהן

איינלייטונג.

דיא נעמען פון לעססינג און מענדעלססאָהן זיינען אזוי ענג פערבונדען, אז מען קען ניט ריידען פון איינעם אָהנע צו דערמאָנען דעם אנדערן. דאָס איז אָבער ניט אזוי צוליעב דעם, וואָס זיי זיינען געוועזן פריינדע אין דעם בעסטען און שעהנסטען זינען פון דיזען וואָרט, זאָנדערן ווייל זיי האָבען זיך אויך צוזאַמענגעטראָפען אויף דעם זעלבען וועג אין זייער ליטערארישער טהעטיגקייט און האָבען צוזאמען געקעמפפט פיר אויפקלערונג, פיר השכלה, פיר פרייע קריטיק, פיר פראָגרעס.

עס איז געווען א צופאל, וואָס זיי זיינען גראדע געבאָרן געוואָרן אין איין יאָהר און וואָס זיי האָבען זיך בעקענט אונטער אונגעפעהר דיא זעלבע אומשטענדען נאָך אלס יונגע לייט אין בערלין, א צענטער פון דייטשע רענעסאנס (אויפלעבונג) ארום יענער צייט; אָבער עס איז גאָר קיין צופאל ניט געווען, וואָס דיזע צוויי פרייע גייסטער און מערקווירדיגע כאראקטערען זיינען שנעל געוואָרן אינטימע פריינד, ניט אכטענדיג דערויף וואָס איינער איז געבאָרן געוואָרן א קריסט, איז ערצויגען געוואָרן צו ווערן א פראָטעסטאנטישער פריעסט און איז געווען א פייערדיגער, לוסטיגער און שעהנער יונגער מאַן, און דער אנדערער איז געבאָרן געוואָרן א איד, איז ערצויגען געוואָרן צו ווערן א רב און איז געווען א נידערשלאָגענער, איינגעהויקערטער און קרענקליכער יונגער מאַן.

אין יענער צייט, אין דער ערשטער העלפט פון 18־טען יאהר הונדערט, זיינען נאך אידען אבגעטהיילט געוועזן פון קריסטען דורך דעם מיטעלאלטערליכען אבגרונד פון אבערגלויבען און פאראורטהיילע. מען האט געקוקט אויף אידען, וויא אויף פערשאלטענע, און מען האט זיי געהאלטען איינגעשפארט אין דיא שרעקליכע געהעטאס. אמת, דיא פינסטערסטע צייטען פון מיטעלאלטער זיינען שוין פאריבער; אבער דיא פעסטונגען פון דיא פאראורטהיילע ארום דיא געהעטאס זיינען נאך גאנץ ווייניג געריהרט געווארן, טראץ דעם גרויסען פראגרעס זייט דיא רענעסאנס־צייט אין איטאליען און פראנקרייך און טראץ דיא רעפארמאציאן אין דייטשלאנד. דיזע גייסטיגע פעסטונגען האבען מעהר אבגעטהיילט אידען פון קריסטען, וויא אלע אלטע אנטי־אידישע געזעצע, וועלכע זיינען נאך מעהר אדער ווייניגער פערבליבען אין קראפט אין אלע איירא־פעאישע לענדער. פריינדשאפט צווישען א איד און א קריסט איז יעדענפאלס געווען א זעלטענע, מען מעג זאגאר זאגען, אן אונערהערטע זאך אין דייטשלאנד אין אנפאנג פון 18־טען יאהרהונדערט. מען האט טאקע בעדארפט זיין אזא פרייער גייסט, פול מיט פייערדיגען מוטה און קאמפף־לוסט, וויא לעססינג איז געווען זיין גאנצען לעבען, אום ניט נאר זיך צו בעפריינדען מיט אידען, זאנדערן ארויסצוטרעטען אויף דער ביהנע מיט אזא קאמעדיע וויא „דיא אידען“ און ענדיגען מיט אזא דראמע וויא „נאטהאן דער ווייזע“.

לעססינג איז אלט געווען צוואנציג יאהר, ווען ער האט אנגעשריעבען „דיא אידען“, א קאמעדיע, וועלכע האט באלד ארויפגעצויגען אויף איהם דעם צארן פון יודענפיינדע און פינסטערלינגע אין דייטשלאנד. מען דענקט געוועהנליך, אז דיזער פריעסטער דייטשער זשעני איז געווארן א פריינד פון אידען נאכדעם וויא ער האט זיך בעקאנט מיט דעם ארימען און אויסגעבויגענען מענדעלסאהן, אבער דער אמת איז, אז „דיא יודען“ האט ער אנגעשריעבען ווען ער איז געווען אין לייפציג און האט נאך זיין אידישען פריינד אין דיא אויגען ניט געזעהען.

ארומדרעהענדיג זיך אין לייפציג צווישען שוישפילער, וועלכע זיינען דאן בעטראכט געווען אלס א פערשאלטענער קלאס מענשען

און אויך וועלכע מען האט יעדענפאלס געקוקט מיט פעראכטונג אין דייטשלאנד, האט ער אויך קענען געלערנט פיעלע אידען, מיסטענס דיא ארימסטע און אונגליקליכסטע — דיא הויזירער. ער האט שוין דאן געהאט דעם מוטה צו ערקלערן:

„ווען א איד בעטריגט, האט איהם דער קריסט פיליכט זיעבען מאל פון זיין פעלע געצוואונגען דערצו. איך צווייפעל אויב עס געפינען זיך א סך קריסטען, וואס קענען זיך בעריהמען, אז זיי האבען אויפריכטיג געהאנדעלט מיט א אידען, און נאכדעם וואונדערט איהר זיך נאך, ווען ער צאהלט אייך צוריק מיט דער זעלבער מטבעה? אום טרייהייט און עהרליכקייט זאלען הערשען צווישען צוויי פעלקערשאפטען, מוזען ביידע דערצו גלייך בייטראגען. וויא זאל עס אבער זיין, ווען ביי איינעם איז עס א רעליגיאנס-פונקט און כמעט א מצוה דעם אנדערן צו פערפאלגען?“

פיעלע קריטיקער און בעוואוסטע טהעאלאגען האבען אזוי פעראכטעט און נידריג געהאלטען דאס גאנצע אידישע פאלק, אז זיי האבען זיך אויסגעלאכט פון לעססינג'ס קאמעדיע און ערקלערט דאס צווישען אידען קען זיך גאר ניט געפינען אזא פערזאן, וויא ער האט עס פארגעשטעלט. נאר אין דער צייט, ווען מען האט איהם אזוי קריטיקירט, האט ער שוין געהאט פאר זיך א פיעל העכערן און בעסערן כאראקטער אין דער פערזאן פון זיין ארימען פריינד מענדעלססאהן, וועמען ער האט שפעטער טהיילווייז אידעאליזירט אין „נאטהאן דער וויזע“.

ווען „דיא יודען“ האבען דערלעבט צו זעהען דיא ביהנע, און דיא קריטיקער זיינען ארויסגעטראטען געגען דעם עדעלמוטהיגען פערפאסער, האט מענדעלססאהן, וועלכער האט נאך דאן געלעבט וויא אן ארים-בחור, אזוי אויסגעגאסען זיין ביטער הארץ אין א בריף צו דר. גומפערץ, איינעם פון דיא בעסטע און אויפגעקלערטעסטע אידען אין יענער צייט אין דייטשלאנד:

„דער געדאנקען (אז עס קען גאר ניט געבען אן עהרליכער איד) מאכט מיך רויט. איך בין ניט אין שטאנד אויסצודריקען אלעס וואס איך פיהל. וואס פאר אן ערניעדערונג פאר אונזער אונטערדריקטע נאציאן! וואס פאר איבערטריבענע פעראכטונג! דער קריסטליכער המון האט אונז שוין פון לאנג געהאלטען פאר אויסוואורפען פון דער נאטור, פאר געשווירען פון דער מענשליכער געזעלשאפט. נאר פון גע-

לעהרטע מענשען האָב איך ערוואַרטעט אַ בעסערן אורטהייל. אָבער וואָס פאַר טעות האָב איך געהאַט, ווען איך האָב גערעכענט, אַז יעדער קריסטליכער שריפטשטעלער בעזיצט אַזוי פיעל אויפריכטיגקייט, וויא פיעל ער פאָרדערט פון אַנדערע. וויא קען גאָר אַ מענש, וועלכער האָט אין זיך אַ געפיהל פון וואַהרהייט און עהרליכקייט, אָפּליקענען אפילו דיא *וואַהרשיינליכקייט*, דאָס אַ גאַנצע נאַציאָן זאָל קענען אָנצייגען אויף איין איינציגען עהרליכען מיטגליעד? און דערצו נאָך אַ נאַציאָן, פון וועלכער עס זיינען אַרויסגעקומען, וויא דער פערפאסער פון „די יודען“ דריקט זיך אויס, אַלע פּראָפעטען און דיא גרעסטע קעניגע! . . . וואָס פאַר אַ בעליידיגונג! מיר האָבען שוין גאָר קיין זיטליכקייט ניט! יעדע שפּרעבונג צו טוגענד איז פערשוואונדען אין! אונזער פאָלק! . . . אין! דער ווירקליכקייט זיינען געוויסע טוגענדען אַלגעמיינער ביי אידען וויא ביי קריסטען. זאָל מען נאָר נעהמען אין אַנבעטראַכט דעם געוואַלטיגען אָבשיי, וואָס אידען האָבען געגען אַ מאָרדטהאַט. מען וועט ניט קענען ברייגען איין איינציגען ביישפּיעל, דאָס אַ איד האָט ערמאָרדעט אַ מענשען. וויא לייכט איז עס אָבער מאַנכע זאָנכט עהרליכע קריסטען אַוועקצורויבען דעם לעבען ביי אַ נעבענמענשען בלויז פאַר אַ שימפּף־וואָרט? מען זאָגט, אַז דאָס קומט אויס פייגהייט ביי אידען. גוט! *ווען פייגהייט פערהיט מענשענבלוט, זאָ איז פייגהייט אַ טוגענד.*“

לעססינג איז אַרויס אַלס פערטהיידיגער פון אידען ניט בלויז אויס מיטלייד צו אַן אונגליקליכען און אונטערדריקטען פאָלק, זאָנדערן אויך, ווייל ער האָט איבערהויפּט געקעמפּפט פיר וואַהרהייט, אויפקלעהרונג, מענשליכקייט און פאָרטשריט. ער האָט גאַנץ גוט געפיהלט און פערשטאַנען, דאָס אין דער זעלבער צייט, ווען ער האָט פאָרגעשטעלט דיא אידען העכער, וויא אפילו דיא בעסערע קריסטען האָבען עס געקענט צוגעבען, האָט ער דערמיט אויך אַריינגעוואָרפען אַ באָמבע אין דער אַלטער פעסטונג פון פאָראורטהיילע און אָבערגלויבען און געעפענט אַ וועג פאַר דיא פרייע קריטיק, פאַר דעם פרייען גייסט. דיא יודענפראַגע איז ביי איהם געווען נאָר אַ טהייל פון זיין אַלגעמיינעם קאַמפּף פיר אויפקלעהרונג—אַ קאַמפּף וועלכען ער האָט געפיהרט מיט העלדענמוטה און זעלבסטאויפּאָפּפערונג ניט נאָר אין רעליגיאָן און פילאָזאָפיע, זאָנדערן אויך אין ליטעראַטור און קונסט.

אין דיזער בעציהונג האט ער זיך בעזאנדערס שטארק אונטער־שיידעט פון זיין אידישען פריינד. עס איז ריכטיג, אז מענדעלססאהן האט ארויסגערופען א גרויסע גייסטיגע בעוועגונג צווישען אידען; מען קען איהם רעכנען פאר דעם פאטער פון השכלה ביי אידען, אבער דאס איז געקומען ניט דורך דעם, וויל ער איז געוועזן פון דער נאטור א מוטהיגער קעמפפער, זאנדערן אונטער דעם דרוק פון אומשטענדען, וועגען וועלכע עס וועט דיא רעדע זיין אין זיין לעבענסבעשרייבונג. ניט אלע מאל האט ער אפילו געהאט דעם מוטה צו זאגען אפען זיינע מיינונגען, ווען ער איז צוגעשפארט געווארן צו דער וואנד פון דיא געגנער, ווען ער האט געמוזט ארויס־טרעטען אלס פערטהיידיגער פון יודענטהום געגען קריסטענטהום, וויא אויך אלס פילאזאף געגען דיא אידישע געגנער פון השכלה. לעססינג אבער איז אליין געקראכען אין פייער, ער האט זיך ניט געשראקען פאר זיין אייגענע הויט און האט געשליידערט זיינע שארפע פיילען רעכטס און לינקס אין דיא רייהען פון רעאקציא־נערען און פינסטערלינגע. איהם האט קיינער ניט בעדארפט אונ־טערזאגען, אויפמונטערן צום קאמפף — זיין פרייער און מוטהיגער גייסט האט איהם געטריבען נעגען דעם שונא אויף דער גאנצער ליניע פון אטאקע: אין פילאזאפיע אזוי וויא אין פאעזיע, אין רעליגיאן וויא אין קונסטקריטיק, אין ליטעראטור וויא אין טהעאטער.

לעססינג איז געוועזן א טיעפער דענקער, א גרויסער דיכטער, א גרויסער געלעהרטער, א מוטהיגער און ערהאבענער קריטיקער און אזא גייסטרייכער שרייבער, וואס א גלייכען צו איהם איז שווער צו געפינען אין דייטשלאנד. זיין אונערזעטליכע דורשט צו קענטניס האט איהם נאך אלס אינגעל געיאגט צו לערנען וואר מעהר און זיך צו ווארפען אויף אלע זייטען. ער האט שטודירט פילאזאפיע מיט אזא חשק וויא דיא גריכישע און לאטיינישע קלאר סיקער, טהעאלאגיע וויא דייטשע ליטעראטור, פאעזיע וויא פרעמדע שפראכען. ער איז דארום אויך געוועזן איינער פון דיא בעלעזענ־סטע און געבילדעסטע מענשען פון זיין צייט.

דאס איז געוועזן א גייסטיגער ריעז, איינער פון דיא אלוועלט־

ליבע זשעניען, וועלכע ווערען אזוי זעלטען געבארן און וועלכע האָבען א גרויסען איינפלוס אויף דיא ענטוויקלונג פון דער גאנצער מענשהייט. ער איז זיכער געשטאנען מיט עטליכע קעפּ העכער פאר זיין אידישען פריינד. מענדעלסאָהן, וועלכער האט איינפאך פערגעטערט זיין קריסטליכען פריינד, האט עס אליין גרויסמוטהיג אנערקענט. נאטירליך, מענדעלסאָהן האט געהאט א טהייערע קאפ אויף זיינע שוואכע און אויסגעבויגענע פלייצעס און איז געווען א טיעפער דענקער מיט אן עדעלער נשמה; אבער מען מעג צווייפלען ,אויב ער וואלט דערגרייכט צו אזא הויכע שטופע און אזוי בעריהמט געווארן אין דער וועלט אהן לעססינג'ס אויפמונטערונג און איינפלוס. לעססינג האט געעפענט א וועג פאר דעם פערפאסער פון „פעדאָן“ ניט נור דערמיט, וואס ער האט איהם אויפגעמונטערט צו שרייבען, פערריכט זיינע גרייזען אין דער דייטשער שפראך און גלייך געלאזט פערעפענטליכען זיין ערשטע שריפט, זאנדערן אויך ווייל מיט זיין גאנצע ליטערארישע טהעטיגקייט האט ער אויסגעלעגט א וועג פאר אידישע טאלענטען אין דער דייטשער ליטעראטור.

צוליעב דעם פערנעהמט אויך לעססינג א זעהר וויכטיגען פלאץ אין דער געשיכטע פון אידישען פאלק. זיכער איז עס, אז קיין קריסט האט ניט געשפיעלט אזא גרויסע ראלע וויא ער אין דער אידישער השכלה, דירעקט דורך זיינע אייגענע פאעטישע און קריטישע ווערק און אינדירעקט דורך זיין ווירקונג אויף דעם אלגעמיינען גייסטיגען פראגרעס, אויף דיא דייטשע ליטעראטור און אויף מענדעלסאָהן'ס טהעטיגקייט.

„עס איז געווען א וויכטיגער מאמענט, ווען דיא צוויי יונגע לייט, מענדעלסאָהן און לעססינג, האבען זיך צוזאמענגעטראפען, שרייבט פראפעסאר גרעטץ אין „דער געשיכטע פון אידען“. וויא נאר זיי האבען געשלאסען בעקאנטשאפט, האבען זיי אנגעפאנגען צו רעספעקטירען און צו ליעבען איינער דעם אנדערן. מענדעלסאָהן האט בעוואונדערט אין זיין קריסטליכען פריינד דיא לעבהאפטיגקייט, דעם מוטה און זעלטענע בילדונג, דעם שטארקען און רייכען גייסט און אויך דיא קראפט, וועלכע האט איהם געמאכט פעהיג צו טראגען א נייע וועלט אויף זיינע ברייטע פלייצעס; און לעססינג האט בעוואונדערט אין זיין אידישען

פריינד דיא ערהאַבענהייט פון געדאַנקען, דיא שטרעבונג צו וואַהר־הייט און דיא פעסטקייט פון כאַראַקטער, וועלכע איז בעגרינדעט אויף אַ מאָראַלע נאַטור. לעססינג האָט געדיינקט, אַז מענדעלססאָהן וועט „זיין אַ צווייטער ספינאָזאַ, וואָס וועט ברייגגען עהרע זיין פאָלק". מענדעלס־סאָהן איז איינפאַך בעצויבערט געוועזן פון לעססינג'ס פריינדשאַפט. ער האָט צוגעגעבען, אַז לעססינג'ס אַ פריינדליכער בליק האָט געהאַט אַזאַ מאַכט אויף זיין גייסט, אַז אַלע זיינע זאָרגען פלעגען פערשווינדען. זיי האָבען געווירקט איינער אויף דעם אַנדערן. לעססינג האָט ער־וועקט אין זיין אידישען פריינד אן אינטערעס צו שעהנע פאָרמען, צו פאָעזי, פיינע ליטעראַטור, עסטהעטיק און קונסט ; דער לעצטער האָט דערפאַר געפיהרט זיין קריסטליכען פריינד צו ערנסטע פילאָזאָפישע בעטראַכטונגען .... דיא טרייבקראַפט, וואָס מענדעלססאָהן האָט גע־קראָגען פון לעססינג'ן, איז געוועזן אויסערערדענטליך פאַר איהם און פאַר דיא אידען. אָהן איבערטרייבונג קען מען זאָגען, אַז לעססינג'ס איינפלוס איז געוועזן גרעסער אין דער פעראַדעלונג פון אידישען פאָלק. וויא אין דער ערהויבונג פון דייטשען פאָלק, ווייל דיא אידען זיינען געוועזן זשעדנער צו שטודירען און מעהר עמפפינדליך צו קולטור. אַלעס וואָס מענדעלססאָהן האָט געוואונען דורך זיין פערקעהר מיט לעססינג'ן האָט געבראַכט נוצען דעם יודאַאיזמוס."

מיר ווילען יעצט איבערגיין צו דער בעשרייבונג פון דעם לעבען און טהעטיגקייט פון דיעזע צוויי גרויסע מענער און פריינד. צוערשט ווילען מיר געבען דיא לעבענסבעשרייבונג פון דעם גע־ניאַלען דייטשען דיכטער און קריטיקער, ווייל ער פערנעהמט אַ העכערען און וויכטיגערען פלאַטץ אין דער וועלט־געשיכטע, וויא זיין אידישער פריינד.

לעססינג

ערשטער קאפיטעל.

זיין פאמיליע, קינדערשע יאהרען און ערציהונג.

גאטטהאלד אפרים לעססינג איז געבארן געווארן דעם 22טען יאנואר 1729 יאהר אין דער שטאדט קאמענץ, וועלכע געפינט זיך אין דעם טהייל פון זאקסען, וואו עס זיינען ביז יעצט פערבליבען א טהייל פון דער אמאליגער סלאווישער בעפעלקערונג. וויא בעקאנט, האבען אין דיא מזרח־טהיילען פון דייטשלאנד געוואהנט א כך סלאווישע שטאמען, וועלכע זיינען ביסלעכווייז גערמאניזירט געווארן. אין דער צייט, ווען לעססינג איז געבארן געווארן, זיינען נאך גאנצע געגענדען בעזעצט געוועזן פון סלאווען, וועלכע זיינען בעקאנט אונטער דעם נאמען ווענדען. מען רעכענט אז זיינע עלטערן האבען געשטאמט פון דיא ווענדען. דערויף צייגט אויך אן זייער נאמען לעססיק, וועלכער איז שפעטער געענדערט געווארן אין לעססינג און וועלכער שטאמט פון דעם סלאווישען ווארט „לעסניק" (וואלדמעסטער). איינינגע דייטשע ביאגראפען פון דעם פערפאסער פון „נאטהאן דער וויזע" האבען זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז אפילו זיינע אורעלטערן זיינען געוועזן ריינע דייטשען, אהן אירגענד וועלכע בלוטמישונג מיט סלאווען, אבער דאס זיינען בויך־סברות, וועלכע זיינען נאר ארויסגערופען געווארן דורך אן ענגהערציגען נאציאנאליזמוס, דורך דיא פיינדשאפט פון דייטשען צו סלאווען. אבוואהל לעססינג'ס אורעלטערן זיינען גערמאניזירט געווארן נאך וויינינגסטענס מיט 150 יאהר פאר זיין געבורט, דאך פערדריסט עס פיעלע דייטשען, ווען זיי לעזען, אז זיין משפחה, קען זיין, איז אמאל געוועזן א סלאווישע.

פון דער אנדער זייט האָבען זיך געפונען אזעלכע פערביסענע אנטיסעמיטען, וועלכע האָבען זיך אָנגעשטרענגט צו בעווייזען, אז וויניגסטענס איינער פון זיינע אור־עלטערן איז געווען א איד. דאס האָבען זיי געטאָהן מיט דעם צוועק צו בעווייזען, אז זיין הייסע סימפּאטהיע צו אידען איז ניט געקומען דורך זיין ליעבע צו דער מענשהייט איבערהויפּט, זאָנדערן ווייל אין זיינע אָדערן האָט אויך געפלאָסען אידישע בלוט.

יעדענפאַלס, ווען מען זאָל אָנעהמען, אז זיינע אורעלטערן זיינען מיט יאָהרהונדערטע צוריק געווען ווענדען, וואס עס איז וואהרשיינליך, איז עס אָבער זיכער, אז נאָך מיט דריי דורות פאַר איהם זיינען שוין איינינע מיטגליעדער פון זיין משפּחה געווען לו־טעראַנישע גייסטליכע. זיין זיידע איז געווען א בעוואוסטער דייטשער פּעדאַגאָג און פּראָטעסטאַנטישער פּאַסטאָר, וועלכער האָט זיך בעזאָנדערס אויסגעצייכענט דערמיט, וואָס ער האָט אָנגעשריעבען א דיסערטאַציע צו גונסטען פון רעליגיעזע פריייהייט — א זעלטענע ערשיינונג אין יענער צייט. זיין פאַטער האָט זיך פערשאַפט א נאָמען אלס א געלערנטער פּאַסטאָר, וואס האָט ניט נאָר פיעל שטודירט פילאָזאָפיע און טהעאָלאָגיע, זאָנדערן אויך אָריענטאַלישע שפּראַכען, פראַנצויזיש און ענגליש. ער האָט זיך געקליבען צו זיין א פּראָפעסאָר פון טהעאָלאָגיע אין וויטענבערגער אוניווערזיטעט, נאָר ער האָט זיך אָבגעזאָגט דערפון, ווען מען האָט איהם איינגעלאַדען אלס פּרעדיגער אין זיין געבורטסשטאָדט קאַמענץ.

זיינע קינדער האָט ער געגעבען דיא בעסטע ערציהונג נאָך זיינע מיטעל. ער איז אָבער געבענשט געוואָרען מיט צעהן זיהן און איין טאָכטער, און אזוי וויא זיינע פערדיענסטען אלס גייסטליכער אין א קליינער שטעדטעל זיינען געווען גאַנץ קליינע, האָט דיא פאַמיליע געלעבט אין דחקות. גאָטהאָלד אפרים איז געווען זיין צווייטער זוהן. נאָך אלס קינד האָט ער ארויסגעצייגט זעלטענע פעהיגקייטען. זיין מוטער, א גאַנץ איינפאַכע פרוי און פרומע לוטעראַנקע, האָט שטרענג אויפגעפּאַסט איהרע קינדער זאָלען זיין גוט און פרום. מען האָט לעססינגען געצוואונגען צו זאָגען תפילות, ווען ער האָט נאָך קוים געקענט אויסריידען דיא ווערטער. אויך האָט מען איהם פריה־

צייטיג אָנגעפאַנגען צו לערנען לעזען דעם פּראָטעסטאַנטישען קאַטעכיזים. ווען ער איז אַלט געווען 5 יאָהר, האָט ער שוין געקענט לעזען דיא ביבעל.

דיא עלטערן האָבען געשטרעבט, אַז ער זאָל ווערן אַ גוטער און געלערנטער פּאַסטאָר. צו דיעזען צוועק האָט דער פאָטער איהם גלייך אָנגעפאַנגען צו שטאָפּען מיט רעליגיעזע ביכער גראַדע וויא מען טהוט עס מיט אידישע אינגלעך אין חדר. דער פּערפאַסער פון „נאַטהאַן דער ווייזע“ האָט אויף דיעזער ווייזע געקראָגען אַזאַ שטרענגע רעליגיעזע ערציהונג וויא זיין אידישער פריינד. נאָר אין דער זעלבער צייט האָט מען איהם אויך געגעבען וועלטליכע בילדונג. דער פאָטער האָט איהם צוגעגרייט צו אַ סעמינאַריע. מען האָט אויך געדונגען פאַר איהם אַ לעהרער פון מאַלעריי, ווייל ער האָט ארויסגעצייגט פעהיגקייטען צום צייכנען.

אין 1741 איז לעססינג ענדליך אָנגענומען געוואָרען אין דער בעוואוסטער סעמינאַריע אַרפאַנעאום אַלס סטיפּענדיאַט. זיין פאָטער האָט עטליכע יאהר געוואַרט אויף דיעזע געלעגענהייט צו געבען איהם דיא מעגליכקייט צו ווערן מיט דער צייט אַ געלערנטער גייסטליכער. ער איז ניט געווען אין שטאַנד אויפצוהאַלטען זיין זוהן אין אַ סעמינאַריע און ער האָט דארום אָנגעפאַנגען צו בעטען דעם קורפירסט פון זאַקסען און דעם דירעקטאָר פון „אַרפאַנעאום“ וועגען אַ סטיפּענדיע. אין דער זעלבער צייט האָט ער אַזוי גוט צוגעגרייט זיין זוהן אַז צו 8 יאָהר האָט ער אויסגעהאַלטען דעם קאָנקורס־עקזאַמען בעסער וויא פיעלע אַנדערע עלטערע שילער.

דער „אַרפאַנעאום“ איז דאַן געווען איינע פון דיא עלטעסטע און בעסטע שולען אין זאַקסען. דיא שילער האָט מען געגעבען אַזאַ בילדונג, וועלכע מען האָט געהאַלטען נייטיג פאַר גייסטליכע. דיא איינפיהרונגען זיינען געווען זעהר שטרענגע. דיא שילער האָבען געמוזט אויפשטיין האַלב נאָך פינף אין דער פריה און זיך אַרומוואַשען לעבען אַ ברונען. יעדען זאָנטאַג האָבען זיי געמוזט אָבזיצען 8 שטונדען אין קירכע. זעהר זעלטען האָט מען זיי ערלויבט אַרויסצוגיין אויף דער וויסער וועלט. געשפּייזט האָט מען זיי זעהר שלעכט. דיא לעהרע איז מייסטענס בעשטאַנען אין לאַטיין און גריכיש. אפילו

דיא ביבעל און לוטער'ס קאטעכיזים האט מען שטודירט אין לאטיין. פילאזאפיע און בעזאנדערס דיא פראנצויזישע שפראך האט מען בעטראכטעט פאר אן אפיקורסות.

אין אזא שולע און אונטער אזעלכע אומשטענדען האט זיך לעססינג געפיהלט זעהר ענג און שלעכט. ער האט נאכהער געשריעבען, דאס זיצענדיג אויף דער שול-באנק האט ער שוין פערשטאנען, וויא פיעל נוצלאזע זאכען מען לערנט אין שולען. ער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין פלייס, שארפען פערשטאנד און א זעלטענעם זכרון, אבער, נאך דיא בעריכטען פון דיא לעהרערס, האט ער אויך ארויסגעוויזען „חוצפה און עקשנות". זעהר שנעל האט ער אנגעפאנגען צו לעזען דיא בעסטע גריכישע ווערק, וועלכע זיינען איהם בעזאנדערס געפעלען געווארען, און אונטער זייער איינפלוס האט ער אויך אנגעפאנגען צו שרייבען געדיכטען און דראמאטישע סצענען. אייניגע פון דיא לעהרערס זיינען געווען פריייערע מענשען, בעזאנדערס דער לעהרער פון מאטהעמאטיק, וועלכער האט זעהר גוט געווירקט אויף דעם פלייסיגען און פעהיגען שילער. דיעזער לעהרער פלעגט זאגען, אז „א געלעהרטער וואס קען ניט מאטעמאטיק און פילאזאפיע, ווייס ניט מעהר פון אן עם-הארץ". לעססינג האט דארום אויך אנגעפאנגען צו שטודירען מאטהעמאטיק.

ווען ער איז אפגעווען א יאהר צוויי אין דיזער סעמינאריע, האט ער געשיקט צום געבורטסטאג פון זיין פאטער א בעגריסונגסשריפט אונטער דעם נאמען „איבער דיא גלייכהייט פון איין יאהר צום אנדערן". דער 14-יעהריגער פערפאסער האט שוין דאן ארויסגעוויזען א זעלטענעם שריפטשטעלערישען טאלאנט. דיעזע שריפט איז געווען א לעבהאפטע אנטווארט אויף זיין פאטער'ס שטענדיגע קלאגען, דאס דיא וועלט ווערט מיט יעדען יאהר ערגער. דער יונגער פילאזאף האט זיך אויסגעלאכט דערפון און ערקלערט אזא מיינונג פאר א „קינדערשען פאראורטהייל". „דיא גאלדענע אלטע צייטען, האט ער מיט היץ געשריעבען, איז נאר אן איינבילדונג. וויא קען מען גאר גלויבען, אז טיפע אונוויסענהייט, גראבע לעבענספיהרונגען, ווילדע זיטען, אונבעארבייטע פעלדער און נערטנער, נאקעטע קערפערס, קלעגליכע הייזלעך און הייזלען, רויהע

און שלעכטע שפייז זאלען זיין די אמת'ע צייכענס פון דער גליק־ליכסטער צייט ? !"

צוויי יאהר נאכדעם האט ער אנגעפאנגען צו באמבארדירען זיין פאטער מיט ביטעס איהם ארויסצונעהמען פון דער סעמינאריע, וואו ער האט זיך איינפאך קיין ארט ניט געקענט געפינען. זיין פרייער גייסט, וועלכער האט זיך אלץ מעהר ענטוויקעלט אין איהם, האט איהם געיאגט דרויסען, אין די גרויסע און ברייטע וועלט. ער האט שוין געקענט די גאנצע טרוקענע לאטיינישע תורה פון דער סעמינאריע און ער האט ניט געקענט קוקען אהן עקעל אויף די שול־ביכער. זיין פראטעסט געגען די לעהרנונג פון דער סע־מינאריע האט ער אויך אויסגעדריקט אין זיין ערשטע דראמאטישע ווערק, אין זיין בעריהמטע קאמעדיע „דער יונגער געלעהרטער." וועגען דיזע קאמעדיע האט ער שפעטער געשריעבען: „דאס איז געוועזן דער איינציגער סארט נארהאנים וואס זיינען מיר דאן בעקאנט געוועזן. איך בין אויסגעוואקסען צווישען דיזען שימעל. איז עס דען ניט נאטירליך, דאס מיין ערשטע סאטירע איז ארויס געגען דיזע דומקעפף ?"

אין דעם זעלבען 1645 יאהר, ווען ער האט אנגעפאנגען אפצו־לאכען פון די דאמאלדיגע יונגע געלעהרטע, וואס זייערע קעפ זיינען אנגעשטאפט געוועזן מיט אלטע לאטיינישע און גריכישע ווערק, אהן שום שייכות צום פראקטישען לעבען, האט עס אויך געטראפען, אז די גאנצע סעמינאריע איז פערכאפט געווארן פון די פרייסישע סאלדאטען, וועלכע האבען זיך דאן אריינגעריסען אין זאקסען אויף דעם בעפעהל פון פריעדריך דעם גרויסען. די מלחמה צווישען עסטרייך און פרייסען האט זיך אבגערופען אויף דער שלעפעריגער שטעטעל, וואו די סעמינאריע האט זיך געפונען, נאר די פרייסען, וועלכע האבען בעראבעוועט די לעהרער און ארויפגעיאגט א שרעק אויף אלע איינוואהנער, האבען ניט געריהרט די שולע זעלבסט. די שילער האבען נאר געהאט א געלעגענהייט צו זעהען א ביסעל וואס מלחמה איז. נאך דיזער אונגעוועהנליכער קאכעדיי איז לעססינג פעסטער צוגעשטאנען צו זיין פאטער איהם צו בעפרייען פון דער סעמינאריע. דער פאטער האט אבער נאכ־

געגעבען דיא ביטעס פון זיין זוהן, ווען ער האט געקראגען פון דירעקטאר אן אנטווארט, אז לעססינג קען שוין דיא גאנצע תורה פון דער סעמינאריע. דער דירעקטאר האט זיך אזוי אויסגעדריקט וועגען איהם: „דאס איז א פערדעל וואס פארדעט א דאפעלטע פארציע. דיא לעקציאנען, וואס זיינען שווער פאר אנדערע, זיינען פאר איהם לייכט וויא א פעדערל.“

אין 1646 איז לעססינג ענדליך ארויס פון דער סעמינאריע. זיין פאטער איז געווען איבערצייגט אז ער וועט ווערן א בעריהמטער גייסטליכער; אבער דער 17-יעהריגער פערפאסער פון „יונגען געלעהרטען“ האט נאר געטרוימט פון דער ביהנע.

צווייטער קאפיטעל.

זיין סטודענטישער לעבען און אנפאנג אלס זשורנאליסט און דראמאטורג. „דער יונגע געלעהרטע“.

אין לייפציג וואו לעססינג האט אנגעפאנגען צו שטודירען אין אוניווערזיטעט, האט זיך פאר איהם געעפענט א נייע וועלט. זיין פאטער האט אויסגעפיהרט, אז זיין געבורטשטאדט זאל איהם געבען א סטיפענדיע. דארום האט לעססינג געקענט רוהיג שטודירען. נאר באלד האט ער זיך איבערציינגט, אז ער איז ניט געשאפען געווארן צו זיין א גייסטליכער אדער אפילו א פראפעסאר. וואס מעהר ער האט נאכגעטראכט וועגען זיין צוקונפט, איז איהם אלץ קלארער געווארען, דאס ער מוז זיך אויסקלייבען עפעס א וועג אין דער וועלט פון ליטעראטור און קונסט.

ער האט דיא ערשטע צייט פון דעסטוועגען געלערנט גאנץ פלייסיג. בעזאנדערס האבען איהם צוגעצויגען דיא לעקציעס פון צוויי פראפעסארען. איינער האט זיך אויסגעצייכענט אלס קענער פון דער נייער ליטעראטור און דער צווייטער איז בעריהמט געוועזען מיט זיינע קענטניסע אין דער רוימישער געשיכטע און גריכישער פאעזיע. ווען לעססינג איז נאך געוועזען אין דער סעמינאריע, האבען דיא לעהרער בעמערקט זיין נייגונג צו לערנען זייטיגע געגענשטאנדען, צו שטודירען ניט פיר א קאריערע, נאר אום וואס מעהר צו וויסען. זיי האבען איהם דערפאר געשטראפט און גע'טענה'ט, אז ער צו־ווארפט זיך אויף אלע זייטען און שטעלט זיך ניט אפ אויף דיא געגענשטאנדען, וועלכע זיינען בעזאנדערס נייטיג פאר א גייסטליכען. יעצט, ווען ער האט געהאט מעהר פרייהייט, האט ער זיך בעזאנדערס א נעהם געטאן צו לעבעדיגע שפראכען און צום טהעאטער. ער האט אויך בעשלאסען צו לערנען דיא מענשען און זייערע פיהרונגען ניט נאך ביכער, זאנדערן דורך בעקאנשאפט מיט פערטרעטער פון פערשיעדענע קלאסען און מיט זייער טאג־טעגליכען לעבען.

אום זיך אביסעל אויסצומענשלען, וויא ער האט געזאגט, האט ער אנגעפאנגען אויך צו לערנען רייטען, פעכטען און טאנצען. אין א קורצע צייט האט ער אין דיעזע קונסטען געמאכט אזעלכע פארט־שריטע, דאס ער האט ערשטוינט זיינע וועלטליכע חברים. ער איז אזוי געווארן א גאנצער קאוואליער און האט זיך שוין ניט געשעהמט צו צייגען זיך אין געזעלשאפטען וויא פריהער. בעזאנדערס האט ער בעזוכט טהעאטערס; זיי האבען איהם געצויגען וויא א מאגנעט.

גראדע האט זיך דאן געפונען אין לייפציג דיא טרופע פון דער טאלענטפאלער שוישפיעלערין נויבער. דיא דייטשע ביהנע איז דאן געשטאנען אויף א זעהר ניעדעריגע שטופע. אין דיא גרעסטע טהע־אטערס האט מען געשפיעלט פראנצויזישע שטיקער אדער אזעלכע דייטשע שטיקער, וועלכע האבען שקלאוויש נאכגעאהמט דיא פראנ־צויזען. עכטע דייטשע דראמען און קאמעדיעס האבען דאן כמעט ניט עקזיסטירט. נאר לעססינג וועלכער איז אויך געוועזען א רעפאר־מאטאר פון דער דייטשער שפראך, האט באלד געשאפען א ריינע דייטשע קאמעדיע. דאס איז געוועזען זיין „יונגער געלעהרטער“.

צוערשט איז ער ארויסגעטראטען אלס זשורנאליסט און פעליע־טאניסט אין א קליינער צייטונג, וועלכע איז געגרינדעט געווארן פון איינעם פון זיינע יונגע פריינד. דארטען האט ער אפגעדרוקט זיינע ערשטע געדיכטען, קאמישע קופלעטען, ערצעהלונגען און אויך א קליינע קאמעדיע, וועלכע איז געוועזען אזוי שוואך, דאס קיינער וואלט ניט געקענט פאראויס זאגען אין איהם דעם פערפאסער פון „מינא פאן בארנהעלם“, „עמיליא גאלאטי“, „נאטהאן דער ווייזע“ א. ז. וו. ער איז אויך דאן געווארן א קריטיקער. זיינע ערשטע פיילען האט ער א לאז געטאן אויף קלאפשטאק׳ס „מעסיאדא“. דיעזען קלאפ־שטאק האט מען דאן בעשאטען מיט שבחים און ערקלערט פאר א זשעניע. לעססינג האט זיך אויסגעלאכט פון איהם מיט זיין ווערק וועלכע איז געשריעבען געווארן נאך דעם אלטען מוסטער מיט הויך־קלינגענדע פראזען. „ווער לויבט ניט קלאפשטאק׳ן? נאר וויא פיעל לעזען איהם? האט לעססינג געפרעגט. ניין, מיר ווילען, אז מען זאל אונז וויינינגער לויבען און מעהר לעזען“. ער האט זיך גאר ניט גע־שראקען צו אטאקירען אזא פערשריענע גרויסקייט און ערקלערן, אז

יענעמ׳ס ליעד׳ער זיינען גלייך צום געזאנג פון זשאבעס אין בלאָטע.

אלעס וואָס ער פלעגט פערדיענען פון זיין שרייבען אין צייטונגען, פלעגט ער אויסגעבען אויף גיין אין טהעאטערס. מען רעכענט, אז צו דער צייט איז ער אזוי פערקאָכט געווען אין דער דראמאטישער קונסט, דאָס ער האָט געוועלט ווערן א שוישפיעלער. אין דער זעלבער צייט האָט ער אָבער פלייסיג שטודירט אין אוניווערזיטעט, בעזאָנדערס נאטור וויסענשאפטען און פילאָזאָפיע. ער האָט אלץ ניט געוואוסט, וואָס פאר א פראָפעסיאָן זיך אויסצוקלייבען. פון איין זייט האָבען איהם געצויגען וויסענשאפטען, אז ער האָט זאָגאר גערעכענט צו שטודירען מעדיצין; פון דער אנדער זייט האָט ער זיך געריסען צו ליטעראטור, קונסט און טהעאטער. צוזאמען מיט א געוויסען ו ו י י ס ע, איינעם פון זיינע נעהענטססטע פריינד, האָט ער אויך גענומען איבערזעצען פראנצויזישע און ענגלישע דראמעס, בלויז מיט דעם צוועק צו קריגען אומזיסט א גוטען זיץ אין טהעאטער.

זיין ערויסטרעטען אלס פערפאסער פון אן עכט דייטשע שטיק איז פאָרגעקומען אויף פאָלגענדען אופן: איין אָבענד אין 1747 האָט ער זיך אין א געזעלשאפט אויסגעלאַכט פון א קאָמעדיע, וועלכע אלע האָבען געלויבט. ווען מען האָט איהם געזאָגט, אז עס איז לייכטער צו קריטיקירען אנדערע וויא עפעס אליין צו פערפאסען, האָט ער אויסגערופען: „איך וועל אייך צייגען, אז איך קען בעסער אָנשרייבען!“

גלייך נאכדעם האָט ער אָנגעפאנגען נאכצוזוכען זיינע פריהערע שריפטען און צו טראכטען וועגען א פאסענדען סיוזשעט. ווען ער האָט איבערגעלעזען זיין שריפט וועגען דעם „יונגען געלעהרטען,“ וואָס ער האָט אָנגעשריבען זייענדיג אין דער סעמינאריע, האָט ער זיך אָנגעכאפט אָן דעם פאר זיין פערשפראָכענע קאָמעדיע. גראדע האָט עס געטראָפען, אז דיא בערלינער אקאדעמיע פון וויסענשאפטען האָט געהאט צו בעשטימען דעם זעלבען יאָהר א פרייז פאר דיא בעסטע אָבהאנדלונג איבער א געוויסען פונקט (דיא זאָ־גענאנטע „מאָנאדען“) פון לייבניץ׳ס פילאָזאָפיע. איינער פון דיא יונגע געלעהרטע אין לייפציג, וועלכער האָט אויך געשיקט אן אָבהאנדלונג נאָך בערלין, האָט זיך איבעראל פאָרויס

בעריהמט, אז ער וועט זיכער קריגען דעם בעשטימטען פרייז, אָבער ער איז זעהר מיאוס דורכגעפאַלען.

לעססינג האָט זיך בענוצט מיט דיעזען פאַל זעהר געשיקט און גייסטרייך אין זיין קאָמעדיע דער „יונגער געלעהרטער", אום צו מאַכען חוזק פון דער דאַמאַליגער סיסטעם פון בילדונג אין דייטשלאַנד. טהיילווייז האָט ער אַבגעמאַלען זיך זעלבסט און זיין פאָטער, ארויסשטעלענדיג נאָר דיא קאָמישע זייטען פון זייער לאַטיינישער לערנונג.

דאַמיס, דער העלד פון דער קאָמעדיע איז א יונגער מאַן, וואָס זיין קאָפּ איז נאָר אָנגעשטאָפּט מיט לאַטיינישע און גריכישע ביכער, וועלכע ער האָט זיין גאַנצען לעבען שטודירט אין פערשיעדענע שולען. מעהר וויא דיעזע אַלטע תורה, וועלכע האָט קיין שייכות מיט דעם פראַקטישען לעבען, קען ער ניט, און ער איז אין דער גרויסער וועלט וויא א קליין קינד. אפילו זיין נאַרישער דיענער פיהרט איהם פאַר'ן נאָז. ווען ער שרייבט א מגילה צו קריעגען דעם פרייז פון דער בערלינער אַקאַדעמיע, רעכענט ער אויס וואָס יעדערער פון דיא גריכישע און רוימישע פילאָזאָפען האָט געזאָגט וועגען דעם וואָרט „מאָנאַדען" און מיינט אז דערמיט האָט ער געשאַפען א געניאַלעס ווערק, מיט וועלכע ער וועט איבערראַשען דיא גאַנצע וועלט. דיא נאַטור האָט איהם בעשאָנקען מיט גוטע פעהיגקייטען און אויך מיט א קלאָרען פערשטאַנד; אָבער אין דער שולע איז זיין קאָפּ אַזוי צודולט געוואָרען פון דיא גריכישע לאַטיינישע ביכער, אז ער ווערט איינפאַך אַן אידיאָט אין לעבען און פערשטעהט זאָגאַר ניט, וואָס דיא בערלינער אַקאַדעמיע האט פערלאַנגט, ווען זיא האָט בעשטימט איהר פרייז.

ווען ער קריעגט פון זיין פריינד אין בערלין אַן ענטוואָרט, דאָס זיין דיסערטאַציע טויג אַזוי ווייט ניט, דאָס ער (דער פריינד) האָט איהר אפילו ניט געוועלט דערלאַנגען דער אַקאַדעמיע, שרייט ער אויס אין פערצווייפלונג: „אָה, איהר נאַרישע דייטשען! איהר זייט נאָך ניט אין שטאַנד צו שעצען אַזעלכע געניאַלע ווערק. דערצו מוז מען אויך האָבען געניאַלע פעהיגקייטען. איהר וועט אימער פערבלייבען אין דער פינסטערנים פון באַרבאַריי, און

אייערע וויציגע שכנים (דיא פראנצויזען) וועלען זיך אויסלאכען פון אייך. אָבער איך וועל זיך אָפּרעכענען מיט אייך! פון יעצט אָן הער איך אויף צו זיין אַ דייטש. איך וועל באלד פערלאָזען מיין אונדאנקבארעם פאטערלאנד".

ער קען זיך גאָר ניט פארשטעלען אין זיין פערבלענדעניש, אַז דיא וועלט פאָדערט עפּעס מעהר, וויא אַ קענטשאפט פון דער גריכיש־רוימישער ליטעראטור, און ער האלט זיך פאר אַ ניט אנער־קענטען זשעניע. זיין פאטער כריזאנדער זוכט אויך ארויסצוציי־גען, אַז ער איז ניט אבי ווער, אַז ער פערשטעהט אויך לאטיין — דערביי קומען פאָר זעהר קאָמישע סצענען — אָבער ער האט ניט פערלאָרען זיין פראקטישען פערשטאנד און ער זעהט, אַז זיין זוהן איז אַ געלערנטער נאַר. „דו און דיין האָמער זיינען אַ פאר דומ־קעפּ!", שרייט אויס אין איין ארט דער פאטער מיט כעס, ווען דער זוהן צולאָזט זיך אויף זיין שטייגער צו צייגען, אַז ער גע־דענקט וואָס ער האט געלערנט אין שול. אָבער דאמים געפינט זיך גאָר ניט בעליידיגט. פערקעהרט, ער איז מלא שמחה מיט דעם פערגלייך. „איך און האָמער! שרייט ער אויס מיט פריידע. האָמער און איך? מירביידע? בע־בע־בע... אזוי גאָר, פאטער! אָה, איך דאנקע, איך דאנקע... איך און האָמער! האָמער און איך!"

דיא קליגסטע פערזאָנען אין דער קאָמעדיע זיינען אַ דיענער און אַ דיענסטמיידעל. זיי מאכען אויף יעדען שריט חוזק פון דעם יונגען געלעהרטען. ליזעטע, דיא דיענסטמיידעל, איז אַ לעבעדיגע און וויציגע שטיפערקע; אָבער זיא איז ניט אַ דייטשער טיפּ. לעססינג האט איהר פאָרגעשטעלט נאָך דעם מוסטער פון דעם געניאלען פראנצויזישען דראמאטורג מאָליער. אין פיעלע אנדערע שטעלען זעהט מען, אַז ער האט נאָכגעמאכט מאָליער'ן און אויך דעם פאטער פון קאָמעדיע, דעם אלטען גריכישען דראמאטורג אריסטאָפאן. אין אלגעמיינען אָבער האט דער יונגער דיכטער און קריטיקער פאָרטרעפליך געשילדערט איינע פון דיא קאָמישע זייטען פון דייטשען לעבען. דאמים איז אַ טיפּ פון דיא יונגע גע־לעהרטע אין יענער צייט. וויא געזאָגט, האט לעססינג טהיילווייז זיך אליין פארגעשטעלט און אָפּגעלאכט פון דער בילדונג, מיט

וועלכער מען האט איהם געמאטערט אין דער סעמינאריע. דערביי האט ער ארויסגעצייגט זיין שארפע און בייסענדע קריטיק וויא אויך טיעפען וויץ.

מיט א געדריקטע הארץ האט ער דערלאנגט זיין ערשטע דראמאטישע ווערק דיא שוישפיעלערין נויבער, און ניט קליין איז געוועזן זיין פריידע, ווען זיא האט אויסגעדריקט איהר ענטציקונג מיט דיעזער קאמעדיע און האט נאך ערקלעהרט, אז ער האט דערמיט געמאכט דעם אנפאנג פון אן עכט דייטשע דראמאטישע קונסט. דער „יונגער געלעהרטער" איז גלייך אויפגעפיהרט געווארען און איז אויפגענומען געווארען מיט גרויס בייפאל. אין לייפציג זיינען געווען גענוג יונגע געבילדעטע לייט, וועלכע זיינען עהנליך געווען צו דאמיס'ן. מען האט דיעזע קאמעדיע נאכהער געשפיעלט מיט גרויס ערפאלג אין גאנץ דייטשלאנד.

דריטער קאפיטעל.

זיין ערשטע רייזע נאך בערלין.

נאך דיעזען ערפאלג האט זיך לעססינג אין גאנצען אפגעגעבען צום טהעאטער. זיינע עלטערן זיינען אבער גאר ניט צופריעדען געוועזען דערמיט. זיי האבען נאך אלץ געהאפט, אז פון איהם וועט ארויסקומען א בעריהמטער גייסטליכער, און זיין פאטער האט איהם אנגעשריעבען א זעהר שארפען בריעף, אין וועלכען ער האט איהם געשטראפט און אויך געסטראשעט, אז דיא שטאדט קאמענץ וועט אויפהערען צו געבען איהם דיא סטיפענדיע, אויב ער וועט ניט אויפהערען זיך ארומצודרעהען מיט שוישפיעלערס און שוישפילערקעס און מיט אנדערע אזעלכע „אויסגעלאסענע" מענשען. לעססינג איז אזוי אויפגעבראכט געווען פון דיעזען מוסר, דאס ער האט געוואלט אליין זיך אפזאגען פון דער סטיפענדיע און נאך שיקען צו אלע מיטגליעדער פון קאמענצער שטאטראטה אפישען פון זיין קאמעדיע; אבער זיינע פריינד האבען איהם אפגעהאלטען דערפון. ער האט געענדיגט דערמיט וואס ער האט געשיקט זיין פאטער א לאנגען בריעף, אין וועלכען ער האט געזוכט צו בעווייזען, אז אלע בעשולדיגונגען גענגען איהם זיינען אונבעגרינדעט.

וויא קליינשטעטעלדיג זיינע עלטערן זיינען געוועזען, צייגט פאלגענדער קאמישער פאל. זיין מוטער האט איהם געשיקט אלס געשאנק א גרויסען שטרודעל לכבוד ווייהנאכטען. דער הענדלער וואס האט געבראכט דיעזע מתנה, האט אויך פערשפראכען אויסצוגעפינען, וויא לעססינג פיהרט זיך אויף אין לייפציג. ער האט געהאלטעןווארט מיט עכט דייטשער פינקטליכקייט און האט איבערגעגעבען, ווען ער האט זיך צוריקגעקעהרט, דאס ניט נאר שלעפט זיך לעססינג ארום מיט שוישפיעלערס און „שלעכטע חברה", זאנדערן האט אויך אויפגעגעסען דער מוטער'ס שטרודעל אין דער קאמפאניע פון שוישפיעלערס נאכדעם, וויא אלע האבען אויסגע-

טרונקען א רעכט ביסעל פלאשען וויין. דאס לעצטע האט גאר דערשלאגען זיין מוטער. זיא האט געקלאגט און געבראכען דיא הענד און ערקלעהרט, אז איהר זוהן איז א פערלארענער אויף דער וועלט און האט אויך פערזינדיגט יענע וועלט. זיא האט זיך אזוי אבגעגעסען דיא הארץ דערפון, אז לעססינג'ס פאטער האט בעשלאסען אנצושרייבען א בריף צו זיין זוהן מיט דער פאלשער בשורה, דאס זיין מוטער איז געפעהרליך קראנק און וויל איהם זעהען פאר איהר טויט. דער פאטער האט איהם דארום געבעטען צו לאזען אלעס אן א זייט און גלייך קומען.

לעססינג האט זיך אנגעשטויסען, אז מען נארט איהם אפ, נאר אזוי וויא ער האט ניט געוואוסט אויף זיכער, האט ער זיך גלייך א לאז געטהאן אין וועג, אבוואהל עס זיינען דאן געווען אויסערגעוועהנליך שטארקע פרעסט. ווען ער איז אנגעקומען א צובראכענער, האט איהם זיין מוטער בעגעגענט מיט דיעזע ווערטער : „ווארום ביסטו געפאהרען אין אזא פראסט ?“ — „אבער, מיין טהייערע מוטער, איהר האט עס דאך געוועלט, האט ער געענטפערט. עס פרעהט מיך יערענפאלס צו זעהען אייך געזונד.“ אויף א קורצע צייט האבען זיי דאן געמאכט שלום. דיא עלטערן האבען געמוזט צוגעבען, אז פון איהם וועט שוין ניט ווערען א פאסטאר, און ער האט פערשפראכען צו שטודירען מעדיצין. א סך מוסר איז איהם אויסגעקומען צו הערען פון אלע זיינע קרובים, אז ער זאל מעהר קיין קאמפאניע ניט פיהרען מיט שוישפיעלער. דיא קליינשטעטעלדיגע האבען זיך פארגעשטעלט שוישפיעלער עפעס אזוי וויא א פערקערפערונג פון טייוועל.

אין 1748 איז לעססינג אנגעקומען אין מעדיציניש‏ען פאקולטעט. ער האט געהאלטען ווארט און זאגאר פלייסיג געלערענט, אבער זיין הארץ איז גאר ניט געלעגען אין מעדיצין. ער האט מעהר בעזוכט דעם טהעאטער, וויא דעם אוניווערזיטעט. ער האט אויך אנגעפאנגען צו שרייבען א טראגעדיע, אבער ער האט איהר ניט געענדיגט. ארום דער צייט האט ער אויך געקראגען דיא ערפאהרונג, אז ניט אלע שוישפיעלער מעג מען טרויען. פאר איינעם פון זיי האט ער גוט געזאגט. דיעזער שוישפיעלער איז אוועק נאך

וויען, פערגעסענדיג צו בעצאָהלען זיינע חובות. לעססינג איז דורך דעם געוואָרען אזוי פערצווייפעלט, אז ער האָט אליין געוואָלט אָנפאנגען שפּיעלען אויף דער ביהנע, אום צו קענען בעצאָהלען דעם שוישפּיעלער'ס חובות. ער האָט אליין קוים געקענט דערקען זיינע אויסגאבען מיט זיין אָרימער סטיפּענדיע, און דאָ האָט ער נאָך געמוזט צאָהלען אַ פּעקעל מיט פרעמדע חובות. נאָר זיינע פריינד האָבען איהם ארויסגעהאָלפען. דיעזער פאל האָט אָבער אויך געפיהרט דערצו, אז ער האָט בעשלאָסען אוועק צו פאהרען פון לייפּציג. ער האָט זיך געקליעבען נאָך בערלין, וואו זיין יוגענדפריינד, אַ געוויסער מיליוס, אַ פריידיינקער און רעדאַקטאָר פון צייטונגען, האָט זיך בעזעצט; נאָר ער איז פערבליעבען אין וויטטענבערג. דאָרט האָט ער זיך פערשריעבען אלס סטודענט פון מעדיצינישען פאַקולטעט, נאָר שטודירט האָט ער מעהר פילאָזאָפיע און זיך אָפּגעגעבען צו שרייבען דראַמען גראַדע וויא אין לייפּציג.

ווען ער וואָלט ניט געזוכט צופריעדען צו שטעלען זיין פאָטער, וואָלט ער וואהרשיינליך גאָר ניט אָנגעפאנגען צו שטודירען מעדיצין. וויינינער פון אלעם האָט ער גערעכענט צו ווערן אַ פּראַקטיצירענדער דאָקטאָר. ער האָט נאָר שטודירט פיזיק, כעמיע און אַנדערע נאַטור־וויסענשאַפטען, ווייל דאָס האָט איהם אינטערעסירט, ווייל ער האָט געשטרעבט צו קענען וואָס מעהר. אָבער זיין האַרץ איז געלעגען אין ליטעראַטור, פּאָעזיע און קונסט. ער האָט דאַן אָנגעפאנגען צו שרייבען עטליכע קאָמעדיעס פאַר דעם דירעקטאָר פון וויענער טהעאַטער, וועלכע זיינען מייסטענס געבליעבען אונגעענדיגט, און האָט אויך אָנגעשריעבען אַ סך געדיכטען, עפּיגראַמען און קריטישע בעמערקונגען, וועלכע זיינען שפּעטער פערעפענטליכט געוואָרען.

זיין פינאַנציעלע לאַגע איז געוועזען אַ גאַנץ טרויעריגע, דאַרום האָט ער זיך אַ לאַז געטאָהן נאָך בערלין, וויא נאָר ער האָט זיך דערוואוסט, אז זיין פריינד מיליוס איז געוואָרען דער רעדאַקטאָר פון „רודיגער'ס צייטונג", וועלכע עקזיסטירט נאָך ביז יעצט אונטער דעם נאָמען „פאָססישע צייטונג". אין אַ בריעף

צו זיין מוטער האָט ער ערקלערט, אַז קיין מאָל האָט ער זיך ניט געפיהלט אַזוי אונגליקליך וויא אין וויטטענבערג, דען צו אַלע צרות איז ער נאָך קראַנק געוואָרען און האָט זיך אויך געהאַט צו רעכענען מיט איינינע פון זיינע לייפּציגער קרעדיטאָרען.

מיליוס האָט איהם אויפגענומען מיט גרויס פריינדשאַפט און געהאָלפען, וויא וויט ער האָט געקענט. אַזוי וויא אויך צו להכעיס לעססינג'ס עלטערן, וועלכע האָבען איהם בעשימפּפט און פער־שאָלטען אַלס אַ פריידיינקער, האָט מיליוס געשטעלט אויף דיא פיס זייער געניאַלען זוהן, וועמען זיי האָבען ניט געוועלט העלפען דערפאַר וואָס ער האָט זיי ניט געפאָלגט און איז ניט געגאַנגען אויף דעם אָנגענומענעם און ברייט אויסגעלייגטען וועג צו מאַכען אַ קאַריערע. מיליוס האָט דיא ערשטע זאַך געקויפט נייע קליידער פאַר זיין 20־יעהריגען פריינד, וועלכער איז נעבעך געווען אַזוי אָפּגעריסען און אָפּגעשליסען אַז ער האָט זיך געשעהמט דיא אויגען צו ווייזען. נאָכהער האָט מיליוס איהם פערשאַפט אַ פּלאַץ ביי דעם ארויסגעבער רודיגער אַלס ביבליאָטהעקער.

פאַר דיעזע אַרבייט האָט לעססינג געקראָגען מאָהלצייטען און עטוואָס געלט. דערצו האָט מען איהם איבערגעגעבען צו שרייבען אין דער צייטונג רעצענזיעס איבער נייע ביכער. ער האָט אַזוי געמאַכט וויא עס איז אַ לעבען און איז אויך געווען צופריעדען מיט דער אַרבייט, דען ער האָט געהאַט דיא געלעגענהייט צו לעזען אַ סך נייע ביכער און צו וויסען וואָס עס טהוט זיך אין דער ליטעראַ־רישער וועלט. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך צוזאַמענגעשרי־בען מיט דירעקטאָרם פון טהעאַטערם און מיט בעוואוסטע שוי־שפּיעלערם וועגען זיינע קאָמעדיעס און דראַמען, וועלכע ער האָט אָנגעפאַנגען, אָבער זעלטען געהאַט דיא מעגליכקייט צו ענדיגען. גראַדע וויא אין דער סעמינאַריע האָט ער זיך געוואָרפען אויף אַלע זייטען, האָט פיעל געלעזען, געלערנט און דאָ פערפאַסט גע־דיכטען, דאָרט ערצעהלונגען, דאָ ווידער קריטיקען, קאָמעדיעס, הומאָרעסקען, עפּיגראַמען א. ז. וו. דאָס האָט איהם אין אָנפאַנג זעהר פיעל געשטערט, דען ער האָט ניט געוואוסט, צו וואָס פריהער זיך צו נעהמען און וואָס שנעלער צו ענדיגען. זיין געניאַלע קאָפּ

איז געווען פול מיט פלענער און גרויסע האפנונגען, אבער עס איז איהם אלץ ניט געלונגען צו פערפאסען עפעס אזעלכעס, וואס זאל איהם פערשאפען א גרויסען נאמען אין דער וועלט.

ווען זיינע עלטערן האבען זיך דערוואוסט, אז ער איז אוועק נאך בערלין אהן זייער צושטימונג, זיינען זיי געווען אויסער זיך פון ערגערניס. זיי האט ניט נאר געקריינקט, וואס ער איז בעפריינדעט מיט אזא גאטלאזען מענשען וויא מיליוס, זאנדערן אויך וואס ער פערבלייבט אין אזא גאטלאזער שטאדט, וויא בערלין האט דאן א שם געהאט. בערלין איז דאן געווען אין אלע הינזיכטען, אויסער אין מיליטערישער, א גאנץ אנדער שטאדט וויא יעצט. פרידריך דער גרויסער, דער אונבעשרענקטער הערשער פון פרייסען, האט געשטרעבט נאכצוטאנצען דיא פראנצויזען. ער האט אזוי פעראכ־טעט דיא דייטשע ליטעראטור, אז אין זיין ביבליאטהעק האט ער ניט געוואלט האבען קיין איינציגען דייטשען בוך. ער האט גע־ברויכט דיא פראנצויזישע שפראך אין זיין הויף און אין זיינע שריפטען. דיא פראנצויזישע פילאזאפיע, דיא פראנצויזישע ליטע־ראטור, דיא פראנצויזישע דראמע, דיא פראנצויזישע קונסט הא־בען געהערשט אין בערלין אזוי וויא אין פאריז. אפילו דיא אקאדע־מיע פון וויסענשאפטען אין בערלין איז מייסטענס בעשטאנען פון פראנצויזען.

אין יענער צייט איז פראנקרייך איבערהויפט געווען דיא גייסטיגע פיהרערין פון אייראפא, נאר בעזאנדערס האט מען עס געפיהלט אין בערלין. אזוי וויא דיא פראנצויזישע פילאזאפען און שריפטשטעלער, בעזאנדערס וואלטער, דידערא און דיא זאגענאנ־טע ענציקלאפעדיסטען (דיא מיטארבייטער פון דער בעריהמטער ערשטער פראנצויזישער ענציקלאפעדיע) זיינען ניט נאר געווען מוטהיגע פריידיינקער, זאנדערן האבען בעקעמפפט און אויסגע־לאכט דיא קריסטליכע רעליגיאן, האט מען דאס זעלבע געטהאן אין בערלין. עס איז דאן געווען אין דער מאדע צו מאכען חוזק פון גייסטליכע און צו ערקלערן, אז קריסטענטהום איז איינפאך אבערגלויבען. דער קעניג איז געווען א פערעהרער פון וואלטער און האט זיך אפען אויסגעגעבען פאר א פריידיינקער.

דאָרום האָבען לעססינג׳ס פרומע עלטערן אזוי געציטערט, וואָס ער האָט זיך בעזעצט אין בערלין. זיי האָבען איהם שטאַרק געשטראָפט אין זייערע בריף, און דער פאָטער האָט איהם שטרענג בעפוילען גלייך צו קומען צוריק אהיים. אָבער דער יונגער פריי־גייסט האָט יעצט אין גאנצען רעוואָלטירט. לעססינג האָט זיך פערטהיידיגט אין זיינע בריף געגען דיא בעשולדיגונגען פון דיא עלטערן און האָט זיך ענטשיעדען ענטזאגט צו פערלאָזען בערלין, אבוואָהל זיין מאטעריעלע לאגע איז נאָך א לאנגע צייט גאָר ניט געוועזן א פרעהליכע.

פיערטער קאפיטעל.

זיין בעקאנטשאפט און צאנקעריי מיט וואָלטער'ן. — „דיא אידען“ און „דער פריי־גייסט“.

אין א קורצע צייט האט לעססינג געשלאָסען בעקאנטשאפט מיט פיעלע בעריהמטהייטען. אלס פּאָעט, זשורנאליסט און קריטיקער האט ער געפונען א וועג איבעראל; דערצו נאך האט ער בעזעסען פיעלע אנגענעהמע מעלות און איז איבערהויפּט געוועזען א לעבהאפטער, לוסטיגער און אנציהענדער יונגער מאן. דיא וואָס האבען איהם נעהנטער געקענט, האבען ניט ווילענדיג געמוזט צוגעבען, אז ער איז א יונגער מאן מיט אויסעראָרדענטליכע פעהיגקייטען און מיט א גרויסען טאלאנט.

ער האט אויך געהאט דיא זכיה בעקאנט צו ווערן מיט דעם קעניג פון דער ליטעראַרישער וועלט אין 18טען יאָהרהונדערט, מיט וואָלטער'ן זעלבסט. דער געניאלער פראנצויזישער שרייבער, וועלכער האט געהאט דעם גרעסטען איינפלוס אין זיין צייט און איז פערעהרט געוואָרן פון גרויס און קליין, פון קעניגע און אָרימע סטודענטען, האט זיך דאן געפונען אין בערלין, וואו פריעדריך דער גרויסער האט איהם אויפגענומען וויא א גאָט. ער האט דערגרייכט דעם העכסטען פונקט פון זיין בליץ־שטראהלענדער און דונער־שלאגענדער קאריערע. לעססינג האט איהם אויך פערעהרט, אזוי וויא אלע דיינקענדע מענשען, און ער איז געוועזען איבערגליקליך, ווען ער האט געהאט דיא געלעגענהייט צוזאמענצוטרעפען זיך מיט איהם אין קעניגליכען פאלאץ; אָבער שליסליך האט ער מעהר וויא צרות ניט געהאט פון דיזער בעקאנטשאפט.

וויא גרויס און ערהאבען וואָלטער איז געוועזען אלס שריפטשטעלער, אזוי קליינליך און ניעדריג איז ער געוועזען אלס מענש. ליידער איז עס ניט זעלטען דער פאל, אז גרויסע פּאָעטען און שרייבערס זיינען געמיינע מענשען. בעזאָנדערס איז עס אזוי געוועזען

מיט וואָלטער'ן, וועלכער האָט, מעג מען זאָגען, קיין גלייכען צו זיך אַלס בייסענדער און גייסטרייכער שרייבער. ער האָט זעהר פיינט געהאַט אידען, אָבער ער איז זיכער געווען ערגער פאַר דעם ניעדריגסטען פון אידישען וואוכערניקעס. זיין פיינדשאַפט צו אידען האָט געהאַט פערזענליכע גרינדע. *) דער צופאַל האָט געוואָלט אַז גראָדע צוליעב וואָלטער'ס אַ צוזאַמענשטויס מיט אַ אידישען מאַקלער זאָל לעססינג שליסען בעקאַנטשאַפט מיט דעם גרעסטען און גלענצענדסטען שטערן פון 18טען יאָהרהונדערט.

דאס איז געשעהן אַזוי. לעססינג האָט זיך בעפריינדעט מיט דעם יונגען פראַנצויזישען לעהרער רישיע דע-לוואָוען, וועלכער איז געוואָרן וואָלטער'ס סעקרעטער. ווען וואָלטער איז אַזוי מיאוס אַריינגעפאַלען אין דער געשיכטע מיט אַ געוויסען הירש (מען וויים ניט ביז'ן היינטיגען טאָג אויף זיכער, ווער עס האָט ווען בעשווינדעלט: דער איד וואָלטער'ן אָדער וואָלטער דעם אידען, נאָר וואָלטער האָט יעדענפאַלס ניט נאָר פערכאַפט בריליאַנטען ביי הירש'ן און געפעלשט הירש'ס אונטערשריפט, זאָנדערן האָט נאָך צוליעב דיזען סקאַנדאַל געמוזט פערלאָזען פריעדריך דעם גרויסען'ס הויף), האָט ער בעדאַרפט האָבען איינעם, וואס זאָל איבערזעצען געוויסע דאָקומענטען אין דייטש פיר דעם פראָצעס, וואס הירש האָט אָנגעפאַנגען געגען איהם אין אַ בערלינער געריכט. זיין סעקרעטער האָט איהם רעקאָמענדירט לעססינג'ן אַלס פעהיגען איבערזעצער, און וואָלטער איז צופריעדען געווען.

נאָר באַלד נאָכדעם וויא לעססינג האָט געענדיגט דיא איבערזעצונג פון דיא דאָקומענטען, וועלכע וואָלטער האָט געברויכט פיר זיין פערטהיידיגונג, האָט ער זיך מיט איהם זעהר ערנסט צו־קריעגט. לעססינג האָט געקענט פיהלען אויף זיין אייגענע הויט וואס פאַר אַ בייזע און ניעדריגע בעשעפענים דער גייסטיגער ריעז איז געווען. וואָלטער'ס גרויסע היסטאָרישע ווערק „לודוויג דעם פיערצעהנטען'ס צייט“ איז דאַן ערשיענען, אָבער נאָך ניט פאַר דעם אַלגעמיינען פובליקום (דיא ערשטע קאָפּיעס זיינען אָבגעדרוקט גע־

---

*) זעהט „וואָלטער אַלס מענש און דענקער“ פון יעקב גאָרדין, ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער לייברערי פובלישינג קאָמפּ.

װאָרען בלויז פאַר'ן קעניג) װאָס האָט געװאָרט מיט אונגעדולד אויף דיעזען בוך װיא איבערהויפּט אויף אַלע שריפטען פון דעם געניאַלען פראַנצויז. רישיע דע־לאָװעז האָט געליהען לעססינג'ן אַ קאָפּיע פון דיעזען בוך מיט דער בעדינגונג, אַז ער זאָל עס קיינעם ניט װייזען. נאָר לעססינג האָט איינפאַך אוים לייכטזיניג־קייט ניט ערפילט דיעזע בעדינגונג. איינער פון זיינע פריינד איז צוגעשטאַנען איהם צו געבען איבערלעזען דעם בוך, און ער האָט איהם ניט געקענט ענטזאַגען. דיעזער פריינד האָט אוים אייטעלקייט געצייגט דעם בוך אין אַן אַריסטאָקראַטישען סאַלאָן, און דער סוף איז געװען, אַז איינע פון װאָלטער'ס פריינדינען האָט זיך געפונען בעליידיגט, װאָס זיא האָט ניט געקראַגען אַ קאָפּיע, װיא דער פער־פאַסער האָט עס איהר פערשפּראָכען. װען זיא האָט עס אויסגערעדט װאָלטער'ן, איז ער זעהר אין כעס געװאָרן און האָט געהייסען זיין סעקרעטער גלייך צונעהמען ביי לעססינג'ן דעם בוך. אָבער לעססינג איז גראַדע אָפּגעפאָהרען נאָך װיטטענבערג און האָט מיטגענומען דעם בוך, װייל ער האָט איהם אין בערלין ניט איבערגעלעזען ביז'ן סוף.

װאָלטער, װעלכער האָט נאַטירליך געאורטהיילט מענשען נאָך זיך, האָט אַנדערש ניט געמיינט, אַז לעססינג האָט פערכאַפּט דעם בוך, אום עס צו איבערזעצען אָדער איבערצודרוקען. דאַרום האָט ער אָנגעשריעבען אַ זעהר בעליידיגענדען בריעף צו לעססינג'ן, בע־שולדיגענדיג איהם איינפאַך אין גנבה. דער אָרימער יונגער שרייבער האָט בעזעסען אַ צו עדעלען און עהרליכען כאַראַקטער, אום איבער־הויפּט צו בעגעהן אַ געמיינעם אקט. ביי איהם האָט זיך װאָרט ניט אָפּגעטהיילט פון טהאַט, ער איז אויך געװען עדעלמוטהיג גענוג צו ליידען פאַר זיינע אידעען. ער האָט גלייך צוריק געקעהרט דעם בוך, װיא נאָר ער האָט זיך דערװאוסט װאָס פאַר אַ גערודער דאָס האָט געמאַכט, און האָט אויך אָנגעשריעבען אַ זעהר בייסענדען ענטפער װאָלטער'ן. אָבער װאָלטער האָט נאָכהער ביי יעדער געלעגענהייט געזוכט צו ערניעדעריגען לעססינג'ן און האָט איהם פאָרגעשטעלט אַלס אַ ניעדעריגען כאַראַקטער. מען בעהויפּטעט, אַז װאָלטער האָט איהם ניט אַנדערש גערופען װיא „לע סענזש“, (אין פראַנצויי־

זיש בעדרייטעט עס : אפפע), אום דערמיט צו געבען אנצוהערע־ ניס, אז לעססינג האט געוועלט זיך בענוצען מיט זיין ווערק און איהם נאכאהמען.

נאך מיט יאהרען שפעטער האבען אייניגע פון לעססינג׳ס פיינד זיך בענוצט מיט וואלטער׳ס רכילות, אום איהם צו שענדען. לעססינג האט זיך אפגערעכענט דערפאר מיט בייסענדע עפיגראַ־ מען אויף וואלטער׳ס רעכנונג. וואס פאר א מיאוס׳ער מענש וואל־ טער איז געווען, דאס האט לעססינג נאך געזעהען ווען ער האט איבערזעצט וואלטער׳ס דאקומענטען פיר דעם פראצעס מיט הירש׳ן.

א געוויסע צייט האט זיך לעססינג בעשעפטיגט ספעציעל מיט איבערזעצונגען. ער האט אויסגעלערענט גענוג איטאליעניש און שפאניש, אום אויך צו קענען איבערזעצען פון דיעזע שפראכען. מיט זיינע אייגענע שריפטען האט ער נאך אזוי ווייניג אויסגענומען, דאס פון איבערזעצונגען פלעגט ער מעהר פערדיענען. אבער זאגאר אין דיעזע ארבייט האט ער זיך צו־וואָרפען, האט פיעלעס אנגעפאנ־ גען און ווייניג געענדיגט.

ער האט אויך ניט אויפגעהערט צו שרייבען פיר׳ן טהעאטער. נאר אין בערלין איז אפילו ניט געווען א דייטשער טהעאטער. מען האט דארטען בלויז געשפיעלט פראנצויזישע שטיקער אדער איבערזעצונגען אין פראנצויזיש. דער קעניג האט פיינט געהאט דיא דייטשע שפראך און האט גאר ניט געוואלט הערען פון א דייטשען טהעאטער. אבער לעססינג האט געהאפט צו זעהען זיינע שטיקער אויפגעפיהרט אין אנדערע שטעדט און ווייטער האט ער זיי געשריעבען, ווייל דאס איז איהם געפעלען געווען און ווייל ער האט געהאט אן איינגעבארענע נייגונג צו דער דראמאטישער קונסט.

פון דיא פיעלע קאמעדיעס וועלכע ער האט אנגעפאנגען אין לייפציג און וויטטענבערג, האט ער ארום 1749 געענדיגט „דיא אידען“ און „דער פרייגייסט“. ביידע דיעזע קאמעדיעס פערדיענען אז מען זאל וועגען זיי מעהר ריידען אפילו אין א קורצער ביאָג־ ראפיע פון דעם גרויסען פערפאסער. פאר אידען איז נאטירליך

בעזאָנדערס אינטערעסאַנט זיין קאָמעדיע „דיא אידען". דאַרום ווע־לען מיר זיך דאָ לענגער אָפּשטעלען אויף איהר.

וויא אידען האָבען דאַן געלעבט אין דייטשלאַנד וועלען מיר זעהען אין מענדעלסאָהן'ס ביאָגראַפיע. דאָ וועט גענוג זיין צו בע־מערקען, דאָס אָפּילו דער פריידיינקענדער פּרייסישער קעניג האָט זיי ניט בעסער בעהאַנדעלט וויא אַנדערע מלכים, וועלכע האָבען אויף קיין פילאָזאָפיע ניט פּרעטענדירט און האָבען זיך ניט גע־חבר'ט מיט פראַנצויזישע פריידיינקער. אידען האָבען נור געקענט אַריינקומען אין בערלין דורך דעם בראַנדענבורגער טהויער און דאָס אויך נור דאַן ווען זיי האָבען בעצאָהלט דעם בעשטימטען קאָפּ־שטייער. לעבען דיעזען טהויער איז געשטאַנען א װעכטער, וועלכער האָט גוט אויפגעפּאַסט, אז דער קעניג זאָל אַריינקריגען דיא בע־שטימטע טאָקסע פון דיא אונגליקליכע אידען. יעדער קריסטליכער בויאַן האָט זיי געמעגט בעליידיגען אויף דער גרעבסטער אַרט. מען האָט דאַרום בעדאַרפט האָבען ניט נאָר אַן עדעלע הארץ, זאָנדערן אויך פיעל מוטה, אום צו וואַגען פאַרשטעלען אידען אַלס מענשען אויף דער ביהנע, וויא דער 20־יעהריגער לעססינג האָט עס געטאָן. נאָך אַלס סטודענט אין לייפּציג האָט ער געפּאַסט דעם עדעלען בעשלוס צו פערטהיידיגען דיא פערפאָלגטע אידען. ער האָט דאַן אויסגעאַרבייט דעם פּלאַן פון דער קאָמעדיע „דיא אידען", וועלכע האָט אָנגעמאַכט א גרויסען גערודער, ווען איהם איז שליעסליך געלונגען איהר אַרויסצולאָזען אויף דער ווייסער וועלט.

מען מוז אָבער זאָגען, אז ער האָט איהר פערפּאַסט ניט וויא א דראַמאַטורג, זאָנדערן וויא א פּובליציסט, א פערטהיידיגער פון זיינע אידעען און א קעמפּפער געגען פאָראורטהיילע. פּסיכאָלאָגיע און אָפּילו כאַראַקטער־שילדערונג איז דאָרטען ניט צו געפינען. מען זעהט גלייך אז לעססינג האָט געוועלט אויסדריקען, וואָס ער האָט געהאַט אויפ'ן האַרצען, דורך געשפּרעכען און א דראַמאַ־טישער פאָרמע.

דער העלד פון דיעזער קאָמעדיע איז א רייכער אידישער קויפמאַן, וועלכער ווערט פאַרגעשטעלט מיט אַלע מעגליכע

גוטע מעלות. גראדע טרעפט עס אז ער רעטעט פון טויט א דייט־שען באראן מיט זיין יונגע טאכטער. דיעזער באראן איז אייגענט־ליך א גאנץ גוטער מענש; אבער אידען האט ער סתם פיינט וויא געוועהנליך אלע קריסטען, וועלכע זיינען איינגעוויעגט אין אלטע פאראורטהיילע. ניט וויסענדיג אז זיין רעטער איז א איד, שלאגט דער באראן איהם פאר אוים דאנקבארקייט דיא האנד פון זיין טאכטער. דער רעטער ערקלעהרט אבער דאן ווער ער איז, און עס ענטוויקעלט זיך א פילאזאפישער געשפרעך וועגען רעליגיאן, אידען און טאלעראנץ. אלעס וואס לעססינג האט נאכגעדענקט וועגען דיא לאגע פון אידען, וועלכע איהם איז אויסגעקומען צו בע־טראכטען אויף „דיא לייפציגער מעססען" (דער בעריהמטער יריד), האט ער אריינגעלייגט אין זיין העלד'ס מויל. דער באראן ווידערהאלט נאר דיא אלטע טענות געגען אידען. נאטירליך, עס קען שוין קיין ריידע ניט זיין וועגען א שידוך צווישען דעם באראן'ס טאכטער און א איד, אבער דער באראן ווערט אזוי גע־ריהרט פון דעם אידען'ס טענות אז ער הויבט איהם אן צו אכ־טען.

דאס איז אין קורצען דער גאנצער אינהאלט פון דיעזער קא־מעדיע, וועלכע האט יעצט נאר א היסטארישען אינטערעס, ווייל זיא צייגט דעם כאראקטער פון דעם פערפאסער און פון דער צייט, ווען ער האט איהר געשריעבען. אמת'ער לעבען פעהלט אין דיעזער קאמעדיע, וויא אין אלע אנדערע, וועלכע לעססינג האט געשריע־בען אין זיינע יונגע יאהרען אונטער דעם איינפלוס פון דער דא־מאלסדיגער פראנצויזישער שולע, וועגען וועלכער מיר וועלען ריידען שפעטער. דיא העלדען פיהרען זעהר שעהנע און גייסטרייכע גע־שפרעכען, אבער אלץ מיט דעם פערפאסער'ס מויל. אלעס איז דאר־טען קינסטליך — דער אינהאלט, דיא פערזאנען, דיא סצענען און אפילו דיא מאנאלאגען.

נאר פון דעסטוועגען האבען אזעלכע געלערנטע יודענפיינדע וויא פראפעססאר מיכאעלים גאר ניט רעכט געהאט, ווען זיי האבען ערקלעהרט, אז אזא איד, וויא לעססינג האט פארגעשטעלט, קען גאר ניט עקזיסטירען אין דער ווירקליכקייט. אין דער צייט ווען

מען האט איהם אזוי קריטיקירט, האט לעססינג שוין געקענט אנ־ציינגען אויף אזעלכע אידען, וויא דר. גומפערץ און משה מענדעל־סאהן, מיט וועלכע ער האט זיך בעפריינדעט.

זיין פאלעמיק מיט פראפעסאר מיכאעליס, וועלכער האט איהם אנערקענט פאר א גרויסען טאלענט, איז אויך זעהר אינ־טערעסאנט פאר יענער צייט. לעססינג האט דערביי ניט געזוכט צו פערטהיידיגען זיך אדער זיין פיעסע, נאר זייעע ליבעראלע גע־דאנקען און א פריינדליכע שטעלונג צו אידען אין אלגעמיינען. אין דער צייט, ווען ער האט גרויסמוטהיג פערטהיידיגט דיא אידען, האט וואלטער זיי בעגאסען מיט גיפטיגע שמוץ איינפאך אוים פער־זענליכע ראכע.

„דער פרייגייסט“ איז אויך א זעהר שוואכע ווערק אין דרא־מאטישער הינזיכט. נאר פאר דעם הויפט העלד, דיעם סקעפטיקער אדראסט, האט לעססינג געהאט א מוסטער אין דער פערזאן פון זיין פריינד מיליוס. לעססינג איז גראדע ארויסגעטרעטען געגען זיין פריינד׳ס מיינונג וועגען רעליגיאן און גייסטליכע. ער אליין איז אייגענטליך ניט געוועזן אן אטהעאיסט. יעדענפאלס האט ער ניט געקענט איינשטימען מיט מיליוס׳ן און אנדערע אזעלכע פריי־דיינקער, אז אלע גייסטליכע זיינען היפאקריטען און איינפאך שווינדלער, דען זיין אייגענער פאטער איז געוועזן א גאנץ עהרלי־כער פאסטאר און אויפריכטיגער פרומער קריסט. איידער ער האט געענדיגט זיין „פרייגייסט“, האט ער געלאזט וויסען זיין פאטער, אז ער שרייבט אזא קאמעדיע, מיט וועלכער דער פאטער וועט זיין צופריעדען.

דער אינהאלט פון „פרייגייסט“ איז אין קורצען פאלגענדער:

דער סקעפטיקער אדראסט טרעפט זיך צוזאמען מיט דעם יונגען און עהרליכען גייסטליכען טהעאפאן, וועלכער סטארעט זיך צו געווינען זיין אכטונג און איהם צו צייגען, אז ער האט א טעות אין זיינע שלעכטע מיינונגען וועגען גלחים. זיי זיינען פערליעבט אין צוויי שוועסטער, פון וועלכע איינע איז א לוסטיגע און לעב־האפטע, דיא אנדערע אן ערנסטע. אין אנפאנג איז פארגעשטעלט, אז דער סקעפטיקער איז דער חתן פון דער לוסטיגער מיידעל, און

דער גייסטליכער פון דער ערנסטער מיידעל ; נאָר מיט דער צייט זעהען זיך אַלע פיער אַרום אַז זיי האָבען זיך שלעכט צוזאַמען געפּאָרט, און דיא חתנים בייטען זיך מיט דיא כלות און ווערען אויף פריינד. דיא דיענער און בעזאָנדערס דיא קאַמער־מיידעל ליזעטע פון דיא כלות שפּיעלען אַ גרויסע ראָלע אין דיא ליעבע אינטריגען און בעלעבען מיט זייערע קאָמישע רייד און האַנדלונגען דיא סצענען, וועלכע וואָלטען זאָנסט געווען צו לאַנגווייליג אפילו אין לעזען.

דעם סיוזשעט האָט ער טהיילווייז גענומען פון אַ פראַנצויזישע קאָמעדיע, נאָר ער האָט איהם בעאַרבייט אויף זיין פאַסאָן און צוגעגעבען דעם פילאָזאָפישען טהייל, וועלכען ער האָט אייגענטליך געהאַט אין זינען ביי'ן שרייבען. צו דער צייט און יאָהרענלאַנג שפּעטער, מען קען זאָגען, ביז ער האָט אָנגעפאַנגען צו שטודירען שעקספּיער'ס דראַמען, האָט לעססינג אייגענטליך ניט געזוכט פאַרצושטעלען דעם ווירקליכען לעבען אין זיינע קאָמעדיעס, זאָנדערן אויסצודריקען זיינע געדאַנקען און קריטישע בעטראַכטונגען אין אַ דראַמאַטישע פאָרמע. פּסיכאָלאָגישע אַנאַליזען זיינען איהם דאַן נאָך גאַנץ פרעמד געווען.

פינפטער קאפיטעל.

זיין שטודירען אין וויטענבערג און קריטישע שריפטען אין בערלין. — דיא טראגעדיע „סאראה סאמפסאן“.

אונגעפעהר דריי יאהר האט לעססינג פערבראכט אין בער־לין. אין דער צייט האט ער ביסלעכווייז געקראגען א נאמען אלס א טאלענטפאלער יונגער שרייבער און אלס א שארפער קריטי־קער. איינינע פון דיא נייע ווערק, וועלכע ער האט געלעזען, אום צו געבען רעצענזיעס אין צייטונגען, האבען אויף איהם געהאט א גרויסען איינפלוס, ספּעציעל זשאן זשאק רוססא׳ס ווערק און אן איבערזעצונג פון שעקספּיער׳ס דראמע „יוליוס צעזאר“ אין דייטש (אונטער דעם איינפלוס פון „יוליוס צעזאר“ האט ער אנ־געפאנגען צו שרייבען א טראגעדיע אונטער דעם נאמען „הענצי“). זיינע רעצענזיעס האבען נאטירליך געמוזט זיין קורץ, נאר אין יעדער שורה איז געווען צו זעהען גרויס טאלענט, שארפזין און טיעפע קענטניס. מיט זיין קריטיק איבער קלאפּשטאק׳ס „מעסיא־דא“ האט ער איבערראשט דיא בעסטע פארשטעהער פון דייטשע ליטעראטור און פאעזיע.

דאך האט ער צו ענדע פון 1751 יאהר בעשלאסען צו פער־לאזען אויף א צייט בערלין. ער האט זיך נעמליך ארומגעזעהען, אז ער מוז נאך פריהער ענדיגען זיינע שטודיען אין אן אוניווער־זיטעט, אום צו קענען בעסער פארזיצען זיין קאריערע אלס שריפטשטעלער. אין בערלין איז ער געווען צו פיעל פערנומען און האט געהאט צו פיעל בעקאנטע, אום צו קענען רוהיג שטודירען, וויא ער האט עס געוואונשען. דארום איז ער ווידער אוועקגע־פאהרען נאך וויטענבערג, וואו איינער פון זיינע ברידער האט שטודירט טהעאלאגיע און וואו ער האט אין א יאהר ארום גע־קראגען א דיפלאם אויף "מאגיסטער פון פרייע קונסטען". דיזען יאהר האט ער גאנץ ווייניג געשריעבען, אבער ער האט אזוי פיעל געלעזען, צוגרייטענדיג זיך צו זיין דיסערטאציע, אז ער האט גע־

קענט זאגען מיט רעכט, האס אין דער אוניווערזיטעט־ביבליאטהעק פון וויטענבערג איז ניט געווען איין בוך, וואס ער האט יייניגסטענס ניט געהאלטען אין האנד.

זיין פאטער האט געוואלט, אז ער זאל זוכען א שטעלע אלס פראפעסאר, אבער דיא ביהנע פון אן אוניווערזיטעט איז צו ענג געווען פאר איהם, ער האט געשטרעבט צו שפיעלען א גרויסע ראלע אויף דער וועלט־ביהנע. ער איז דארום צוריק אוועק נאך בערלין, וואו ער האט זיך אין גאנצען אפגעגעבען צו ליטעראטור און האט אנגעפאנגען ארויסצוגעבען זיינע שריפטען אין בוך־פארם. יעצט איז ער שוין געווען א בעקאנטער און אנערקענטער שרייבער אין בערלין, ניט בלויז אן ארימער מעדיצינישער סטודענט אין צוריסענע קליידער, וויא ער איז דעם ערשטען מאל אנגעקומען אין דער הויפטשטאדט פון פרייסען. רעדאקטארס און ארויסגעבער זיינען געווען זיינע פריינד, און פאסס, איינער פון דיא בעוואוסטע בוכהענדלערס, האט איהם פיעל געהאלפען ארויסצוגעבען זיינע ערשטע ווערק אין 6 בענדער.

פיעלע האבען יעצט געזוכט זיין בעקאנטשאפט, און פיעלע סאלאנען זיינען געווען אפען פאר איהם. ער איז אויך געווען א טהעטיגער מיטגליעד אין ליטערארישע קלובען. אט אין דיזער צייט האט ער זיך צוזאמענגעטראפען מיט מאזעס מענדעלסאהן, וועלכער איז באלד געווארן זיין בעסטער און נעהענטסטער פריינד.ביידע האבען ליעב געהאט צו שפיעלען שאך און דורך דיזען שפיעל זיינען זיי צוערשט בעקאנט געווארן. לעססינג, וועלכער איז ניט נאר געווען א פרייער גייסט, זאנדערן האט אויך פיינט געהאט דיא אפיציעלע געלעהרטע, דיא ענגהערציגע פראפעסארען פון אוניווערזיטעטען, און האט געהאסט פאראורטהיילע, האט זיך זעהר פאראינטערעסירט אין דעם בלייכען, קרענקליכען און אויסגעבויגענעם איד, וועלכער האט געהאט א זעהר אינטעליגענטעם געזיכט און האט שוין צו דער צייט בעזעסען טיעפע קענטניסע אין פילאזאפיע.

וויא מיר ווייסען עס שוין, האט לעססינג געזוכט צו שליסען בעקאנטשאפט מיט שוישפיעלער, הענדלערס, סאלדאטען און אידען, אום בעסער צו לערנען דאס פאלק. ער איז נאך פריהער

בעקאַנט געוועזען מיט דר. גומפּערץ און מיט אַ געוויסען ניימאַן, נאָר קיינער פון זיי האָט איהם ניט אַזוי צוגעצויגען, וויא מענדעלסזאָהן, וועלכער האָט דאַן געלעבט וויא אַן אָרים־בחור און האָט זיך אַפילו געשעמט צו ציינגען זיך אין אַ געזעלשאַפט.

לעססינג׳ס ליטעראַרישע טהעטיגקייט איז צו דער צייט בע־שטאַנען מייסטענס אין קריטישע אַרטיקלען אין דער „פאָססישער ציימונג“, וועלכע איז פערבונדען געוואָרן מיט זיין נאָמען, און אין איבערזעצונגען, פון וועלכע ער האָט נאָך אַלץ מעהר געלט געמאַכט וויא פון זיינע אייגענע שריפטען. זיינע איבערזעצונגען זיינען בע־טראַכטעט געוועזען פאַר דיא בעסטע. ער האָט איבערזעצט פון פיער שפּראַכען : פראַנצויזיש, ענגליש, שפּאַניש און איטאַליעניש. מיר קענען זיך ניט אָפּשטעלען אויף אַלע שריפטען פון דיזען גייס־טיגען ריעז, דען דאָס וואָלט אונז אוועקגעפיהרט צו וויט אין זייטיגע דרכים און וואָלט אויך געפאָדערט דעם פּלאַץ פון אַ גאַנץ גרויסען בוך. אין אַלגעמיינען קען מען זאָגען, אַז ער האָט דורכ־געלעזען און קריטיקירט אַלע בעסטע ווערק פון זיין צייט און איז געוואָרן אַ בעריהמטער שרייבער, ווען ער איז נאָך אַלט געוועזען בלויז 24 יאָהר. אַ גרויסער טאַלענט, אַ פיינער געשמאַק, אַ ליעבע צו קונסט און אַ זעלטענע געלערנטקייט אין אַלטע און נייע ליטעראַ־טור, וויא אויך אין וויסענשאַפטען — דאָס אַלעס איז געוועזען פער־בונדען אין איהם און האָט געבראַכט פראַכטפאָלע און ערקוויקענדע פריכטע.

מיר וועלען יעצט נאָר בעריהרען דיא וויכטיגסטע פּאַסירונגען אין זיין פיעל געפּרופטען לעבען און אָנצייגען אויף זיינע גרעסטע און וויכטיגסטע ווערק.

אום צו ציינגען, וויא עהרליך און אויפריכטיג ער איז געוועזען אין זיינע רעצענזיעם און קריטיקען, וויא ערנסט ער האָט געמיינט ווען ער האָט אַפילו פיינט געהאַט דיא פערפאַסער, וויא וויניג ער האָט געטריבען פערזענליכקייטען אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט, וועלען מיר ברייננגען פאָלגענדען פאַל.

צווישען דיא ערשטע ביכער, וועלכע ער האָט בעדאַרפט רע־צענזירען, ווען ער איז געקומען דעם צווייטען מאָל נאָך בערלין,

האט זיך אויך געפונען וואָלטער׳ס ערצעהלונג „אמאַליע אָדער דער הערצאָג דע־פוא״. אין זיין הארצען זיינען נאָך אפען געווען די וואונדען, וועלכע וואָלטער האָט איהם געמאכט מיט פאלשע בעשול־דיגונגען. מיר ווייסען אויך, אַז לעססינג האָט געהאסט וואָלטער׳ן אלס מענש זינט דער סקאנדאל־געשיכטע מיט הירש׳ן און אַז ער האָט ניט ווייניג בייסענדע עפיגראַמען געשריעבען אויף וואָלטער׳ס רעכנונג. דאָך האָט ער מיט בעגייסטערונג געלויבט וואָלטער׳ס נייעס ווערק.

„וואס פאר א פּאָעט!״ האָט לעססינג געשריעבען וועגען וואָלטער׳ן. „אין זיין אלטער בעזיצט ער דעם פייער פון יוגענד, אזוי וויא אין זיין יוגענד האָט ער שוין ארויסגעצייגט די צייטיגע קריטיק פון אלטער. וואס עס בעוועגט איהם, בעוועגט די וועלט; וואס עס געפעהלט איהם, געפעהלט אלעמען. זיין גליקליכער גע־שמאַק איז דער געשמאַק פון דער וועלט״.

פון לעססינג׳ס אייגענע שעפּפונגען איז די בעסטע און וויכ־טיגסטע צו דער צייט געווען די טראַגעדיע „מיסס סאַראַה סאַמפּסאָן״. אום צו ענדיגען דיזע טראַגעדיע, איז ער אוועקגע־פאָהרען אויף 7 וואָכען נאָך פּאָטסדאַם, וואו אפילו זיינע נעהענט־סטע פריינד האָבען איהם ניט געקענט אויסגעפינען. ער האָט איהר פערפאַסט אונטער דעם איינפלוס פון ריטשאַרדסאָן און אנדערע שרייבערס פון דער זאָ־גענאַנטער „סענטימענטאלער שולע״. זיינע פריהערע דראַמאַטישע ווערק האָט ער געשריעבען נאָך דעם מוסטער פון דער פראַנצויזישער שולע, וועלכע איז דאַן געווען דורכגעדרונ־גען מיט דעם זאָ־גענאַנטען „פּסוידאָ־קלאַסיציזמוס״ (דער וואָרט „פּסוידאָ״ בעדייטעט : פאַלש).

אין פראַנקרייך און אויך אין ענגלאַנד ביז דעם אָנפאַנג פון 18־טען יאָהרהונדערט איז איינגעפיהרט געוואָרן נאָכצומאַכען די אַלט־גריכישע דראַמאַטורגען. דאַס איז געווען איינער פון די רעז־זולטאַטען פון דעם גרויסען איינפלוס פון דער גריכישרוימישער ליטעראַטור און פילאָזאָפיע — וואָס מען רופט מיט איין וואָרט: „קלאַסיציזמוס״ — אויף די אייראָפּעאישע פעלקער זייט די רענעסאַנס־צייט אין איטאַליען און פראַנקרייך. מען האָט זיך

געהאַלטען אַן דעם אַלטען מנהג, אַז דיא העלדען אין אַ דראַמאַ דאַרפֿען זיין מענשען פֿון דעם אַריסטאָקראַטישען קלאַס. נור אייניגע ענגלישע דראַמאַטורגען האָבען ביסלעכוויז איינגעפֿיהרט אַרויסצופֿיהרען אויף דער ביהנע העלדען פֿון מיטעלען קלאַס. זיי האָבען געלאָזען אָן אַ זייט דיא מלכים, פֿירסטען, קריעגס-פֿיהרער א. ז. וו. וועלכע דיא פּערפֿאַסער פֿון דיא פּסוידאָ-קלאַסישע דראַמעס האָבען שטענדיג פֿאָרגעשטעלט, געברויכענדיג דערביי הויך-קלינגענדע פֿראַזען, און האָבען געלאָזט ריידען געוועהנליכע מענשען אין אַ געוועהנליכער שפּראַך. דיזע פֿערפֿאַסערס האָבען אָבער אויך ניט געזוכט פֿאָרצושטעלען דעם לעבען וויא ער איז, זאָנדערן האָבען געוועהנליך אויסגעקליבען פֿאַטהעטישע (ריהרענדע) סצענעס, אום צו ווירקען אויף דעם סענטימענט (געפֿיהל) פֿון דיא צוהערער. דאַרום האָט עס דיזע שולע געקראָגען דעם נאָמען: סענטימענטאַלע.

אין אַלגעמיינען קען מען זאָגען, אַז דיא סענטימענטאַלע דראַמאַטישע שולע איז געוועזען דער אָנפֿאַנג פֿון דער רעאַליסטישער דראַמאַטישער שולע.

לעססינג האָט מיט גרויס אינטערעס שטודירט דיא עטליכע ענגלישע און פֿראַנצויזישע דראַמאַטישע ווערק פֿון דער דאַמאָלס נייער שולע און האָט דאַן אָנגעשריעבען אַ קריטישע בעטראַכטונג „איבער דיא ריהרענדע אָדער טרערענגיסענדע דראַמע“. ער האָט אָנגעצייגט אויף דיא אונטערשיעדע צווישען דיא פּסוידאָ-קלאַסישע און סענטימענטאַלע שולען און האָט ערקלערט, אַז ניט יעדע „ריהרענדע“ דראַמע פֿערדיענט דעם נאָמען „וויינענדע“, און אַז מען מעג פֿערבינדען ריהרענדעס און קאָמישעס אין אַ דראַמאַטישע ווערק, דען אַזוי טרעפֿט עס אויך אין לעבען. „דער פֿראַנצויז“, האָט ער געשריעבען, „איז אַ בעשעפֿעניס, וואָס וויל אימער זיך אַרויסווייזען העכער וויא ער איז; דער ענגלענדער איז אַזאַ בעשעפֿעניש וואָס וויל אַרונטערשלעפּען אַלעס גרויסעס צו זיין דורכשניטמאָס“. דאַרום איז דעם פֿראַנצויז ניט אָנגענעהם געוועזען צו זעהן זיך אָבגעלאַכט אין אַ קאָמעדיע, וועהרענד דעם ענגלענדער איז ניט געפֿעלען געוועזען צו זעהען שטענדיג נאָר קעניגע און אַריסטאָקראַטען אין העלדישע סצענען. דיא ענגלענדער האָבען נאָך געוואָלט צייגען,

אז גרויסע ליידענשאפטען און ערהאבענע געדאנקען קען מען אויך טרעפען אין פאלק, וויניגסטענס אין דעם האנדעלס־קלאס.

זיין אבהאנדלונג איבער דיא סענטימענטאלע דראמאטישע שולע איז געווען דער אנפאנג פון א גרויסע קריטישהיסטארישע ווערק, וואס ער האט זיך געקליבען צו שרייבען איבער „דיא געשיכטע פון טהעאטער אין אלע צייטען ביי אלע פעלקער". ער האט געוואלט איינפיהרען דיא סענטימענטאלע שולע אין דייטשען טהעאטער און צו דעם צוועק האט ער פערפאסט דיא טראגעדיע „סאראת סאמפסאן", וועלכע מוז ווירקליך ארויסרופען טרערען ביי נערוועזע מענשען. דיזע טראגעדיע איז אויפגעפיהרט געווארן מיט גרויס ערפאלג. נאך דער ערשטער פארשטעלונג האט לעססינג געשריעבען צו זיינעם א פריינד: „דאס פובליקום איז פיער שטונדען נאכאנאנד געזעסען וויא א סטאטוע און האט זיך בעגאסען מיט טרערען". אזוי איז עס טאקע געווען, אבוואהל ביי א קריטישע בעטראכטונג זעהט מען גלייך, אז פיעלעס איז איבערטריעבען און שטימט גאר ניט מיט דער ווירקליכקייט. לעססינג, וועלכער האט שטענדיג געדיכטעט נאך זיינע טהעארעטישע בעטראכטונגען און נאך דיא אנגענומענע רעגעלען פון דיא שולען, וואס האבען איהם בעאיינפלוסט אין געוויסע צייטען, האט אין דיזען פאל געוועלט אנשרייבען אזא דראמאטישע ווערק, וואס זאל ריהרען דיא צוהערער ביז טרערען, און דאס איז איהם גראדע זעהר געלונגען.

אין זיין נאכאהמונג איז ער געגאנגען אזוי ווייט, אז דיא האנדלונג קומט פאר אין ענגלאנד און דיא העלדען זיינען ענגלענדער, פון וועלכע איינִיגע זיינען עהנליך צו דיא פערזאנען פון ריטשארדסאן'ס דראמעס. סאראה סאמפסאן איז דיא טאכטער פון אן ענגלישען גייסטליכען, וועלכע אנטלויפט מיט איהר ליעבהאבער מעלעפאנט. זיא בעט איהם חתונה צו האבען מיט איהר, אום צו רעטען איהר עהרע און צו בערוהיגען איהר פאטער. ער האט איהר אפילו זעהר ליעב, אבער ער האט פיינט דאס לעבען פון פערהייראטעטען מאן און ער זוכט פערשיעדענע תירוצים צו אפצולייגען דיא חופה. דערצו נאך האט ער פריהער געהאט א געליעבטע, א שעהנע און ליידענשאפטליכע פרוי מיט דעם נאמען מארוואוד, וועלכע

האט פון איהם געהאט א טאכטער. זיא איז שטערבליך פערליעבט אין איהם און פערפאלגט איהם פאר זיין ליעבע צו אן אנדערע. זיא זוכט פערשיעדענע מיטעל צו געווינען זיין ליעבע און צולעצט פרובירט זיא צו ווירקען אויף זיין פאטערליעבע. זיא ברייגנט זייער טאכטער און רייסט ביי איהם ארויס א פערשפרעכען, אז ער וועט קומען צו איהר. אבער וויא נאר ער געהט ארויס, האט ער חרטה. זיא וויל איהם דאן דערשטעכען, אבער ער רייסט ארויס דעם שפיעז און צווינגט איהר אפצופאהרען נאך לאנדאן און איהם איבערגעבען זייער טאכטער.

פאר איהר אפרייזע בעט זי ערלויבניס צו זעהען איהר געג־נערין. ער גיט עס נאך, און דער סוף איז, אז זיא פערגיפטעט סאראה סאמפסאן. מעלעפאנט דערשטעכט זיך דאן אויס פערצווייפלונג מיט דעם זעלבען שפיעז, מיט וועלכען מארוואוד האט איהם געוועלט דערשטעכען.

פיעלע סצענען זיינען זעהר דראמאטישע און ריהרענדע אפילו ווען מען לעזט דיזע טראגעדיע, נאר דיא הויפט כאראקטערען זיינען זעהר שוואך און איבערפלעכליך פארגעשטעלט. בעזאנדערס ניט ריכטיג איז דער הויפט העלד מעלעפאנט, דען עס איז אונמעגליך אנצונעהמען, אז א מאן וואס איז אזוי פערליעבט, אז ער בעגעהט זעלבסטמארד, זאל אנווענדען געמיינע מיטעל און דערצעהלען ליגענס, אום ניט חתונה צו האבען מיט זיין געליעבטע.

אין „סאראה סאמפסאן“ זעהט מען ניט נאר נאכאהמונג, נאטירליך מיט א גרויסען אייגענעם טאלענט, זאנדערן אויך דיא שוואכקייט פון די פסיכאלאגישע בעטראכטונגען, וויא אין אלע זיינע ערשטע דראמאטישע ווערק. זיא איז אין אלעגעמיינען פער־פאסט געווארן ניט פארצושטעלען דעם לעבען וויא ער איז אדער קען זיין אונטער נאטירליכע אומשטענדען, זאנדערן אום איבערצו־געבען א נייע טהעאריע וועגען דראמאטישע קונסט.

זעקסטער קאפיטעל.

זיין קלעגליכע לאגע אין לייפציג און זיין רייזע אלס קאמפאניאן נאך האלאנד.

טראָץ דעם ערפאָלג פון „סאראה סאמפסאן“ האט לעססינג זעהר קלעגליך געלעבט אין בערלין. אפילו דיא בעסטע שרייבערס האבען דאן קוים געקענט מאכען א לעבען פון זייער פעדער אין דייטשלאנד. לעססינג איז זעהר געשעצט געווען אלס שריפטשטע־לער, און זיינע שריפטען זיינען פיעל געלעזען געוואָרן; אבער דאך האט ער פערהעלטניסמעסיג גאנץ ווייניג פערדיענט. זיינער א פריינד האט גראדע געעפענט א טהעאטער אין לייפציג, און לעס־סינג, וועלכער האט בעשלאסען זיך אין גאנצען אפצוגעבען צו שרייבען דראמעס נאך דעם ערפאלג פון „סאראה סאמפסאן“, האט זיך בערעכענט, אז ער האט גאר נים צו פערלירען אין בערלין און אז ער וועט בעסער קענען אויספיהרען זיינע שטרעבונגען אין לייפציג.

ענדע 1755 איז ער פלוצלונג אוועק פון בערלין נאך לייפציג וואו ער האט געהאט דעם פערגניגען זיך צוזאמענצוטרעפען מיט אלטע פריינד. זיינע בריף צו מאזעס מענדעלסאָהן און ניקאלאאי, זיינע אינטימסטע פריינד אין בערלין, צייגען, אז ער האט זיך דאן געפיהלט זעהר גוט, פול מיט האפנונגען; אבער פון זיין שרייבען האט ער דאך אזוי ווייניג פערדיענט, דאס ער האט אפילו אנגענומען דעם פארשלאג צו פאהרען אלס לעהרער פון א רייכען בחור, וואס מען האט געשיקט זעהען א ביסעל דיא וועלט. ער האט דאן זעהר אפט בעזוכט טהעאטערס און זיך ארומגעטראגען מיט פיעלע פלע־נער; אבער ער האט אפילו איין גאנצע שטיק נים אנגעשריבען. ווען ער וואלט געהאט דיא געדולד אויסצופיהרען א הונדערטעל פון זיינע פלענער, וואלט ער אנגעשריעבען בערג. ער פלעגט זיך נעהמען צו דער ארבייט זעהר ענערגיש און שרייבען זעהר שנעל, נאר באלד פלעגט ער מיעד ווערן און פעליערען דיא געדולד צו

ענדיגען. ער פלעגט דארום שיקען גלייך צום דרוקער, וואס ער פלעגט אנשרייבען, אום צו זיין געצוואונגען צו ענדיגען; אבער דאס האט אויך ניט אלע מאל געהאלפען. ניט זעלטען פלעגט ער האבען אונאנגענעהמקייטען צוליעב דעם מיט דיא ארויסגעבערס. יעדענפאלס, וואס אנבעלאנגט צו פינקטליכקייט, איז ער גאר קיין דייטש ניט געווען.

אונטער דעם איינפלוס פון דעם איטאליענישען דראמאטורג גאלדאני, וועמעס צאהלרייכע ווערק ער האט זעהר פלייסיג געלעזען, ווען ער איז אנגעקומען אין לייפציג, האט ער אנגעפאנגען צו שרייבען דיא קאמעדיע „דיא גליקליכע יורש׳טע“; אבער ווען צוויי בויגען זיינען שוין אפגעדרוקט געווארן, האט ער זיך ענטזאגט צו שרייבען ווייטער, ניט אכטענדיג אויף אלע ביטען פון דיא ארויס־געבער. דיזע קאמעדיע איז אזוי געבליבען אונגעענדיגט.

ארום דער צייט האט זיך איהם געמאכט א ווירקליך גוטע געלעגענהייט צו בעפריעדיגען זיין יוגענדליכען וואונש צו רייזען איבער דער וועלט און צו זיין פערזארגט מיט חיונה. א רייכער יונגער מאן מיט דעם נאמען ווינקלער האט געזוכט א פאסענדען קאמפאנ־יאן צו רייזען מיט איהם איבער האלאנד, פראנקרייך, ענגלאנד און איטאליען. מען האט איהם רעקאמענדירט לעססינג׳ן, וועלכער האט געקענט פיעלע שפראכען, און ער האט זיך נאך דער ערשטער בעקאנטשאפט איבערצייגט, אז קיין בעסערן קאמפאניאן קען ער גאר ניט ווינשען צו האבען. לעססינג האט מיט פריידע אנגענומען דעם פארשלאג. זיינע אייגענע פערדיענסטען אלס שרייבער האבען איהם אויף קיין פאל ניט ערלויבט צו מאכען רייזען. אין א בריף צו מענדעלססאהן׳ען אין דעצעמבער 1755, דריקט ער אוים זיין פריידע מיט דיזער וויכטיגער פאסירונג אין זיין לעבען. „ניט אין אן אונ־גליקליכע שטונדע האב איך פערלאזען בערלין,“ האט ער געשריבען. „איהר ווייסט פון פראפעסאר זולצער׳ס פארשלאג וועגען א רייזע נאך אויסלאנד. דערפון וועט גאר ניט ארויסקומען, ווייל איך האב אנגענומען אן אנדער פארשלאג, ניט דער ערך א בעסערן און פאר־טהיילהאפטערן. איך וועל יעצט פאהרען ניט אלס א לעהרער, ניט מיט אן אינגעל, וואס וועט מיך בעלעסטיגען, און ניט נאך דיא

פאַרשריפטען און פלענער פון זיינע עלטערן, זאָנדערן אַלס קאָמפאַניאָן פון אַ מאַן, וואָס האָט דעם וואונש און דיא מעגליכקייט צו מאַכען דיא רייזע אַזוי ניצליך און אַנגענעהם פיר מיר, וויא ווען איך וואָלט געפאָהרען אויף מיין אייגענער רעכנונג.“

אין דער אויפרעגונג וועגען זיין פאָרשטעהענדע רייזע האָט ער דערווייליע גאָר ניט געשריעבען. ער איז צוערשט אַוועק נאָך דרעזדען, אום צו בעזוכען דעם דאָרטיגען גרויסען מוזעאום און צוגרייטען זיך צו קענען שעצען דיא קונסט־ווערק, וואָס ער האָט גערעכענט צו זעהען אין פרעמדע לענדער. אַזוי האָט ער פערבראַכט דעם גאַנצען ווינטער און אין פריהלינג פון 1756 איז ער אַוועק מיט ווינקלער'ן נאָך האָלאַנד. אויף'ן וועג האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט אין פיעלע דייטשע שטעדט, דאַרונטער אויך אין וואָלפענביטעל, וואו לעססינג האָט זיך ספּעציעל פאַראינטערעסירט מיט דער דאָרטיגער בעריהמטער ביבליאָטהעק און וואו ער האָט שפּעטער געקראָגען דיא שטעלע אַלס ביבליאָטהעקאַר.

נאָר זייער רייזע איז באַלד אונטערבראָכען געוואָרען דורך אַ פּאַסירונג, וועלכע האָט אַרויסגערופען גרויסע ענדערונגען אין אייראָפּאַ. דאָס איז געווען דער אויסברוך פון דער מלחמה, וועלכע איז פערצייכענט אין דער וועלטגעשיכטע אונטער דעם נאָמען „דיא זיעבעניעהריגע“. פריעדריך דער גרויסער האָט איהר אָנגעפאַנגען מיט אַ פּלעצליכע אַטאַקע אויף זאַקסען. לייפּציג איז פערנומען געוואָרען פון פּרייסישע סאָלדאַטען אַ פּאָאָר טעג נאַכדעם, וויא זיי זיינען אַריבער דעם גרענעץ פון זאַקסען. דיא נאַכריכט דערפון האָבען אונזערע ביידע רייזענדע ערהאַלטען, ווען זיי האָבען זיך געפונען אין אַמסטערדאַם און זיך געקליבען אַרומרייזען איבער האָלאַנד. ווינקלער'ס הויז איז בעזעצט געוואָרען פון פּרייסישע אָפּיצירען, און דאס האָט איהם אַזוי צורודערט, אַז ער האָט בעשלאָסען גלייך צו פאָהרען צוריק אַהיים. לעססינג האָט איהם נאַטירליך געמוזט נאַכפאָלגען. דעם ווינטער האָט ער פערבראַכט אין ווינקלער'ס הויז און האָט זיך געטרייסט, אַז דעם קומענדען פריהלינג וועט ער פאָרטזעצען דיא אונטערבראָכענע רייזע.

אָבער דיא מלחמה האָט אויך געפיהרט צו אַ קריעג צווישען

איהם און זיין בעל־הבית. דאס איז געקומען דורך זייערע פערשידענע פּאָליטישע מיינונגען. אַלע זאַקסען, דאָרונטער אויך ווינקלער, זיינען געוועזן פיינדליך צו די פּרייסען. וואס לענגער די פּרייסישע סאָלדאַטען זיינען דאָרטען פערבליבען, אַלץ מעהר האָבען די איינוואָהנער פון לייפּציג זיי געהאַסט. לעססינג אָבער איז געוועזן בעגייסטערט פאַר דעם פּרייסישען קעניג, אין וועמען ער האָט געזעהן אַ פיהרער צו פעראייניגען דייטשלאַנד. ער האָט עס ניט נאָר אָפען אַרויסגעזאָגט, זאָנדערן האָט זיך אויך בעפריינדעט מיט פּרייסישע אָפיצירען און פלעגט זיי וויא אויך צו להכעיס פאָרשטעלען זיינע זאַקסישע חברים. דאָס האָט שליסליך אַזוי דערעסען ווינקלער׳ן, וועלכער האָט געהאַסט די פּרייסען, אַז ער האָט איהם געהייסען פערלאָזען זיין הויז און פאַר איין גאַנג זיך אויך ענטזאַגט צו בעצאָהלען איהם אַ געוויסע סומע נאָך זייער קאָנטראַקט.

לעססינג איז דורך דעם אַזוי אויפגערעגט געוואָרן, אַז ער האָט פערלאַנגט דורך׳ן געריכט די אויספיהרונג פון קאָנטראַקט. דיעזער פּראָצעס האָט געדויערט אַ יאָהר אַכט און האָט זיך געענדיגט צו גונסטען פון דעם אַנקלעגער, אָבער די קאָסטען פון פּראָצעס האָבען כמעט אין גאַנצען פערצעהרט די סומע, וואס לעססינג האָט געקראָגען. זיין לאַגע אין לייפּציג איז נאָך דעם קריעג מיט ווינקלער׳ן געוועזן זעהר אַ טרויעריגע. ער האָט זיך ווידער געמוזט נעהמען צו איבערזעצונגען, אום צו האָבען מיט וואס איבערצוקומען אַ טאָג. די אַרויסגעבערס האָבען זיך בענוצט מיט זיין אָרימקייט, אום איהם צו עקספּלואַטירען. וועגען דעם בוכהענדלער ניקאָלאַאי האָבען שילער און געטהע אָנגעשריעבען: „דערמאָן נאָר ניט לעססינג׳ן: דיעזער גוטער מאַן האָט פיעל געליטען, און אין זיין מערטירער־קראַנץ ביזטו געוועזן אַ שטעכעדיגער דאָרן“.

צו זיין גליק איז אין פריהלינג פון 1757 געקומען אין לייפּציג דער פּרייסישער מאַיאָר פאָן קלייסט, מיט וועמען ער האָט זיך נאָך בעפריינדעט אין בערלין. דיעזער אָפיציר איז געוועזן אַ זעהר געבילדעטער און גוטהערציגער מענש און האָט זעהר ליעב געקראָגען דעם אָרימען און לוסטיגען דיכטער. ער האָט געפיהרט בע־

קאנטשאפט מיט ליטעראטען און האט אליין אויך געשריבען פאַ־עזיען, אָבער אין דערזעלבער צייט איז ער געווען א גוטער סאַלדאט און איז זאָגאר בעגייסטערט געווען פאר דעם מיליטערישען דיענסט. לעססינג האט איהם שפעטער אונשטערבליך געמאכט אין זיין דראמא „מינא פאָן בארנהעלם“. זיי זיינען געוואָרן הייסע פריינד אין לייפציג. דער מאיאָר האט געזוכט או העלפען דעם אָרימען שרייבער, וועלכען ער האט הויך געשעצט און אויפריכטיג געליעבט. א פּאָאר מאָל האט ער פּרובירט קריעגען א פּלאַץ אין דעם פּריי־סישען הויף פאר זיין פריינד, אָבער ער האט גאָר ניט געקענט אויספיהרען.

ווען ניט זיין פּראַצעס מיט ווינקלער'ן און זיין פריינדשאפט מיט מאיאָר פאָן קלייסט, וואָלט לעססינג ניט פערבליבען אין לייפציג, וואו עס איז צו דער צייט אפילו קיין טהעאַטער ניט געווען, אז ער זאָל קענען פאר איהם שרייבען שטיקער. אין 1758 איז דער מאיאָר געשיקט געוואָרן דיענען אין אַן אַנדער אָרט. אין א בריף צו זיינעם א פריינד האט דער מאיאָר ערקלערט, דאס ער פיהלט זיך אַזוי וויא האלב־טויט נאָך זיין שיידונג מיט לעססינג'ן, צו וועלכען ער האט זיך אזוי צוגעוואָהנט און צוגעבונדען. ער האט אויך אָנגעזאָגט, אז אין פאַל ער וועט געטויטעט ווערן אין א שלאכט, זאָל מען צוטהיילען 200 טהאלער צווישען זיינע פריינד לעססינג און ראמלער. „אדער, האט ער צוגעזעצט, גיט זיי דאס געלד יעצט, און ווען איך וועל בלייבען לעבען, זאָלען זיי עס מיר אָבגעבען, ווען זיי וועלען ווערען רייך“.

אָהן דיזען ערעלמוטהיגען מאיאָר האט לעססינג ניט געוואָלט פערבלייבען א טאָג אין לייפציג און האט זיך ווידער בעגעבען נאָך בערלין.

זיעבעטער קאפּיטעל.

זיין לעבען אלס שרייבער אין בערלין און זיין אפּרייזע נאך ברעסלוי.

מיט הערצליכע פריידע איז לעססינג אויפגענומען געוואָרן פון זיינע פיעלע פריינד און בעזאָנדערס נאַטירליך פון מענדעלסזאָהן, זיי פלעגען זיך טעגליך צוזאמענטרעפען און פיהרען געשפּרעכען און דיסקוסיאָנען איבער פּאָליטיק, פילאָזאָפיע און מייסטענס איי־בער ליטעראטור און קונסט. אבוואָהל לעססינג האָט קיין מאָל ניט געשטרעבט צו זיין דער גרינדער פון א ליטעראַרישע שוהלע, איז ער דאָך געווען דער צענטער פון א געוויסען קרייז פון פריי־דיינקענדע שרייבערס. וואו נאָר ער האָט זיך געפונען האָט מען זיך ניט געקענט לאנגווייליגען. „זיין געשפּרעך, האָט מענדעלססאָהן געשריעבען אין א בריעף, איז געווען א רייכער פּאַנטאַן, פון וועלכען מען האָט געשעפּט אָהן אויפהער נייע אידעען וועגען דאס שעהנע און גוטע".

ער האָט זיך אָבער גאָר ניט גוט און פרעהליך געפיהלט אין דיזער צייט. ער האָט געביינקט נאך דעם מאיאָר פאָן קלייסט און זיך געערגערט וועגען זיין פּראָצעס מיט ווינקלער'ן. דערצו נאך האָט ער זיך געפונען אין זעהר געעננטע אומשטענדען, וויא געווערנליך. דאס איז יעצט געקומען ניט אזוי דורך דעם, וואס ער האָט ניט געקענט קריגען גוט בעצאָהלט פיר זיינע שריפטען, ווי דורך דעם, וואָס ער האָט פיעלעס אָנגעפּאַנגען און וויניג געענדיגט און וואָס ער איז געווען זעהר ניט רעגעלמעסיג אין זיין לעבען און שרייבען. ער איז ניט געשאַפען געוואָרן פאַר א רעגעלמעסיגען לעבען. ער האָט ליעב געהאַט צו זיין אזוי פריי און זארגלאָז וויא א ציגיינער אָדער, וויא מען רופט עס אויף דעם ליטעראַרישען לשון, א „באָהעמער". טראָץ דעם, וואס איהם איז שוין געוואָרן 30 יאָהר און וואָס ער האָט געוואונען א גרויסען נאמען אלס דיכטער און קריטיקער, האָט ער זיך נאך אלץ געפיהרט וויא א לוסטיגער סטו־

דענט, וועלכער קימערט זיך גאָר ניט וועגען דעם וואס מאָרגען וועט זיין.

אין דיזער בעציהונג איז ער געוועזען אַן אויסנאַהמע צווישען דיא דייטשע שרייבערס און אפילו צווישען זיינע נעהנטסטע פריינד, וועלכע זיינען אַלע געווען פּראַקטישע, פּינקטליכע און סטאַטעצנע מענשען. זיי האָבען ניט זעלטען געליטען פון זיין אונ־פּינקטליכקייט, אָבער האָבען איהם בעוואונדערט פאַר זיין ריזיגען גייסט און געליעבט וויא אַ שטיפעגדיגען, אָבער גוטהערציגען און מוטהיגען אינגעל. היינריך היינע האָט וועגען איהם געשריעבען: „אין דער גאַנצער געשיכטע פון ליטעראַטור ליעב איך לעססינג׳ן מעהר פון אַנדערע שרייבערס“. דאס איז נאַטירליך, דען היינע איז אויך געווען אַ גייסטרייכער „באָהעמער“.

ראַמלער, איינער פון לעססינג׳ס נעהנטסטע פריינד, האָט זיך זעהר געערגערט וועגען זיין אונפּינקטליכקייט. זיי האָבען צו־זאַמען געוואָלט אַרויסגעבען אַ טהייל פון דיא סאַטירישע שריפ־טען פון דעם שריפטשטעלער לאָגאו, וועלכער האָט געלעבט אין זיעבענצעהנטען יאָהרהונדערט. לעססינג האָט געזאָלט אָנשרייבען דיא הקדמה, נאָר, וויא געוועהנליך, האָט ער עס ניט געמאַכט אין צייט. ראַמלער האָט געשוואָרען, אַז ער וועט קיין מאָל ניט אונ־טערנעהמען עפּעס מיט לעססינג׳ן, סיידען זיין פריינד וועט פריהער האָבען אַלעס אָנגעשריעבען. דאָך האָט ראַמלער ניט געקענט זיין אין כעס אויף איהם. „איז דאס ניט אַ קריינקונג פאַר מיר, אַ פּינקטליכען מאַן?“ האָט ער געשריעבען, „דאָך קען איך ניט בייז ווערן אויף אונזער פריינד, דען ער האַלט שטענדיג צעהן אייזענס אין פייער אויף איין מאָל“.

אין דער צייט, ווען זיינע פריינד פלעגען אויספיהרען זייערע אונטערנעהמונגען און רעגעלמעסיג אַרבייטען, פלעגט ער זיך אַרומדרייהען און פערבלייבען אין ווינקעלערס. נאָר דערפאַר ווען ער פלעגט עפּעס אָנשרייבען, פלעגט ער זיי אַלעמען לאָזען הינטער זיך און גלענצען מיט זיין טאַלאַנט. דיא הקדמה צו לאָ־גאו׳ס שריפטען האָט ער אויך ענדליך אָנגעשריעבען און דורך דעם האָט דיזער פערגעסענער שרייבער אָפּגעלעבט.

מייסטענס פלעגט ער שרייבען אין אזא צושטאנד פון נויט און אויפרעגונג, ווען אנדערע קענען געוועהנליך ניט פערפאסען עפעס רעכטעס. נאך אזא אויפרעגונג פלעגט ער פערלירען דעם חשק צו שרייבען און פלעגט זיך סתם ארומדרייהען און ארומטראגען מיט פלענער. גראדע אין דיא ערגסטע מינוטען פון זיין לעבען פלעגט זיין מוזע אויפפלאקערן. ער האט דאן געזוכט צו פערגעסען זיינע צרות אין פיעבערהאפטער ליטערארישער טהעטיגקייט. אזוי איז אויך געווען, ווען ער האט געקראגען דיא נאכריכט, דאס דער מאיאר פאן קלייסט האט טאקע געטראפען דעם טויט אויף א שלאכטפעלד. ער האט זיך א נעהם געטאהן צו שטודירען דיא טראגעדיעס פון סאפאקלעס און האט אנגעפאנגען צו שרייבען א קריטישע בעטראכטונג איבער דיא ווערק פון דיזען געניאלען אלט־גריכישען דראמאטישען דיכטער; אבער ער האט עס ניט געענדיגט. דער טויט פון זיין מיליטערישען פריינד האט נאך מעהר פער־שטארקט זיין שטייגענדע אונצופריעדענהייט מיט דער זיעבען־יעהריגער מלחמה, וועלכע האט אנגעמאכט אזוי פיעל צרות אויף דער וועלט, און מיט דעם פרייסישען קעניג, וועלכער האט זיך גאר ניט פילאזאפיש געפיהרט אין קריעג. ער האט געקוקט אויף דיא מלחמה וויא אויף א בארבאריי און א נוצלאזע בלוטפערגיסונג. אויב ער האט פריהער געהאט ענג־פאטריאטישע געפיהלען, האט ער זיי שנעל פערלארען.

פילייכט האט ער אנפאנגס בעטראכטעט אלס זיין פאטערלאנד גאנץ דייטשלאנד, וועלכע איז נאך דאן צוטהיילט און צוברעקעלט געווען. יעדענפאלס איז עס זיכער, אז ער האט זיך אויסגעניכ־טערט פון זיין פריהערע בעגייסטערונג פאר פרייסען און פריעדריך דעם גרויסען. עס איז איהם מיאוס געווארן צו הערען דיא טענות פון דיא פרייסישע פאטריאטען, וועלכע האבען זיך גאר ניט געקי־מערט וועגען דיא בלוטפערגיסונגען און פערוויסטונגען דורך דעם קריעג, און ער האט דארום געשריעבען וועגען דיא מלחמה־ליעדער פון דעם מארד־פאטריאטישען פאעט גלעים: „דער פאטריאט דער־שטיקט צופיעל דעם פאעט. פילייכט איז אין מיר דער פאטריאט נאך אויך ניט אין גאנצען דערשטיקט, אבער איך קען ניט לויבען

אזא פאטריאָט, וואס זאָל מיר לערנען צו פערגעסען, אז איך דארף זיין א בירגער פון דער וועלט.... עס איז פיליכט א שאנדע פאר מיר, נאָר איך מוז זיך מודה זיין, אז איך האָב קיין אידעע וועגען ליעבע צום פאטערלאנד און אז דיזע ליעבע שיינט מיר אין בעסטען פאל א העלדישע שוואכקייט אָהן וועלכע איך קען זיך גאנץ גוט בעגיין".

זיינע געגנער זיינען צוליעב דעם אָנגעפאלען אויף איהם, און פיעלע דייטשען קענען עס איהם נאָך יעצט ניט פערגעבען; אָבער אין זיין ליטעראַרישע טהעטיגקייט איז ער דאָך געווען און פער־בליעבען א דייטש. ער האָט יעדענפאלס אויפגעטאָהן פאר דיא ענטוויקלונג פון דיא דייטשע שפראך און ליטעראַטור וויא אויך פאר'ן דייטשען פאָלק פיעל מעהר וויא אַלע פערביסענע דייטשע פאטריאָטען צוזאמענגענומען. ער האָט ניט געקענט זיין אן ענג־הערציגער פאטריאָט, דען זיין הארץ האָט איהם געצויגען צו דער גאנצער מענשהייט, צו קאסמאפאָליטיזמוס. ער איז געווען א וועלט־מענש, אָהן האס צו אירגענד וועלכען פאָלק, און מיט זיין מארך און פעדער האָט ער געדיענט דער גאנצער מענשהייט

נאָר זיין טהעטיגקייט אין בערלין איז אונטערבראָכען געוואָרן דורך דיא מלחמה. ער האָט איבערהויפט ניט געקענט בלייבען לאנג אויף איין אָרט. דאָס איז געלעגען אין זיין נערוועזען כאַ־ראקטער, אין זיין שטרעבונג צו ענדערונגען און נייעס. עס איז איהם מיאוס געוואָרן צו בלייבען אין בערלין, וואו מיליטאַריזמוס און ענגער פאטריאָטיזמוס האָבען געהערשט. זיין געזונד איז אויך געווען ניט אַם בעסטען. ער האָט דארום אָנגעפאנגען צו זוכען א געלעגענהייט צו ענדערן זיין לעבען אין אן אנדער אָרט, אז ער זאָל ניט געצוואונגען זיין צו שרייבען, אום צו פערדיענען א שטיקעל ברויט. דיא נויטווענדיגקייט צו מאכען א לעבען פון דער פעדער האָט איהם געטריעבען צו מאכען איבערזעצונגען און צו שרייבען פאר צייטונגען אנשטאָט צו שאפען דאס, וואס עס איז איהם געלעגען אַם הערצען און וואס ער האָט בעטראכטעט אַלס ריינע קונסט. ער האָט זיך געפיהלט ערניעדריגט, וואס ער האָט

געמוזט זיך נעהמען צו דער פעדער צוליעב דיא קלעגליכע חיונה, ניט אלס א פרייע פויגעל.

גראדע האט ער געהאט מזל דיזען מאל. צווישען דיא פרייסישע אפיצירען, מיט וועלכע ער האט זיך צוזאמענגעטראפען ביי מאיאר פאן קלייסט אין לייפציג, איז אויך געווען א געוויסער טויענצין, וועלכער האט זיך אזוי אויסגעצייכענט ביי דער פערטהיידיגונג פון ברעסלוי, דאס דער פרייסישער קעניג האט איהם געמאכט פאר א גענעראל און פאר א גובערנאטאר פון ברעסלוי. ווען דיא רוסישעסטרייכישע ארמעע האט פערנומען בערלין, און לעסינג האט זיך געפונען אין פערלעגענהייט, האט ער ערהאלטען אן איינלאדונג פון גענעראל טויענצין צו קומען צו איהם און ווערן זיין סעקרעטער. אבוואהל ער האט געפיהלט, אז דאס איז ניט א פאסענדער אמט פיר איהם, האט ער דאך ניט לאנג געטראכט און אנגענומען דעם פארשלאג. אין נאוועמבער 1760 האט ער צום דריטען מאל פערלאזען בערלין אפילו ניט געזעגענענדיג זיך מיט זיינע פריינד. א וואך נאך זיין אנקומען אין ברעסלוי, האט ער געשריעבען צו זיין פריינד ראמלער אין בערלין: „איהר זייט וואהרשיינליך ערשטוינט וועגען מיין בעשלוס. איך וויל אייך זאגען דעם אמת, איך בין אליין אויך ערשטוינט, וויינינסטענס א פיערטעל שטונדע יעדען טאג“. נאכדעם וויא ער האט איהם געטרייסט, אז עס וועט ניט לאנג ניט דויערן און אז ער וועט נאך קומען צוריק, האט ער געשלאסען מיט דיא ווערטער: „איהר קענט דאך מיך, אויב מען קען מיך ניט ליבען, קען מען מיך ווייניגסטענס ענטשולדיגען“.

PROGRESSIVE LIBRARY ASSOCIAT[...]

אכטער קאפיטעל.

זיין לעבען אין ברעסלוי.

אין ברעסלוי האט לעססינג אנגעפאנגען צו פיהרען אזא לעבען, אז זיינע פריינדע זיינען געוועןן אויסער זיך פון ערגערניס און הארצקלעמענים. מען קען ניט זאגען, אז ער האט גאר ניט געשריעבען דיא פינף יאהר, וואס ער האט פערבראכט אין ברעסלוי; אבער דעם גרעסטען טהייל פון זיין פרייע צייט האט ער אבגעגעבען צו א לוסטיגען לעבען און זאגאר צו קארטען־שפיעל. ער האט זיך אליין ניט ארומגעזעהן, וויא ער איז אריינגעשלעפט געווארן אין א לעבען, וועלכער האט גאנץ וויינינג געפאסט פאר איהם און האט אויך געבראכען זיין שוואכע געזונד.

ער האט געהאט א געלעגענהייט צו ווערן א רייכער מאן, אויב ער וואלט ניט געוועזן אן עהרליכער מאן. פריעדריך דער גרויסער, וועלכער האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלט צו פיהרען זיינע מלחמות, האט אויך געהייסען שלאגען מטבעות, וואס זייער אמת'ער ווערטה איז געוועזן פיעל ניעדריגער וויא דער אנגעצייכענטער. ער האט געצוואונגען אנצונעהמען דיזע געפעלשטע מאנעטען פאר כשר'ע. גענעראל טויענצין האט געהאט אויפצופאסען אויף דיזע רעגירונגס־פעלשונג און האט דערביי געמאכט ניט וויינינגער וויא 120 טויזענד טהאלער. אלס סעקרעטער פון דעם מיליטערישען גובערנאטאר האט לעססינג נאטירליך געוואוסט פון אלע איינצעלהייטען פון דיזען רויבערישען געשעפט, וואס איז אין מיטעלאלטער און שפעטער פראקטיצירט געווארן פון פיעלע רעגירונגען. ווען ער וואלט עס נאר וועלען, וואלט ער אויך געקענט „פערדיענען" דערביי א שעהנע פאאר טויזענד טהאלער. דיא מאכערס פון דיא געפעלשטע מאנעטען (טראץ זיין פריינדשאפט צו אידען, האט דער קעניג איבערגעגעבען דיזען געשעפט צו צוויי בערלינער אידען) האבען פארגעשלאגען גוטע בעלוינונג ניט נאר לעססינג'ן, זאנדערן אויך זיין פריינד מענדעלסאהן; אבער ביידע האבען זיך ענט־

זאגט דערפון. פיעלע שווינדעל און פערברעכען זיינען בעגאנגען געווארן פאר לעססינג'ס אויגען, אבער ער אליין איז ארוים ריין און עהרליך, אזא ארימאן וויא ווען ער איז געקומען.

זיין געהאלט האט ער אויסגעגעבען ניט בלויז פאר זיך, זאנ־דערן אויך פאר זיינע עלטערן, וועלכע ער פלעגט מיט פריידע העלפען, ווען ער האט נאר געהאט דיא קלענסטע מעגליכקייט. שפארען און קלייבען איז גאר ניט געווען אין זיין נאטור. ער פלעגט אפט שליידערן מיט געלט, ווען ער האט געהאט טהאלערס אין קעשענע. ווען א בעקאנטע דאמע האט איהם אויסגערעט, ווארום ער שפארט ניט, האט ער געענטפערט: „איך וועל אימער האבען געלט, זאלאנג עס וועלען בלייבען אט דיא דריי פינגער און אט דאס", דערביי האט ער אנגעצייגט אויף דיא פינגער צום שרייבען און אויף זיין שטערן. א סך געלט האט ער דאן אויסגעגע־בען אויף איינקויפען ביכער. דערביי איז ער געווען אזוי ניט בערע־כענט, דאס ניט איין מאל האט ער געמוזט בארגען אדער פערזעצען זאכען, אום צו שיקען געלט זיינע עלטערן.

ער האט דאן געהאט דיענער, נאר אזוי וויא ער האט זיך געהאלטען מיט זיי פראסט און ברידערליך, פלעגען זיי איהם קריעכען אויף'ן קאפ. ער האט דארום פארגעשטעלט אין זיינע קאמעדיעס דיענער, וועלכע פאלגען ניט זייערע ווירטהען און פיהרען זיך נאך זייערע קאפריזען. איינער פון זיינע דיענער האט איהם בע'גנב'עט און איז פערשוואונדען. ווען מען האט נאכהער איבערגעגעבען לעססינג'ן, אז דיזער דיענער האט ערגעץ געעפענט א קראם מיט זיין געלט, האט ער גוטמוטהיג געענטפערט: „נו, ער האט ווייניגסטענס גוט פערברויכט מיין געלט". מען דערצעהלט, אז ווען ער פלעגט האבען געלט, פלעגט ער האלטען אי'ן קעשענע גאלדענע מאנעטען צוזאמען מיט מינץ און א מאל דערלאנגען על פי טעות א גאלדענע שטיק א בעטלער. ווען עס פלעגט טרעפען, אז א בעטלער האט איהם צוריק געגעבען דיא גאלדענע מאנעטע, פלעגט ער זיך וואונדערן, וואס אויף דער וועלט גיבט עס נאך עהרליכע לייט, און פלעגט איהם הייסען נעהמען דאס געלד־שטיק וואס „גאט אליין האט איהם צוגעשיקט".

ער פלעגט מייסטענס פערקעהרען אין דער געזעלשאפט פון אפיציערען און שוישפיעלער. כמעט יעדען אבענד פלעגט ער זיך געפינען אין א טהעאטער און נאכהער פלעגט ער זיך ארומשלעפען אין קאפעס און ווינקעלערס, וויא אן עכטער „באהעם" (אויף אמעריקאניש גערעט: א „טרעמפ"). שלאפען פלעגט ער גיין, ווען א סך בירגער פלעגען זיך שוין קלייבען אויפצושטיין. דער פראסטער בעקער, אין וועמעס הויז ער האט דאן קווארטירט, איז אזוי אויפגעבראכט געווארען אויף איהם צוליעב דיעזען אונרעגעלמעסיגען לעבען, אז ער האט אנגעפאנגען צו באקען לעקעכלעך אין דער פארמע פון א נאכטוועכטער מיט דער אונטערשריפט: „גאטטהאלד אפרים לעססינג". דאס איז געווען דעם בעקער'ס איינפאל פטור צו ווערען פון אזא אונבעקוועמען קווארטיראנט, און דאס איז איהם אויך געלונגען, דען לעססינג האט זיך דאן אריבער געצויגען אויף אן אנדער קווארטיר.

נאר דאס ערגסטע איז געווען וואס לעססינג איז געווארען א פערקאכטער קארטענשפיעלער. אום צו האבען גרעסערע אויפרעגונג פלעגט ער שפיעלען אזוי גרויס, אז איין מאל האט איהם אפילו גענעראל טויעניץ געמאכט פארווירפע. אבער ער האט געענטפערט: „איך שפיעל בכיון אזוי לײדענשאפטליך, ווייל א שטארקע אויפרעגונג ברענגט אין בעוועגונג מיין אבגעשטעלטע מאשינע. דאס בעפרייט מיך פון דיא פיזישע שמערצען, וועלכע איך לייד אפט".

ווען זיינע בערלינער פריינדע האבען זיך דערוואוסט דערפון, האבען זיי געמיינט, אז ער איז שוין א פערלארענער מענש און האבען איהם געשטראפט אין זייערע בריעף. מענדעלססאהן האט נאך געברויכט אזא מיטעל אפצוהאלטען זיין פריינד פון דיעזען געפעהרליכען וועג. ער האט איהם צוגעשיקט אן עקזעמפלאר פון זיינע פילאזאפישע ווערק מיט א געדרוקטע ווידמונג צו איהם, אין וועלכער עס איז צווישען אנדערעס געשטאנען, אז דער פיעל געליעבטער שרייבער איז געווארען א „שטומער גאט, וואס הערט ניט, רעדט ניט, פיהלט ניט, זעהט ניט — נאר וואס טהוט ער? ער שפיעלט."

דאס האט שרעקליך אויפגערודערט לעססינג'ן; אבער מענ-

דעלססאָהן האָט איהם באַלד אין אַ בריעף בערוהיגט, אַז דיעזע ווידמונג איז נאָר אָפּגעדרוקט געוואָרען אין עטליכע עקזעמפּלאַרען, וועלכע זיינען צוטהיילט געוואָרען צווישען זייערע אינטימסטע פריינד. לעססינג אַליין האָט זיך ניט געשוינט אין זיינע בריעף. „מיט טיעפען בעדויערן מוז איך צוגעבען, האָט ער געשריעבען, אַז איך בין אונגליקליך . . . מיין בעסטער פריינד, אייער לעססינג איז אַ פערלאָרענער! ביסלעכווייז וועט איהר גאָר ניט וויסען פון איהם, ער אַליין אויך ניט. אָה, מיין צייט, מיין צייט, אַלעס וואָס איך בעזיץ — דאָס צו אָפּפערן אויף אַזאַ שטייגער, איך ווייס אַליין ניט פאַר וועלכע זאַכען! הונדערט מאָל האָב איך שוין געטראַכט זיך אַרויסצורייסען פון דיעזען קרייז . . .“ נאָר אַזעלכע בריעף האָט ער געשריעבען אין מינוטען, ווען ער האָט זיך בעזאָנדערס שלעכט געפיהלט. אַ פערלאָרענער איז ער זיכער ניט געווען. עס איז אמת, אַז ער האָט ניט געהאַט גענוג ענערגיע זיך אָפּצורייסען פון קאָרטענשפּיעל און צו לעבען רעגעלמעסיג, אָבער ער האָט קיין מאָל ניט פערלאָרען זיין טיעפען אינטערעס אין דער גייסטיגער וועלט און האָט אויך ניט אויפגעהערט צו שטודירען און צו שרייבען.

אין דער צייט, ווען זיינע פריינד האָבען זיך געשראָקען פאַר זיין צוקונפט און איהם געשטראָפט, האָט ער געלעזען דיא ווערק פון דידעראָ, שטודירט ספּינאָזאַ׳ס פילאָזאָפיע און אויך אָנגעפאַנגען צוויי פון זיינע בעסטע ווערק: דיא דראַמע „מינא פאָן בארנהעלם“ און זיין גרויסע קריטישע ווערק „לאַאָקאָאָן“. ער האָט פערהעלטניסמעסיג גאַנץ ווייניג געשריעבען אין ברעסלוי; אָבער דערפאַר האָט ער ניט בעדאַרפט זאָרגען וועגען חיונה און געהאַט דיא מעגליכקייט צו שרייבען וואָס איהם איז געפעלען געוואָרען, צו שאַפען פיר דיא ריינע קונסט. טראָץ אַלע זיינע חטאים און גרויסען צייטפערלוסט איז עס דאָך אַ פאַקט, אַז אין ברעסלוי האָט זיין מוזע אויפגעבליהט און שפּעטער געבראַכט גרויסאַרטיגע פריכטע. דער אַלטער לאַטיינישער שפּריכוואָרט, אַז „דיא מוזען פאָרדערן פרייע צייט און איינזאַמקייט פון דעם דיכטער“ האָט זיך אויך אַרויסגעצייגט ריכטיג וועגען לעססינג׳ן.

אין דער צייט, ווען ער האט געלעבט אין ברעסלוי, האט מען איהם פארגעשלאגען דיא שטעלע פון א פראפעסאר פון עלאקווענ־ציע אין קעניגסבערג, וואו דער פילאזאף קאנט וואלט געווען זיין קאלעגע; אבער אזוי וויא איינע פון דיא פפליכטען פון דיזען אמט איז געווען צו האלטען יעדען יאהר א רעדע לכבוד דעם קעניג, האט ער דעריבער גאר ניט געוועלט הערען דערפון.

עטליכע מאל האט ער בעגלייטעט דעם גובערנאטאר, ווען מען האט בעדארפט מאכען אפיציעלע רייזען. אין 1763, ווען דיא זיעבעניעהריגע מלחמה האט זיך געענדיגט, האט ער בעדארפט, אלס סעקרעטער, פערפאסען און ארויסלאזען דיא פראקלאמאציאן וועגען פריעדען צו דיא איינוואהנער פון ברעסלוי. איין מאל האט ער אויך בעגלייטעט גענעראל טויענציץ ביז פאטסדאם און ער האט זיך דערמיט בענוצט צו בעזוכען זיינע פריינדע אין בערלין.

נאך דער מלחמה האט ער געהאט ווייניגער אפיציעלע ארבייט און האט געקענט אבגעבען פיעל מעהר צייט צו ליטעראטור. דאס איז געווען איינער פון דיא פרוכטבארסטע פעריאדען אין זיין לע־בען; נאר אין מיטען דערינען איז ער קראנק געווארען. ער האט געארבייט מיט אזא אויפרעגונג צו ענדיגען „מינא פאן בארנהעלם“, אז ער האט געכאפט א פיעבער, וועלכער האט איהם לאנג געקוועלט. דאס איז געווען אין זומער 1764. ווען ער האט זיך א ביסעל ער־האלט, האט ער געשריעבען צו זיין פריינד ראמלער: „איך בין אזוי וויא פון דאס נייע געבארען געווארען. יעצט האט זיך אנ־געפאנגען א נייער פעריאד אין מיין לעבען. איך ווער א געלאסע־נער מאן און איך האף, אז דיא היצקריינק האט ארויסגעיאגט דיא לעצטע סמנים פון מיינע יוגענדליכע נארישקייטען. דיא גליק־ליכע קראנקהייט!“ אבער אין אן אנדער בריעף, וואס ער האט געשריעבען מיט א וואך שפעטער, האט ער זיך בעקלאגט, דאס דיא קראנקהייט האט זיך אפגערופען שווער אויף זיין געמיטה און דאס ער קען שוין ניט ארבייטען וויא פריהער. „פאר מיין קראנקהייט, האט ער געשריעבען צו ראמלער׳ן, בין איך געווען אזוי אויפגעלייגט צו ארבייטען, וויא דאס האט זעלטען מיט מיר געטראפען. איך קען נאך אלץ ניט קומען צו זיך. איך ברען מיט אונגעדולד צו ענ־

דיגען מיין „מינא פאן בארנהעלם“. איך וואלט זעהר ניט וועלען שרייבען דיעזע שטיק מיט האלבע קרעפטען.“

עטליכע מאנאט שפעטער איז דער גובערנאטאר טויענציין געווארען געפעהרליך קראנק, און לעססינג, וועמען עס האט שוין איבערהויפט דערעסען צו בלייבען אין ברעסלוי און וועלכער האט געוועלט מאכען א רייזע נאך איטאליען און גריכענלאנד, האט בעשלאסען זיך אפצוזאגען פון זיין שטעלע. צו זיין פאטער, וועלכער איז געוועזן זעהר צופריעדען, וואס ער פערנעהמט א רעגיערונגס־שטעלע און פערדיענט גענוג צו העלפען דיא פאמיליע, האט ער וועגען דעם געשריעבען אזוי: „איהר ווייסט דאך, אז איך האב קיין מאל ניט גערעכענט לאנג אנצוהאלטען מיין פלאץ און אז איך האב ניט אויפגעגעבען מיין אלטען פלאן פון לעבען. איך מוז אייך זאגען, אז איך בין יעצט מעהר וויא ווען עס איז ענטשלאסען ניט אנצונעהמען אירגענד וועלכע בעשעפטיגונג, וואס איז ניט צוגעפאסט צו מיר, וואס איז ניט פאלקאמען נאך מיינע שטרעבונגען. א העלפט פון מיין לעבען איז שוין פאריבער, און איך זעה קיין גרונד ניט, ווארום איך זאל זיך מאכען פאר א שקלאוו אין דער קורצער צייט, וואס מיר איז נאך געבליעבען צו לעבען. איך מוז דאס אייך שרייבען, טהייערער פאטער, אז איהר זאלט ניט שטוינען, אויב איהר וועט מיך זעהען אין א קורצער צייט ארום גאנץ ווייט פון דעם, וואס מען רופט א שטענדיגער פלאץ.“

ער האט דאן געטרוימט, אז ער וועט האבען דיא מעגליכקייט צו פערברייגען כאטש א קורצע צייט אין איטאליען און גריכענלאנד, אום צו בעטראכטען דיא איבערגעבליעבענע ווערק פון דער אלטער קונסט; אבער אין 1765, ווען ער האט בעשלאסען זיך צו געזעגענען מיט ברעסלוי, האט ער זיך געפונען אין אזא געענגטער לאגע, דאס איהם איז נאר געבליעבען ווידער זיך צוריק צו קעהרען נאך בערלין.

נ י י נ ט ע ר ק א פ י ט ע ל.

„מינא פאָן בארנהעלם“ — „לאָאָקאָאָן“.

ווען לעססינג איז צום פערטען מאָל אָנגעקומען אין דער פּריי־סישער הויפּטשטאָדט, האָט ער געהאַט אַ שטיקעל האָפנונג צו פער־נעהמען דעם פּלאַץ פון אַ דירעקטאָר פון דער קעניגליכער ביבליאָ־טהעק. אייניגע פון זיינע פריינד און פערעהרער האָבען איהם וואַ־רעם רעקאָמענדירט צום קעניג און פאָרגעשטעלט אלס איינעם פון דיא געלעהרטעסטע און בעלעזענסטע מענער אין דייטשלאנד; אָבער פריעדריך האָט געקראָגען אַ שלעכטע מיינונג פון איהם דורך דעם שטרייט מיט וואָלטער'ן און האָט זיך ענטזאגט איהם צו געבען דעם פּלאַץ.

לעססינג האָט זיך דערפון ווייניג אָבגעגעסען דיא האַרץ, אָב־וואָהל דיא שטעלע פון אַ ביבליאָטהעקאר איז איהם געפעלען גע־ווען און ער וואָלט געקענט רוהיג פּאָרטזעצען זיינע ליטעראַרישע אונטערנעהמונגען. געקריינקט האָט איהם נאָר, וואָס ער האָט ווידער געמוזט שרייבען, אום צו מאַכען אַ לעבען. אין דער צייט, ווען ער פלעגט מוזען ענדיגען אַ בעשטעלטע ארבייט, פלעגט ער נאָר וועלען שרייבען עפּעס אַנדערעס אָדער גאָר זיך אָפּרוהען, און דאָס האָט זעהר שלעכט געווירקט אויף איהם און זיין געמיטה. נאָר באלד האָט ער געהאַט דעם פערגניגען צו זעהען, אַז ער האָט זיך ניט גענאַרט, ווען ער האָט בעטראַכט „מינא פאָן בארנהעלם“ פאַר זיין בעסטע דראַמאַטישע ווערק. דיעזע קאָמעדיע, וועלכע מען קען אויך רופען דראַמע, האָט געהאַט אַ ריעזען ערפאָלג אין בערלין און נאָכהער אין גאַנץ דייטשלאנד.

מען קען זאָגען, אַז דיעזעס מאָל האָט ער געשאַפען אַן אמת'ע נאַציאָנאַלע דראַמע. יעדענפאַלס איז ער שוין געווען זעלבסט־שטענדיג. אויב דער געניאַלער פראַנצויז דידעראָ האָט געהאַט אַן איינפלוס אויף איהם אין דער צייט, ווען ער האָט געהאַט אויס־געאַרבייט דעם פּלאַן פון „מינא פאָן בארנהעלם“, איז עס נאָר גע־

ווען, אז ער זאל זוכען ארום זיך, אין ווירקליכען לעבען, דיא פערזאנען. אין דער גאנצער שטיק, וועלכע האט געהאט אזא גרויסען און טיעפען איינפלוס אויף דיא מאדערנע דראמאטישע קונסט, קען מען שוין ניט געפינען נאכאהמונגען וויא אין זיינע פריהערע דראמאטישע ווערק.

דער אינהאלט איז פערבונדען מיט דער זיעבעניעהריגער מלחמה, וועלכע ער האט געקענט גוט בעטראכטען, ווען ער איז געווען אין לייפציג און ברעסלוי. דער העלד איז מאיאר טעללהיים, וועלכער ליידעט דורך זיין גרויסמוטה אין דער צייט פון קריעג און איז טהיילווייז קאפירט נאך מאיאר פאן קלייסט, דעם פערפאסער'ס ערעלען פריינד. דיא העלדין, מינא פאן בארנהעלם, איז אן אדעליגע פריילין, וועלכע האט זיך פערליעבט אין דעם מאיאר צוליעב זיינע אן עדעלע האנדלונג אלס קאמאנדירענדער אפיציער. א צופאל, וועלכער האט געטראפען אין א האטעל פון ברעסלוי, וואו א כלה האט אויפגעזוכט איהר חתן, א פערוואונדעטען אפיציער, האט געגעבען לעססינג'ן דעם פלאן פון דער אינטריגע. אלע פערזאנען פון דיעזער קאמעדיע, אפילו דיא דיענערס און דיא קאמערמיידלעך, זיינען ריכטיג פארגעשטעלט אלס טיפען.

דאס בעסטע, וואס מען קען יעצט זאגען וועגען דיעזע קאמעדיע, איז וואס זיא ווערט נאך געשפיעלט און וועט לאנג ניט אראפ פון דער ביהנע. זיא איז א קלאסישע ווערק פון דייטשער ליטעראטור. געטהע האט פערגליכען „מינא פאן בארנהעלם“ מיט א מארגען־שטערן.

אין דער זעלבער צייט איז לעססינג אויך ארויס מיט א קריטישע ווערק וואס האט געהאט א גרויסע ווירקונג ניט נאר אין דייטשלאנד, זאנדערן אויך אין דער גאנצער וועלט. דאס איז „לאאקאאן“, וועלכער איז ליידער אויך געבליעבען ניט געענדיגט. דארט האט ער אויסגעדריקט זיינע מיינונגען איבער פאעזיע און איהרע בעציהונגען צו מאלעריי און סקולפטור. ער האט דערביי ארויסגעוויזען ניט נאר זעלטענע קענטניסע, זאנדערן אויך א הויכען קונסט־געפיהל, א טיעפען פערשטאנד אין קונסט־ווערק.

דער נאמען „לאאקאאן“ קומט פון דעם, וואס לעססינג האט

אנגעפאנגען זיינע קריטישע בעטראכטונגען איבער קונסט מיט דער בעריהמטער אלט־גריכישער סקולפטור־גרופע, וועלכע שטעלט פאר דיא מעשה וועגען דעם טראיאנער פריעסט לאאקאאן מיט זיינע צוויי זיהן, וויא זיי ווערען צוקוועטשט פון ריזיגע שלאנגען. (דיזע סטאטוע איז געפונען געווארען אין 1506 און געפינט זיך יעצט אין וואטיקאנער מוזעאום). דיא טראגישע געשיכטע פון לאאקאאן איז איבערגעגעבען אין דער בעריהמטער פאעמע „ענעאיד" פון דעם אלט־רוימישען פאעט ווירגיל. לעססינג האט זיך געשטעלט דיא טיעפזיניגע פראגע, ווארום דער גריכישער סקולפטאר האט פאר־געשטעלט לאאקאאן'ס שרעקליכען טויט ניט אזוי, וויא ער וואלט דערביי געשריען פון ווייטאג און וויא דער רוימישער דיכטער האט עס געשילדערט. אום צו ענטפערן אויף דיעזער פראגע האט לעססינג בעטראכט דיא בעציהונגען צווישען פאעזיע און דיא פ ל א ס ט י ש ע קונסטען, דאס הייסט: מאלעריי און סקולפטור, און האט דערביי קריטיקירט דיא פריהערע לעהרען וועגען דיא שעה־נע קונסטען. פיעלע קונסט־קריטיקער האבען צוזאמענגעמישט פאעזיע מיט מאלעריי. אייניגע האבען בעהויפטעט, אז א פאעט דארף מען בעזאנדערס שעצען נאך דעם, וויא פיעל בילדער ער קען מיט זיינע שילדערונגען געבען א מאלער. לעססינג איז ארויסגע־טראטען געגען דיעזע מיינונגען אזוי ענטשיעדען, וויא דידערא אין זיינע „געדאנקען איבער מאלעריי, סקולפטור, ארכיטעקטור און פאעזיע". דיעזעביידע טיעפע און אריגינעלע דענקער פון אכט־צעהנטען יאהרהונדערט, דיעזע צוויי פרייע גייסטער און עהרליכע קעמפפער פאר אויפקלעהרונג האבען זיך אויך צוזאמענגעטראפען אין זייערע מיינונגען איבער קונסט.

דיא געדאנקען, וועלכע זיי האבען אויסגעדריקט אין זייערע קריטישע ווערק, זיינען, זא צו זאגען, איינגעקערפערט געווארען אין דיא נעכסטע דורות. זיי האבען געלייגט דעם פונדאמענט פון דער מאדערנער קונסט־קריטיק. איבערגעבען זייערע געדאנקען הייסט איבערגעגעבען דאס, וואס מען קען געפינען אין לעהר־ביכער איבער עסטהעטיק. דער שלום, צו וועלכע לעססינג איז געקומען נאך זיינע קריטישע נאכפארשונגען וועגען דיא סקולפטור־גרופע

לאאקאאן, איז אז דער סקולפטאר האט זיך געמוזט רעכענען אין זיין ארבייט מיט דיא גרענצען פון שעהנהייט ביי דיא אלטע גריכען. א סקולפטאר און א מאלער דארפען פריהער פאר אלץ האבען אין זינען דיא שעהנהייט. אין פאעזיע קען מען בעשרייבען, וויא א מענש האט זיך געדרעהט אין שרעקליכע קאנוואולסיעס און האט געשריען פון ווייטאג; אין סקולפטור אבער וועט עס אויסזעהען זעהר העסליך און וועט ארויסרופען עקעל. דיא אלטע גריעכען האבען איבערהויפט געפאדערט שעהנע פאזען אין קונסט־ווערק. אין אייניגע ערטער פון גריכענלאנד איז זאגאר געזעצליך פערבאטען געוועזען פארצושטעלען אבשטויסענדע סצענען. דארום האט דער סקולפטאר פארגעשטעלט לאאקאאן'ס טויט שעהנער וויא דער פאעט.

„דער סקולפטאר, ערקלערט לעססינג, האט געשטרעבט צו דער־גרייכען דיא העכסטע שעהנהייט, וועלכע איז נאר מעגליך ביי פיזישע שמערצען. עס איז אונמעגליך צו פעראייניגען שעהנהייט מיט אן אויסדרוק פון א שרעקליכען פיזישען ווייטאג. מען האט דארום געמוזט לייכטער מאכען דיעזען אויסדרוק. דעם וועה־געשריי האט מען געמוזט אומענדערן אין א זיפץ, אבער ניט דאריבער, ווייל א געשריי איז גערעכענט געוועזען פאר א צייכען פון קליינמוטה, זאנדערן ווייל דורך דעם וואלט דאס געזיכט מיאוס געוואָרען. פרובירט נאר זיך פארשטעלען אין אייערע געדאנ־קען, אז לאאקאאן'ס מויל איז אפען און אז וועה־געשרייען רייסען זיך ארויס פון דיעזען מויל — וואס וועט דאן זיין? פריהער האט איהר געזעהען א קונסט־ווערק, וואס האט ארויסגערופען ביי אייך מיטלייד, ווייל איהר האט גלייכצייטיג געזעהען שעהנהייט און ליידען; יעצט אבער איז עס שוין אן אבשטויסענדע זאך, פון וועלכע איהר קעהרט זיך אפ, ווייל דיא בעטראכטונג פון ווייטאג רופט ארויס אן אונאנגענעהמעס געפיהל, און דער מאנגעל אין שעהנ־הייט ביי דעם ליידענדען וואנדעלט ניט אום דיעזען געפיהל אין א ווארעמען געפיהל פון מיטלייד."

לעססינג לייקענט דערביי ניט, אז דער קינסטלער דארף ריכ־טיג פארשטעלען דיא נאטור; ער טרעט ניט ארויס אין גאנצען געגען

דיא רעאליסטישע שולע; אבער ער ערקלערט, אז א קונסט־ווערק דארף דאך ניט זיין א פינקטליכע קאפיע פון דער נאטור. ער ענ־דיגט מיט דיא ווערטער: „וואהרהייט און אויסדרוק — דאס איז דער ערשטער געזעץ פון קונסט".

ווען ער האט געשריעבען זיין אונשטערבליכען „לאאקאאן", האט ער זיך בעזאנדערס בעראטהען מיט מענדעלסאהן'ען, וועל־כער איז ניט נאר געווען א פילאזאף, זאנדערן אויך א שעצער פון קונסט. לעססינג האט בעזאנדערס געשעצט מענדעלסאהן'ס ווייט־געהענדען און טיעפען פילאזאפישען בליק. וויא עס ווערט אנגע־צייגט ווערען אין מענדעלסאהן'ס לעבענס בעשרייבונג, האט דער ארים־בחור פון דעסוי געקראגען א זעהר פיינעם געשמאק אין דער שעהנער ליטעראטור און אין קונסט־זאכען דורך זיין פריינדשאפט מיט לעססינג'ן און דורך זיינע שטודיען פון שפראכען. מענדעלס־סאהן איז זעלבסטשטענדיג געקומען צו פיעלע געדאנקען, וועלכע לעססינג האט אזוי גלענצענד ענטוויקעלט אין „לאאקאאן". דאס קען מען אויך שליסען פון מענדעלסאהן'ס אבהאנדלונג איבער „דיא קוועלען פון שעהנע קונסטען".

ווען לעססינג האט שוין געהאט געענדיגט דעם ערשטען טהייל פון „לאאקאאן", איז ערשיענען ווינקעלמאן'ס „געשיכטע דער אל־טער קונסט", און אזוי וויא ער האט הויך געשעצט דיזען געלעהר־טען, האט ער ערקלערט, אז ער ווערט אפלייגען זיינע קריטישע בע־טראכטונגען ביז ער ווערט איבערלעזען דיזען בוך. נאר אזוי וויא ער האט נאכהער געהאט צו שרייבען פיעלע אנדערע זאכען און אויך צו פיהרען א קאמפף וועגען רעליגיאן און פילאזאפיע, האט ער שוין לײדער זיין „לאאקאאן" ניט געענדיגט.

נאך דערמיט, וואס ער האט איבערגעגעבען אין דעם ערשטען טהייל פון דיזען קריטישען ווערק, האט ער כשר פערדיענט דעם נאמען רעפארמאטאר אין עסטהעטיק און בעזאנדערס אין דראַ־מאטורגיע.

צעהנטער קאפיטעל.

„דיא האמבורגער דראמאטורגיע“.

אין 1757 האט לעססינג אנגעפאנגען זיין פרוכטבארע טהעטיגקייט אלס דירעקטאר פון א טהעאטער, אלס דראמאטורג און קריטיקער אין האמבורג. אויסער דעם וואס ער האט פיינט געקראגען דיא פרייסישע הויפטשטאדט, האט ער זיך געפונען אין זעהר געענגטע אומשטענדען און האט ניט געוואוסט, וואס ער זאל אונטערנעהמען. „איך בין געשטאנען ליידיג אויף דעם מארק, האט ער שפעטער געשריעבען וועגען דער צייט; אבער קיינער האט מיך ניט געוועלט דינגען, ווייל קיינער האט ניט געוואוסט וואס פאר א נוצען מען קען האבען פון מיר“. דארום האט ער זיך מיט ביידע הענד אנגעכאפט אן דעם פארשלאג פון א געוויסען לעווען, וועלכער איז געוועזען א שרייבער און האט צוזאמען מיט עטליכע האמבורגער בירגער זיך גענומען צו גרינדען דארט א שטענדיגען טהעאטער. דיזער לעווען האט אין זיינע שריפטען געצייגט, אז דער דייטשער טהעאטער איז דאן געשטאנען אזוי ניעדעריג, ווייל דיא שוישפיעלערס האבען געהאט צו וואנדערן פון איין ארט אין אן אנדערן און ווייל מען האט ניט איינגעפיהרט שטענדיגע טהעאטערס, וואס זאלען זיין אונטערשטיצט פון שטעט אדער פון רעגירונגען. ער האט דארום אויסגעארבייט א פלאן צו גרינדען א „נאציאנאלען טהעאטער“ אין האמבורג און ער האט זיך געווענדעט צו לעססינג׳ן אלס אן עהרליכען מאן און בעוואוסטען דראמאטורג און קריטיקער.

לעססינג האט געהאט צו שרייבען שטיקער פאר דיזען טהעאטער און אויך צו געבען זיין מיינונג איבער אנדערע שטיקער און איבערהויפט צו זארגען, אז אלעס זאל צוגיין וויא געהעריג. דערפאר האט מען איהם אנגעבאטען סך הכל 800 טהאלער, וואס עס צייגט אם בעסטען, וויא ווייניג אפילו בעריהמטע שרייבערס האבען דאן פערדיענט אין דייטשלאנד. צו זיין ברודער קארל, וועלכער איז געוועזען זיין ערשטער ביאגראף, האט ער געשריעבען, אז ער נעהמט

אַן דיזע שטעלע ניט צוליעב דאָס געלט, זאָנדערן אין דיא אינטע־רעסען פון דער דראַמאַטישער קונסט. ער האָט אָנגענומען אַלע בע־דינגונגען מיט אויסנאַהמע פון דער, אַז ער מוז צושטעלען יעדען יאָהר אַ בעשטימטע צאָהל שטיקער. דיא ראָלע פון אַ גערונגענעם פּערפאַסער, וואָס זאָל זיין געצוואונגען נאָך אַ קאָנטראַקט צו באַקען שטיקער, איז איהם געווען ווידערווערטיג. ער וואָלט אויך ניט געווען אין שטאַנד דאָס אויסצופיהרען. ער האָט דיא גרינדערס פון דעם „נאַציאָנאַלען טהעאַטער" נאָר אָפּגעגעבען זיין פערטיגע קאָמעדיע „מינא פאָן באַרנהעלם".

ניט לייכט איז איהם אָנגעקומען אַריבערצופאָהרען פון בערלין נאָך האַמבורג. ער איז געווען איבער'ן קאָפּ אין חובות און האָט געמוזט פערקויפען זיין ביבליאָטהעק, אום צו קענען פערלאָזען בערלין. ער האָט גערעכענט, אַז פאַר דיא ביכער, וועלכע האָבען איהם אָבגעקאָסט אַ פערמעגען אין ברעסלוי, וועט ער וועניגסטענס קריעגען 600 טהאַלער; אָבער מעהר וויא אַ דריטעל פון דיזער סומע האָט ער ניט בעקומען, ווייל ער איז איבערהויפּט געווען אונפּראַק־טיש און איז אויך בע'גנב'עט געוואָרן פון אַ דיענער.

דער „נאַציאָנאַלער טהעאַטער" אין האַמבורג האָט ניט לאַנג עקזיסטירט, טראָץ אַלע אָנשטרענגונגען פון לעווען און לעססינג צו געבען גוטע שטיקער. דיא אונטערנעהמונג האָט ניט געהאַט אַ פעסטען באָדען, ווייל דיא רייכע דייטשען פלעגען ניט קומען אין טהעאַטער און דאָס פאָלק האָט ניט פערשטאַנען און ניט געשעצט גוטע שטיקער. לעססינג איז דאַרום ווידער געווען אויף צרות אין פינאַנציעלער הינזיכט. נאָר זיין „האַמבורגער דראַמאַטורגיע", אַ קריטישע צייטשריפט, וועלכע ער האָט אָנגעפאַנגען אַרויסצוגעבען, ווען דער „נאַציאָנאַלער טהעאַטער" איז ערעפענט געוואָרן, האָט ער נאָך פאָרטגעזעצט ביז 1769. דאָרט האָט ער אין פולסטען גלאַנץ אַרויסגעצייגט זיין טאַלענט אַלס קונסט־קריטיקער. ער האָט נאַטיר־ליך זיך ערוואָרבען ניט וועניג פיינד מיט זיינע רעצענזיעס און קריטישע בעטראַכטונגען; אָבער ער איז זיך מוטהיג געגאַנגען זיין וועג אין נאָמען פון ריינע קונסט, וויא ער האָט עס פערשטאַנען.

מען קען זאָגען, אַז מיט זיין „האַמבורגער דראַמאַטורגיע"

האט ער געלייגט דעם פונדאמענט פון דער דייטשער דראמע, וועלכע איז געקרוינט געווארן מיט דיא ווערק פון שילער און געטהע. ער איז ארויסגעטראטען ניט נאר געגען דיא פסוידא־קלאסישע שולע, זאנדערן געגען דיא פראנצויזישע דראמע וועלכע האט דאן גע־הערשט אויך אין דייטשלאנד. געגען דיא פראנצויזישע שולע מיט איהרע קינסטליכע אויפבויאונגען און פוסטע קלאנגען האט ער ארויסגעשטעלט שעקספיער׳ס דראמאטישע ווערק. איינע פון לעס־סינג׳ס גרויסע פערדיענסטען און אויפטואונגען איז געווען וואס ער האט דער ערשטער אויפמערקזאם געמאכט דיא דייטשען אויף שעקספיער׳ן. דיזער גרעסטער דראמאטורג, דיזער זעלטענער זשעניע, וועלכער וועט אייביג גלאנצען אין דער וועלט־ליטעראטור און וועלכער האט קיין גלייכען ניט צו זיך, איז ווייניג בעקאנט געווען און נאך ווייניגער געשעצט געווען אין יענער צייט אפילו אין זיין פאטערלאנד. מיט זיין שארפע קריטישע אויג האט לעססינג געזעהען שעקספיר׳ס גרויסקייט אלס דראמאטורג און האט עס געציינט אין זיינע קריטישע ארטיקלען, אין וועלכע ער האט אויך בעוויזען, וויא וויט וואלטער, דער גרעסטער דראמאטורג אין יענער צייט, איז געשטאנען ניעדריגער פאר שעקספיר׳ן. לעססינג איז געווען עהרליך און אונפארטייאיש צו אנערקענען וואלטער׳ס גרויס־קייט; אבער דורך א גרינדליכען פערגלייך פון וואלטער׳ס „זא־ירא“ מיט שעקספיר׳ס „אטהעלא“ און „ראמעא און דזשוליעט“ האט ער בעוויזען, וויא קליין דער ערשטער איז לעבען דעם צווייטען.

ער האט אויך ענטוויקעלט אריסטאטעל׳ס געדאנקען וועגען טראגעדיעס. אריסטאטעל האט נעמליך ערקלערט, אז אין א טרא־געדיע דארף מען ניט פארשטעלען אין גאנצען פערדארבענע און שלעכטע מענשען און אויך ניט אזעלכע, וואס זאלען נאר האבען גוטע מדות. דער גרויסער גריכישער פילאזאף האט גאנץ ריכטיג ערקלערט, אז דער צוועק פון א טראגעדיע איז צו ערוועקען מיטלייד און פחד ביי דיא צוהערער און אז דיזען צוועק קען מען נאר דאן דערגרייכען, ווען מען שטעלט פאר מענשען מיט מענשליכע שוואכ־קייטען. אריסטאטעל האט אויך אנגעציינט, אז אין א טראגעדיע דארף מען ניט פארשטעלען, וויא אן עהרליכער מענש איז אונגליק־

ליך אהן שום שולד פון זיין זייט. דאס קען טרעפען אין לעבען, זאגט ער, אבער דאס טויג ניט אלס סיוזשעט פאר א דראמע. לעססינג האט זיך בענוצט מיט דיא אויספיהרונג פון דעם גריכישען פילאזאף אין זיין שארפער קריטיק איבער דיא בעסטע פראנצויזישע דראמא־טורגען, וויא קארנעיל און ראסין.

וועגען זיך זעלבסט און זיינע דיכטונגען האט לעססינג מיט כאראקטעריסטישער אפענהערציגקייט ערקלערט: „איך בין ניט א שוישפיעלער און ניט א פאעט. עס איז אמת, אז אפט גיט מען מיר אפ דעם כבוד און מען ערקלערט מיך פאר א דיכטער. אבער אזעלכע פערשטעהען מיך ניט. פון דיא עטליכע דראמאטישע פראבעס, וועלכע איך האב געמאכט, קען מען נאך ניט ציהען אזעלכע גרויסע שליסע. ניט יעדער וואס האלט אין האנד א פינזעל און מישט פארבען, פערדיענט דעם נאמען מאלער... איך פיהל ניט אין זיך אזא לעבעדיגען קוואל, וואס פליסט מיט זיין אייגענער קראפט און שלאגט פון זיך ארויס איי־גענע, ריינע, פרישע און רייכע שטראמען; איך מוז פון זיך ארויס־קוועטשען מיט פרעסען און פאמפען. איך וואלט געווען אזוי ארים, אזוי קאלט, אזוי קורצזיכטיג, וויא עס איז זיך גאר שווער פארצו־שטעלען, ווען איך וואלט ניט געשעפט פון פרעמדע אוצרות, ווען איך וואלט זיך ניט אנגעווארמט ביי א פרעמדען פייער און ניט פערשטארקט מיין ראיה דורך דיא זעה־גלעזער פון קונסט. דארום ערגערט עס מיך שטענדיג, ווען איך הער בעהויפטונגען, אז קריטיק איז שעדליך, אז זיא דערשטיקט א זשעניע“.

לעססינג האט אלזא גאנץ גוט פערשטאנען, אז ער איז מעהר דענקער און קריטיקער, וויא שעפפער און פאעט; אבער ער איז שוין געווען צו שטרענג צו זיך: ווען ער וואלט גאר קיין אייגענע שעפפונגס־קראפט ניט געהאט, וואלט ער ניט געקענט פערפאסען אזעלכע גרויסע דראמאטישע ווערק וויא „נאטהאן דער וויזע“ און „מינא פאן בארנהעלם“. ער האט געשאפען לאנגזאם, אפט מיט מאטערנעס אונטער אן אויסווערטיגען דרוק, נאכדעם וויא ער האט זיך גוט אנגעטרונקען אין א פרעמדען קוואל; אבער דערפאר האט ער געגעבען טהייערע פערלען.

PROGRESSIVE
LIBRARY
ASSOCIATION

עלפטער קאפיטעל.

זיין ליעבע און זיין רייזע נאך איטאליען.

אבוואהל ער האט גאנץ ווייניג געמאכט פון זיין שרייבען אין האמבורג דאך האט ער זיך געפיהלט בעסער אין דיזער פרייער און לעבעדיגער האנדעלס־שטאדט, וויא אין בערלין. איבעראל האט מען איהם אויפגענומען פריינדליך און מיט גרויס אכטונג. כבוד האט ער געהאט מעהר, וויא ער האט עס זיך געוואונשען. ער איז שוין פון אלע זייטען אנערקענט געווען פאר דעם גרעסטען און גלענ־צענדסטען שרייבער אין דייטשלאנד. זיינע שריפטען זיינען אלץ מעהר און אין אלץ וויטערע קרייזען געלעזען געווארן. דאך וואלט ער וואהרשיינליך אוועקגעפאהרען נאך איטאליען, וואוהין עס האט איהם שטענדיג געצויגען, ווען דיא ליעבע צו א פרוי וואלט זיך ניט אריינגעמישט. ער איז שוין געווען נאהענט צום פיערטען צעהנדליג יאהרען, ווען ער האט זיך ארומגעזעהן, אז ער האט זיך גאנץ ערנסט איינגעליעבט אין א פעהייראטעטע פרוי. צווישען זיינע פיעלע בעקאנטע אין האמבורג איז אויך געווען א געבילדעטער פאברי־קאנט מיט דעם נאמען קעניג, וועמעס הויז איז געווען אפען פאר ליטעראטען. זיין פרוי האט שוין געהאט פיער קינדער, אבער זיא האט נאך ניט פערלארען איהר יוגענדליכע פרישקייט. זיא איז געווען א זעהר קלוגע, געבילדעטע און לעבהאפטע דאמע, און לעס־סינג האט איהר זעהר געאכטעט איידער ער האט דערפיהלט, אז ער האט איהר אויך ליעב.

דיזער געפיהל, קען מען זאגען, איז געווען פאר איהם א נייעס. עס שיינט מערקווירדיג, זאגאר אונגלויבליך, דאס אזא לוסטיגער, נערוועזער, גייסטרייכער מאן, וואס האט זיך נאך אלס סטודענט ארומגעדרעהט מיט שוישפיעלער, וואס האט ליעב געהאט „ווייז און געזאנג", האט ניט ארויסגעוויזען אויך א ליעבע צו „ווייב". אבער עס איז א פאקט, אז ניט נאר ווייס מען ניט פון זיינע רא־מאנען אין יוגענד, אויב ער האט וועלכע איבערהויפט געהאט,

זאַנדערן אז זיין ערשטע ערנסטע ליעבע איז געווען צו דער בעיאַהר־רענטער דאַמע עווא קעניג אין אַן אַלטער, ווען ער האָט שוין געקענט האָבען קינדער וואס זאָלען פיהרען ליעבעס.

אין 1769 איז איהר מאַן פּלוצלונג געשטאָרבען אין ווענעדיג, וואוהין ער איז אוועק געפאָהרען צוליעב זיינע געשעפטען. לעססינג האָט פון דעסטוועגען צוויי יאָהר גאָר ניט געזאָגט וועגען זיין ליעבע צו דער אלמנה, ביז ער האָט זיך איבערצייגט, אַז זיא איז צו איהם ניט גלייכגילטיג. ער האָט איהר דאַן פאָרגעשלאָגען זיין האַנד און האַרץ; אָבער זיא האָט איהם געבעטען צו וואַרטען ביז זיא וועט ברייגגען אין אָרדנונג דיא געשעפטען און רעכנונגען פון איהר מאַן. זיא האָט געוואוסט אַז לעססינג איז ניט אַ גרויסער פערדיע־נער און זיא האָט מורא געהאַט, אַז צוליעב איהרע פינאַנציעלע אַנ־געלעגענהייטען וועט ער געשטערט ווערן אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט.

אום צו קענען פיהרען אַ פאַמיליען־לעבען האָט לעססינג אָנ־גענומען דיא שטעלע פון אַ ביבליאָטהעקאַר אין דער וואָלפענביטעל ביבליאָטהעק, וועלכע האָט געהערט צו דער פּרינצליכער הויז פון ברונסוויק. איינער פון זיינע פריינד האָט איהם רעקאָמענדירט צו דעם קרוין־פּרינץ פון ברוינסוויק, וועלכער האָט זיך אינטערעסירט מיט ליטעראַטור און קונסט. דאָס געהאַלט איז געווען קליין, סך הכל 600 טהאַלער אַ יאָהר; אָבער אויסער דעם וואָס פאַר דעם אָרימען שריפטשטעלער איז דאָס געווען אַ סך, האָט ער נאָך געקראָגען זעהר גוטע בעדינגונגען. מען האָט איהם נעמליך געגעבען צוויי העלפערס, זאַ דאָס ער האָט געהאַט גענוג פרייע צייט צו לעזען און צו שרייבען — אַלעס וואָס ער האָט געוואונשען. זיין הויפּט־אויפגאַבע איז געווען צו אונטערזוכען, וואס פאַר ווערטהפאָלע היסטאָרישע ביכער און מאַנוסקריפּטען עס האָבען זיך געפונען אין דיזער בעריהמטער ביבליאָטהעק, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען אין 17טען יאָהרהונדערט און אין וועלכער מען האָט צוזאַמענגעקליע־בען מיט דער צייט אַ זעהר טהייערע קאָלעקציאָן פון ביכעלס און מאַנוסקריפּטען. דער גרויסער פילאָזאָף לייבניץ איז אויך אַ געוויסע צייט דאָרט געווען ביבליאָטהעקאַר.

לעססינג וואָלט געקענט דאָרטען לעבען רוהיג און זאָגאר צור־
פריעדען, ווען ער וואָלט ניט געהאַט צו צאָהלען זיינע אייגענע
שולדען אין האמבורג און דיא שולדען פון זיין פאָטער, וועלכער איז
אָרום דער צייט געשטאָרבען. זיין מוטער און אויך דיא איגגערע
ברידער האָבען איהם באָמבאַרדירט מיט בריף ער זאָל זיי העלפען.
ער האָט זיך אָנגעשטרענגט צו ארבייטען וואָס מעהר, אום צו קענען
ערפילען זייערע ביטעס. דאָס האָט זיך שנעל אָבגערופען אויף זיין
געזונד, און ער האָט אָנגעהייבען שטארק צו ליידען פון נערוועז און
האָט אויך אָפט געקראָגען שפּאַזמען. פון זיינע בריף צו זיין גע־
ליעבטע עווא קעניג און צו זיין ברודער קאַרל זעהט מען אז ער
האָט זיך געפיהלט זעהר נידערשלאָגען און אונגליקליך. „פון אַלע
אונגליקליכע, האָט ער געשריעבען צו זיין ברודער, שיינט מיר, איז
דער אונגליקליכסטער דער יעניגער, וועלכער איז געצוואונגען צו
ארבייטען מיט׳ן קאָפּ אפילו דאַן ווען ער פיהלט ניט, אז ער האָט א
קאָפּ. אפילו דיזען בריף שרייב איך אזוי וויא אין שלאָף... איך זעה
קיינעם ניט און געה ניט ארוים פון מיין צימער....“
אויך האָט ער ניט געקענט פערטראָגען דיא איינזאמקייט אין
דער קליינער שטאָט. איינינע פון זיינע אינטימסטע פריינד, דאַ־
רונטער אויך מענדעלססאָהן, האָבען איהם בעזוכט; אָבער דאָס איז
ניט גענוג געווען פאַר א מאַן, וואָס איז צוגעוואָהנט געווען צו א
קאָכעדיגען און לוסטיגען לעבען אין גרויסע שטעדט און צענטערס
פון ציוויליזאציאָן. נאָר ער וואָלט דאס אַלעס געדולדיג אריבער־
געטראָגען, ווען ער וואָלט געהאַט זיין היים־געליעבטע עווא קעניג
לעבען זיך. זיא האָט איהם געצוואונגען צו ווארטען 4 יאָהר.
אפילו ווען זיא האָט שוין געבראַכט אין אָרדנונג דיא געשעפטען
פון איהר מאַן און איז געווען פערזיכערט מיט א יעהרליכע איינ־
קונפט פון 500 טהאַלער, האָט זיא דאָך אַלץ אָבגעלייגט דיא חתונה.
ער האָט עס ענדליך ניט אויסגעהאַלטען און איז אין 1775 אוועק
געפאָהרען צו איהר אין וויען, וואו ער האָט ביי איהר ארויסגע־
קראָגען דעם פערשפרעך חתונה צו האָבען מיט איהם דעם נעכ־
סטען יאָהר, וואס עס איז אויך געשעהן.
זייענדיג אין וויען, האָט ער געהאַט דיא געלעגענהייט צו

שפּרעכען מיט דער קייזערין מאַריע מערעזאַ, וועלכע האט איהם הויך געשעצט אלס אַ דראַמאַטורג. דאָרט האָט איהם אויך געגליקט ענדליך אויסצופיהרען זיין אַלטען הייסען וואונש צו בעזוכען איטאַליען. איינער פון דיא בראונשווייגער פּרינצען האָט איהם מיטגענומען אַלס אַ קאָמפּאַניאָן אויף זיין רייזע נאָך איטאַליען. נאָר לעססינג האָט וויניג נוצען און פערגניגען געהאַט פון דיזער רייזע, ווייל דער פּרינץ איז געווען זעהר אַ קאַפּריזנער, פּלעגט אַהן שום טאַלק וואַנדערן הין און צוריק, זעהר זעלטען זיך אָפּשטעלענדיג אויף איין אָרט. דיא גאַנצע רייזע האָט ניט לאַנג געדויערט. דערפאַר האָט לעססינג ניט נאָר געקראָגען אַ גרעסערע בעלוינונג וויא מען האָט איהם פערשפּראָכען, זאָנדערן אויך דעם טיטול האָפראַטה אין בראונשווייג, אַ טיטול וואָס ער האָט נעביך געגען זיין ווילען געמוזט אָננעהמען.

צוועלפטער קאפיטעל.

„עמיליע גאלאטי“ און דיא „פראגמענטען“.

ניט אומזיסט האט ער פערבראכט דיא צייט אין דער וואלפענביטלער ביבליאטהעק. טראץ אלע קרענקונגען און שטער־רונגען, האט ער ניט נאר פיעל געלעזען און געשריעבען קריטישע און פאלעמישע ארטיקלען, זאנדערן האט אויך געשאפען דיא טראגעדיע „עמיליע גאלאטי“, פאר וועלכע זיינע פערעהרער האבען איהם פערגליכען מיט שעקספיר'ן. דעם פלאן פון דיזער טראגעדיע האט ער נאך אויסגעארבייט אין לייפציג און האט זיך עטליכע מאל גענומען איהר אנצושרייבען אין בערלין און אין האמבורג, וואו ער האט איהר געוואלט אויפפיהרען אין „נאציאנאלען טהעאטער“. אבער ער האט אלץ ניט געקענט ענדיגען ביז ער האט זיך אנגע־שטרענגט אין וואלפענביטעל אין 1772.

דיא האנדלונג פון דיזער טראגעדיע קומט פאר אין איטאליען. דער סיוזשעט איז אין קורצען דיא ליעבע פון א פרינץ צו א מיידעל, וועלכע דארף חתונה האבען מיט אן אנדערן. אין דעם טאג פון דער חתונה ווערט דער חתן בעפאלען פון באנדיטען, וועלכע ווערן געדונגען פון דעם פרינץ'ס נידערטרעכטיגען קאמערהערר מארינעלי און וועלכע ערמארדען איהם. דער פרינץ זוכט נאכהער צו פערפיהרען דיא כלה; אבער דאס געלינגט איהם ניט, דען איהר פאטער דערשטעכט איהר אויס פערצווייפלונג אין דער צייט, ווען זיא וויל זיך אליין דערשטעכען. דער סיוזשעט איז אן און פיר זיך א מעלאדראמאטישער; אבער דיא בעארבייטונג פון דיא סצענען און דיא כאראקטעריסטיק פון דיא פערזאנען איז אזוי מייסטערהאפט, אז דיא טראגעדיע האט געהאט א גרויסען איינ־פלוס אויף דיא ווייטערע ענטוויקלונג פון דער דייטשער דראמע און בעזאנדערס אויף שיללער'ן.

פערפאסט האט ער דיזע טראגעדיע, אום צו צייגען א ביי־שפיעל, וויא מען דארף שרייבען טראגעדיעס נאך דיא לעהרען

וועלכע ער האָט ענטוויקעלט אין זיין „האַמבורגער דראַמאַטורגיע“. וויא עס איז אויך בעמערקט געווען, זיינען ביי איהם קונסט קריטיק און דיכטונג געגאַנגען האַנד אין האַנד, נאָר דאס האָט זיך בעזאָנדערס ארויסגעוויזען אין „עמיליע גאַלאָטי“.

זיין טהעטיגקייט אין וואָלפענביטעל איז געווען פון דער גרעסטער וויכטיגקייט אין אַ גאַנץ אַנדער ריכטונג וויא פּאָעזיע, דראַמע און אפילו קריטיק. ער איז אויך אַרויסגעטראָטען אַלס פרייער דענקער אין רעליגיעזע פראַגען און אַלס געגנער פון דיא אָנגענומענע קריסטליכע טהעאָלאָגיע. אָבוואָהל ער האָט שטודירט אין אַ סעמינאַריע און האָט איבערהויפּט געקראָגען אַ רעליגיעזע ערציהונג אין דער הויז פון זיין פאַטער, אַ פרומען גייסטליכען, האָט ער זיך דאָך גאַנץ ווייניג בעשעפטיגט מיט טהעאָלאָגיע (חכמת האלהות) און איבערהויפּט מיט רעליגיעזע פראַגען. נאָר צופעליג האָט ער זיך אַ פּאָאַר מאָל בעריהרט דיא קריסטליכע לעהרע. אָבער ער האָט דאָך פיעל געלעזען איבער רעליגיאָן אין אַלגעמיין און דיא קריסטליכע בעזאָנדערס און ער האָט עס זעהר גוט ארויסגעצייגט, ווען איהם איז אויסגעקומען צו פּאָלעמיזירען מיט גייסטליכע און ספּעציעל מיט אַ געוויסען געצע.

דיא אורזאַכע פון דיעזען שטרייט, וועלכער האָט אויפגערודערט דיא מוחות ניט בלויז אין דייטשלאַנד, איז געווען אַ ווערק פון דעם פּראָפעסאָר ר י י מ א ר ו ס, וועלכער איז בעוואוסט געווען אַלס אַ גרויסער געלעהרטער און קענער פון אָריענטאַלישע שפּראַכען. דיעזער פּראָפעסאָר איז געווען אַ שטילער מענש און האָט ניט געהאַט דעם מוטה ארויסצוטרעטען מיט זיינע אפּיקורס׳ישע געדאַנקען, ווען ער האָט געלעבט. נאָך זיין טויט איז געבליעבען אַ ווערק אונטער דעם נאָמען „אַפּאָלאָגיע אָדער שוצשריפט פיר דיא פערנינפטיגע פערעהרער פון גאָט“. אין דיעזער „אַפּאָלאָגיע“ האָט ער פערטהיידיגט דיא לעהרע, אַז דיא וועלט ווערט רעגיערט פון אייביגע געזעצע און אַז עס קען פּאָלגליך קיין נסים ניט זיין. דערביי האָט ער שאַרף קריטיקירט דיא ביבעל און בעזאָנדערס דיא קריסטליכע לעהרען.

ווען לעסינג איז געווען אין האַמבורג האָט ער זיך בעפריינ־

דעט מיט דער פאמיליע פון דיעזען פראפעסאר. עליזע, א טאכטער פון פראפעסאר רייםארוס, וועלכער האט פערעהרט לעססינג'ן, האט איהם אין 1770 איבערגעגעבען א קאפיע פון דער „אפאלאגיע" אדער פיליכט דיא אריגינעלע שריפט. ווען ער האט צייט געהאט אויפמערקזאם איבערצולעזען דיעזע טיעף־קריטישע און הויך־גע־לעהרטע שריפט, האט ער בעשלאסען איהר צו פערעפענטליכען, אבוואהל ער האט גאנץ גוט געוואוסט, אז ער וועט פערזענליך ליי־דען דורך דעם. ער האט זיך בענוצט דערמיט, וואס אלס דירעק־טאר פון דער וואלפענביטלער ביבליאטהעק האט ער דאס רעכט גע־האט צו פערעפענטליכען אלטע שריפטען אהן א צענזור. ער האט אנפאנגס געזוכט א פערלעגער, וואס זאל האבען מוטה גענוג ארויסצוגעבען רייםארוס'עס ווערק. ווען ער איז געוועזן אין בער־לין האט ער זיך בעראטהען מיט מענדעלסאהן'ען וועגען דיא פערעפענטליכונג פון דיעזע אפיקורס'ישע שריפט. מענדעלססאהן, וועלכער האט זיך שטענדיג געשראקען אנצופאנגען אן אפענעם קאמפף מיט גייסטליכע און איבערהויפט מיט דער קריסטליכער קירכע, האט איהם געבעטען דאס ניט צו טאן. ער האט מורא געהאט, אז זיין ערעלער פריינד וועט דורך דעם ליידען. אבער לעס־סינג האט זיך גאר ניט געקימערט וועגען זיין פערזאן, ער האט נאר אין אויג געהאט דיא אינטערעסען פון וואהרהייט און אויפ־קלערונג.

דארום, ווען ער האט אפילו אין בערלין, וואו דער קעניג זעלבסט איז געוועזן א פרייידיינקער, ניט געפונען א פערלעגער פאר רייםארוס'עס „אפאלאגיע", האט ער מיטגענומען דעם מאנוסקריפט נאך וואלפענביטעל און אנגעפאנגען ארויסצוגעבען דאס ווערק קאפיטעלעכווייז כלומרש'ט אלס אן אלטע שריפט פון אן אונבעקאנ־טען שרייבער. ער האט עס א נאמען געגעבען „פראגמענטען (שטיקלעך) פון אן אנאנימען (אונבעקאנטען) שרייבער". דאס האט ער געטאן, אום אפצונארען דיא צענזור, וועלכע וואלט אויף קיין פאל ניט דורכגעלאזען רייםארוס'עס ווערק. אין זיינע בע־מערקונגען צום ערשטען „פראגמענט" האט ער ערקלערט, אז ער האט קיין אהנונג ניט, ווער דער פערפאסער איז, און האט אנגע־

וויזען אויף א געוויסען לאָרענץ שמידט, וועלכער איז מיט יאָהרען צוריק געשטאָרבען אין וואָלפענביטעל, אלס דעם מעגליכען פער־פאַסער.

אין 1777, ווען ער האָט ארויסגעגעבען פינף „פראַגמענטען" מיט א מאָל, האָט אויסגעבראָכען א שטורם צווישען דיא גייסט־ליכע. פון אלע זייטען האָבען זיי זיך א נעהם געטהאָן אָפּצושטרייטען דיא ערקלערונגען און אויספיהרונגען פון דעם „אונבעקאַנטען שרייבער" און זיינען פאַר איין גאַנג ארויסגעטראָטען געגען דעם ארויס־געבער. אייניגע האָבען בעהויפּטעט, אז לעססינג אליין איז דער פערפאַסער פון דיא „פראַגמענטען" און האָבען געפאָרדערט, אז מען זאָל איהם ניט לאָזען זיי ווייטער ארויסגעבען. דער וויכטיגסטער געגנער איז געווען דער האמבורגער פּאַסטאָר געצע.

דיעזער פּאַסטאָר האָט ניט נאָר געזוכט צו פערטהיידיגען דיא אנגענומענע קריסטליכע לעהרען, זאָנדערן האָט אויך פער'מסר'ט דיא „פראַגמענטען" אלס א גאָטלאָזעס ווערק, וואָס איז געפערהר־ליך פאַר דיא זיכערהייט פון שטאַאט. דאָס האָט געצוואונגען לעס־סינג'ן ארויסצוטרעטען געגען דעם פּאַסטאָר. דער גייסטרייכער קריטיקער האָט פּאָלעמיזירט מיט היץ און האָט אַזוי צוגעשפּאַרט צום וואַנט דעם פּאַסטאָר, אז דער לעצטער האָט מיט דיא הילפע פון דיא גייסטליכע אין וואָלפענביטעל געקוממען פאָרדערן ביי דער רעגיערונג, דאָס מען זאָל ניט ערלויבען לעססינג'ן ארויסצוגעבען דיא „פראַגמענטען" אָהן דיא ערלויבניס פון א צענזאָר.

דער ברונסוויקער פּרינץ האָט געמוזט נאָכגעבען דיא פאָרדע־רונג פון דיא גייסטליכע, און לעססינג האָט אין 1778 געקראָגען א בעפעהל מעהר ניט צו דרוקען דיא „פראַגמענטען" אָהן דער בעווי־ליגונג פון דער צענזור. אלס גרונד פון דיעזען בעפעהל איז אנגע־געבען געוואָרען, דאָס לעססינג האָט ניט געקראָגען אן ערלויבניס צו פערעפענטליכען אזעלכע שריפטען פון דער וואָלפענביטעלער ביבליאָטהעק, וועלכע זיינען פיינדליך צו דער קריסטליכער רע־ליגיאָן. דערצו נאָך האָט דיא רעגיערונג קאָנפיסצירט דעם בוך, אין וועלכען עס זיינען צוזאַמען אָפּגעדרוקט געווען דיא פריהערע „פראַגמענטען".

מיט דיזען פערבאָט איז לעססינג העכסט צופריעדען געוועזען, ווייל ער האָט גאַנץ גוט פערשטאַנען, אַז דורך דעם וועט רייִמאַרוס'עס ווערק פיעל מעהר געלעזען ווערען. אַזוי איז עס אויך געוועזען. אין זאַקסען האָט מען אונטער שווערע שטראָפען פערבאָטען צו פערקויפען דיא געדרוקטע „פראַגמענטען“. לעססינג האָט זיך אָבער ניט געשראָקען פאַר דעם פערבאָט. ער איז געוועזען ענטשלאָסען פאָרטצוזעצען זיין קאַמפף מיט דיא גייסטליכע, ווען ער זאָל אַפילו פערלירען זיין שטעלע און געצוואונגען זיין אויף דיא עלטערע יאָהרען (ער איז שוין געוועזען איבער פופציג יאָהר אַלט), ווען ער איז נאָך געוועזען זעהר שוואַך און קרענקליך, צו לעבען בלויז פון זיין פעדער. ער איז דאַרום מוטהיג אַרויסגעטראָטען מיט אַ שריפט אונטער דעם נאָמען: „אַ נויטוועגדיגע אַנטוואָרט אויף אַ זעהר פוסטע פראַגע פון האַמבורגער פּאַסטאָר געצע“. ווען דיא אַנטוואָרט איז אָפּגעדרוקט געוואָרען, האָט מען איהם אויפגעפאָדערט צו קומען צו אַ פערהער פון גלחים וועגען דעם, אָבער ער האָט זיך גאָר ניט געקימערט וועגען דעם און האָט באַלד געלאָזט דרוקען אין האַמבורג אַ צווייטע „נויטוועגדיגע אַנטוואָרט“.

אַזוי וויא געצע האָט זיך אַרומגעזעהען, דאָס ער וועט גאָר ניט אויספיהרען געגען לעססינג'ן מיט דער פעדער און אַפילו מיט מסירות, האָט ער שוין מעהר ניט געענטפערט. דאַרום האָבען אויך אַנדערע געגנער צו רוהע געלאָזען דעם שאַרפען און גייסטרייכען קריטיקער. לעססינג האָט זיך ניט אַרויסגעוויזען אַלס אַן אַטהעאיסט, אַלס כופר בעיקר (אַזעלכער איז ער אייגענטליך קיין מאָל ניט געוועזען; אויף דיא עלטערע יאָהרען איז ער געוואָרען אַ ספינאָזיסט, צו מענדעלססאָהן'ס גרעסטע ערגערנים, וויא מיר וועלען עס זעהען); ער האָט אויך אָפען ניט געלייקענט נסים און ענטפלעקונגען און האָט געלאָזען אָן אַ זייט דיא פראַגע וועגען אייבערנאַטירליכעס; אָבער זיינע אַרגומענטען האָבען דאָך געטראָפען אין ציעל, געוועקט דעם פרייען גייסט און אַרויסגערופען צווייפעל אין דיא מוחות פון גלויביגע. גראַדע מיט זיין מעססיגקייט איז ער געוועזען געפעהרליך פאַר דיא גלחים און דיא אָרטהאָדאָקסיע.

דרייצעהנטער קאפיטעל.

דער טויט פון זיין פרוי און קינד.

ווען לעססינג וואלט געווען אן אבערגלויביגער מענש, וואלט ער געקענט זאגען, אז ער איז געבארען געווארען אין א בייזער שעה, דען דער שלים־מזל האט זיך שטענדיג נאך איהם נאכגע־שלעפט. גראדע ארום דער צייט, ווען ער האט ענדליך געקענט חתונה האבען מיט זיין געליבטע, זיינען זיינע פינאנציעלע אומ־שטענדען געווען בעסער וויא ווען עס איז פריהער. אויסער זיין שטעלע אלס דירעקטאר פון דער וואלפענביטעל ביבליאטהעק, איז ער אויך ערנאנט געווארען אלס א מיטגליעד פון דער מאנהיימער אקאדעמיע פון וויסענשאפטען. אויסער כבוד האט דיעזע אויס־וואהל איהם געבראכט 500 טהאלער פענסיע א יאהר.

מען קען זאגען, אז איין יאהר פון זיין פיעל־געפרופטען לעבען האט ער זיך געפיהלט גליקליך און אויך פערבראכט גליקליך. דאס איז געווען דער ערשטער יאהר נאך זיין חתונה מיט עווא קעניג, וועלכע איז בעוואונדערט געווארען פון אלע בעקאנטע פאר איהר שכל, גוטהערציגקייט און גאסטפריינדליכקייט. ער האט איהר אזוי שטארק געליעבט, אז דיעזע ליעבע איז אויך איבערגעאנגען אויף איהרע פיער קינדער פון דעם ערשטען מאן. זיין געהאלט צו־זאמען מיט איהר יעהרליכע איינקונפט האבען זיי ערלויבט צו לע־בען אין קאמפארט. זיינע אייגענע בריעף, וויא אויך דיא בריעף פון זיינע פריינדע, וועלכע האבען איהם צו דער צייט בעזוכט אין וואלפענביטעל (צווישען זיי אויך מענדעלססאהן) ציינען, אז ער האט געפיהרט אן אידעאלען גליקליכען פאמיליען־לעבען.

אבער דער שלים־מזל האט זיך באלד ווידער אריינגעמישט, און לעססינג איז מיט איין קלאפ ארונטערגעשליידערט געווארען פון דעם העכסטען שפיץ פון זיין גליקזעליגען לעבען אין אן אב־גרונד פון הארצווייטאג און פערצווייפלונג. דאס איז געקומען דורך דעם טויט פון זיין פרוי, נאכדעם, וויא זיא האט איהם געשאנקען

אַ זוהן, וועלכער האָט בלויז געלעבט עטליכע שטונדען. דאָס האָט פּאַסירט אין יאַנואַר 1788, עטליכע וואָכען נאָך מענדעלס־סאָהן׳ס בעזוך. וואָס לעססינג האָט דאַן געפיהלט, קען מען אור־טהיילען פון זיין בריעף צו זיין פריינד עשענבורג.

„איך בענוץ מיך מיט דעם מאָמענט, ווען מיין פרוי ליעגט גאַנץ בעוואוסטלאָז, אום אייך צו דאַנקען פאַר אייער הערצליכע סימפּאַטיע. מיין פרייד איז געווען אַזוי קורץ ! אָך, מיין אָרימער זוהן ! וויא שווער עס איז מיר געווען איהם צו פערלירען. ער איז געווען אַזאַ חכם, אַזאַ חכם ! מיינט ניט, אַז אין דיא עט־ליכע שטונדען פון מיין פאַטער־ראָלע בין איך געוואָרען אַזאַ נאַרי־שער פּאַפּאַ. ניין, איך ווייס וואָס איך זאָג — האָט ער דען ניט אַרויסגעוויזען חכמה, וואָס ער האָט ניט געוועלט אַרויסקומען אויף דער וועלט ביז מען האָט איהם אַרויסגעשלעפּט מיט אייזערנע צוואַנגען ? איז עס דען ניט אַ צייכען פון שכל, דאָס ער האָט ביי דער ערשטער געלעגענהייט זיך אָפּגעטראָגען פון דער וועלט ? אָבער דער קליינער מזיק שלעפּט אויך מיט זיין מוטער . . . איך האָב ווייניג האָפנונג, אַז זיא וועט בלייבען מיט מיר... איך האָב געוועלט לעבען וויא אַנדערע מענשען, אָבער דאָס איז מיר שלעכט געלונגען . . .“

אַ גאַנצע וואָך האָט זיא געשוועבט צווישען לעבען און טויט, און לעססינג׳ס הארץ האָט געקלאַפּט אַ שטונדע מיט שוואַכע האָפ־נונג און לאַנגע נעכט מיט פערצווייפלונג. באַלד נאָך איהר טויט האָט ער געשיקט זיין פריינד עשענבורג פאָלגענדען בריעף, וועלכער דריקט אויס קורץ און שאַרף זיין ביטערע הארץ מיט אַ בייסענדע איראָניע : „מיין פרוי איז געשטאָרבען, איך האָב אויך דורכגע־מאַכט דיעזע פּראָבע. עס פרעהט מיך, וואָס איך וועל שוין ווייטער ניט דורכמאַכען אַזעלכע פּראָבעס. דיעזער געדאַנקען מאַכט מיך רוהיג. עס פרעהט מיך אויך, וואָס איך בין זיכער אין אייער סימפּאַטיע און אין דער סימפּאַטיע פון אונזערע פריינד.“

וואָס פאַר אַ טיעפע וואונד אין הארצען ער האָט געקראָגען דורך דיעזע טראַגישע ענדע פון זיין קורצען גליק — סך הכל פיער־צעהן מאָנאַט פאַמיליען־לעבען — דאָס האָט מען באַלד געקענט

זעהען אויף זיין פּנים. אין עטליכע וואָכען איז ער אַלט געוואָרען, דיא אויגען האָבען פערלאָרען זייער פריהערן גלאַנץ, דער שמייכעל איז פערשוואונדען פון זיינע ליפּען, און זיין קערפּער איז איינגע־בויגען געוואָרען. מען האָט איהם שוין ניט געזעהען לוסטיג און פול מיט לעבהאַפטיגקייט און וויץ. אַ גאַנצען יאָהר האָט ער זיך בעקלאָגט אין בריעף צו זיינע פריינד אויף הארצקלעמענעס, מיד־קייט. „איך בין אייגענטליך ניט קראַנק, האָט ער געשריעבען, איך בין בלויז ניט געזונד". אין איינעם פון זיינע בריעף צו זיין ברודער קאַרל האָט ער געשריעבען: „איך האָב מורא, אַז דוא וועסט מיך שוין קיין מאָל ניט זעהען, וויא אונזער פריינד מאָזעס (מענדעלססאָהן) האָט מיך געפונען: אַזוי רוהיג, אַזוי צופריעדען אין מיינע פיער ווענט . . ."

דער קאַמפּף וועלכען ער איז געצוואונגען געוועזען צו פיהרען מיט דיא גייסטליכע וועגען דיא „וואָלפענביטלער פראַגמאַנטען", האָט איהם אַ ביסעל בערוהיגט. אין איין בריעף, עטליכע טעג נאָך זיין פרוי'ס טויט, האָט ער ערקלעהרט, אַז אַנשטאָט צו נעהמען אָפּיום, אום איינצושלעפערן, לעזט ער טהעאָלאָגישע ביכער, און דאָס מאַכט איהם ערטרעגליכער דעם לעבען. זיין פּאָלעמיק מיט דעם פּאַסטאָר געצע, וועלכע איז אַלץ שארפער געוואָרען, האָט איהם אויפגעמונטערט און אויפגעלעבט; נאָר אין גאַנצען האָט ער זיך שוין ניט ערהאָלט. איהם איז ניט לאַנג געבליעבען צו לעבען. פון צייט צו צייט פלעגט ער זיך פיהלען אַזוי שלעכט, אַז ער פלעגט בלייבען אין אונמאַכט. דאָך האָט ער זיך אַנגעשטרענגט ניט נאָר צו פערטהיידיגען זיינע מיינונגען וועגען דיא קריסטליכע רעליגיאָן און ריימאַרוס'עס מערקווירדיגע קריטישע ווערק, זאָנדערן אויך אַנצור־שרייבען אַ דראַמע, אום צו דערלאַנגען אַ קלאַפּ זיינע געגנער פון אַן אַנדער זייט. דיעזע דראַמע איז געוועזען זיין לעצטע און בעסטע קרוינונגס־ווערק. דאָס איז „נאַטהאַן דער ווייזע". ווען ער וואָלט מעהר ניט אָנגעשריעבען וויא דיעזע דראַמע, וואָלט ער זיך אויך אונשטערבליך געמאַכט.

✿

פיערצעהנטער קאפיטעל.

„נאטהאן דער ווייזע“.

אין 1788, אין רעכטען פייער פון זיין שטרייט מיט פאסטאר געצע, איז ער געפאלען אויף דעם פלאן צו פערפאסען א דראמע, וועלכע זאל אין דער זעלבער צייט אפשפיעגלען זיינע רעליגיעזע און פילאזאפישע געדאנקען און אויך אריינדרינגען אין דיא מאסען, וועלכע לעזען ניט טעאלאגישע און פילאזאפישע ווערק. ער האט דאן געשריעבען צו זיין ברודער: „א משוגענער געדאנקען איז מיר לעצטע נאכט אריינגעקומען. פיעלע יאהרען צוריק האב איך זיך ארומגעטראגען מיט א פלאן פון א פיעסע, וואס איהר אינ־האלט איז געווען עהנליך צו דיא יעצטיגע ויכוחים (ער האט דא געמיינט זיין שטרייט מיט דיא גלחים וועגען דיא „פראגמענטען“), פון וועלכע איך האב דאן נאטירליך ניט געטרוימט. אויב דוא און מאזעס (מענדעלסאהן) וועלען צושטימען, וועל איך אבדרוקען דיא דראמע אויף סובסקריפציאנען... איך דענק, אז איך האב אויסגעפונען א זעהר אינטערעסאנטען סיוזשעט פיר מיין דראמע, און אלעס צוזאמען וועט ניט נאר זיין זעהר לעזבאר, זאנדערן איך וועל נאך זיכער אפשפיעלען דיא גייסטליכע א שפיצעל, וואס וועט זיי פיעל מעהר ערגערן וויא דיא צעהן „פראגמענטען“.

דיעזע דראמע איז „נאטהען דער ווייזע“. וויא וויים מען קען שליסען פון א פאאר בריעף צו זיין ברודער, האט זיך לעסינג ארומגעטראגען מיט דעם געדאנקען וועגען אזא דראמאטיש־פילאזא־פישע ווערק, וויא „נאטהאן דער ווייזע“, וויינינגסטענס דריי יאהר פריהער איידער ער האט איהר אנגעשריעבען. „מיין נאטהאן“, האט ער געשריעבען, איז א שטיק, וואס איך האב געוואונשען צו ענדיגען מיט א יאהר דריי צוריק, ווען איך בין צוריק געקומען

פון מיינע רייזען. איך האָב עס יעצט אָבגעפרישט, ווייל איך האָב בערעכענט, אז נאָך עטליכע קליינע ענדערונגען אין דעם פּלאַן וועל איך קענען אַנפאַלען אויף דעם שונא פון אַן אנדער זייט". צו עליזע ריימאַרוס האָט ער דאַן געשריעבען: „איך מוז פּרובירען, אויב זיי (די גייסטליכע) וועלען מיר לאָזען פּרעדיגען אונגע־שטערט וויינינגסטענס פון מיין אַלטען בעל־אמת, דיא ביהנע".

דיעזע פּראָבע איז איהם גלענצענד געלונגען, נאָך בעסער וויא ער האָט עס געהאָפט, דען ער האָט געשאַפען אַ מייסטער־ווערק פון דער וועלט־ליטעראַטור, אַ דראַמע, וועלכע וועט וואהר־שיינליך קיין מאָל ניט אראָבגיין פון דער ביהנע, און אַ טיעף־זיני־גע און ערעלע פילאָזאָפישע ווערק. אַ קורצע צייט נאָך לעססינג'ס טויט האָט מענדעלסאָהן גאַנץ ריכטיג בעמערקט אין אַ בריעף צו לעססינג'ס ברודער קאַרל: „דער ביאָגראַף פון אייער ברודער מעג זאָגען: לעססינג האָט אָנגעשריעבען „נאַטהאַן דער ווייזע" און איז געשטאָרבען".

אין דיעזער מערקווירדיגער דראַמע, וועלכע האָט געהאַט אַ טיעפען איינפלוס אויף דער מענשהייט און האָט אויך ניט וועניג געווירקט אַז מען זאָל בעטראַכטען דיא אידען וויא גלייכבערעכ־טיגטע מענשען, האָט לעססינג זיך אַרויסגעוויעזען אין זיין גאַנ־צער גרויסקייט אַלס דראַמאַטורג, קונסט־קריטיקער און פילאָזאָף. וואָס אַנבעלאַנגט צו אידען, קען מען זאָגען וועגען דיעזען ערעלס־טען דייטש, אַז ער האָט אָנגעפאַנגען און געענדיגט זיין דראַמאַ־טישע קאַריערע אַלס זייער טרייער פריינד. נאָר וואָס פאַר אַן אונ־טערשיעד אין אינהאַלט און איבערהויפּט אין דער קונסט צווי־שען זיין יוגענד־ווערק „דיא אידען" און זיין לעצטע ווערק „נאַ־טהאַן דער ווייזע"! דרייסיג יאָהר טהיילען זיי אָפּ, אָבער אין דיע־זער צייט האָט דער געניאַלער פערפאַסער אונגעהייער פיעל גע־לערנט און דורכגעמאַכט אַ שווערען און ביטערן קאַמפּף אין זיין פיעל געפּלאַגטען לעבען.

אַן אויספיהרליכע קריטישע בעטראַכטונג פון „נאַטהאַן דער ווייזע" פאָרדערט אַ גאַנצען בוך, דען דיעזע דראַמע איז ענג פער־בונדען מיט לעססינג'ס וועלטאַנשויאונג און זיין גאַנצע ליטעראַ־

רישע טהעטיגקייט*). דא מוזען מיר זיך בענוגענען מיט א קורצען איבערבליק.

פאר זיין דראמע האט לעססינג אויסגעקליבען דיא ריכטיגע צייט און דעם פאסענדסטען ארט. דיא האנדלונג קומט פאר אין ירושלים אין דער צייט פון דעם פיערטען קרייץ־צוג צו ענדע פון צוועלפטען יאהר־הונדערט ווען דער בעריהמטער סולטאן סאלאדין איז געווען דער הערשער פון דער הייליגער שטאדט און דער ענג־לישער קעניג ריטשארד, גענאנט „לייב־הארץ", און דער פראנ־צויזישער קעניג פיליפ אגוסט האבען געפיהרט מלחמה מיט דיא מאהאמעדאנער צו פערנעהמען פאלעסטינע. דיא צענטראל־פיגור פון דער דראמע איז נאטהאן, א אידישער קויפמאן, וואס האט שרעקליך געליטען פון דעם פאנאטיזמוס פון דיא קריסטען, וועל־כע האבען זיך געריסען צו ערלייזען דעם קבר פון זייער גאט. מיט 18 יאהר איידער דיא האנדלונג פון דער דראמע פאנגט זיך אן, האט ער אין איין שוידערליכער שטונדע פערלארען זיין פרוי און זיינע 7 זיהן. דיא קריסטען, וועלכע זיינען בעפאלען דיא שטאדט, וואו נאטהאן'ס פאמיליע האט געוואהנט, האבען אויסגעשלאכטעט דארט אלע אידען. אהן ערבארמען האבען זיי אויסגעשאכטען אפילו אידישע קינדער און פרויען, דארונטער אויך נאטהאן'ס גאנצע פאמיליע. ער איז געבליעבען עלענד וויא א שטיין. דריי טעג און דריי נעכט האט ער געטרויערט, געקלאגט און געשוואוירען רא־כע צו אלע קריסטען. אבער זיינע בעסערע געפיהלען און זיין פער־שטאנד האבען בעזיעגט דיא ניעדעריגע אינסטינקטען. ער איז געבליבען א פילאזאף מיט א ערעלע הארץ, פול מיט ליעבע צו גאט און צו מענשען.

זיין ערעלע הארץ האט ער ארויסגעצייגט אויף דעם פערטען טאג נאך דער שוידערליכער אויסשלאכטונג פון זיין פאמיליע. גרא־דע האט עס געטראפען, דאס א רייטער האט צו איהם געבראכט

*) דיא לעזער וואס קענען גוט דייטש און ווילען גרינדליך פער־שטיין „נאטהאן דער ווייזע". רעקאמענדירען מיר צו לעזען די קריטישע אנאליזען פון קונא פישער און דאוויד שטראוס.

א קליין קינד, דיא טאָכטער פון זיין פריינד, דעם דייטשען ריטער וואָלף פאָן פילנעק, וועלכער האָט איהם גערעטעט פון טויט און וועלכער איז פערבליבען אין דער שטאָדט עזה, וואָס איז אטאַקירט געוואָרען פון דיא סאראצינען, סאַלאדין׳ס סאָלדאטען. דעם רי־טער׳ס פרוי איז געשטאָרבען אין קינדבעט, און דער פערצווייפעל־טער ריטער האָט זיך דערמאָנט אָן זיין ערעלען אידישען פריינד און האָט צו איהם געשיקט זיין טאָכטער מיט א ביטע איהר אויפ־צוהאָדעווען. נאטהאַן האָט דאן אין גאַנצען פערגעסען אָן זיינע שבועות צו נעהמען ראַכע פון קריסטען. ער האָט ערעלמוטהיג ערפילט דיא בקשה פון זיין קריסטליכען פיינד, וועלכער איז גע־טויטעט געוואָרען ביי דער פערטהיידיגונג פון דער פעסטונג אין עזה. ער האָט אריינגעטראָגען דאָס קינד אין זיין הויז, האָט עס א קוש געטאָן און מיט א הערצרייסענדען יאָמער אויסגעשריען:

„גאָט! פאר זיעבען האָסטו מיר חאָטשע געגעבען איינע!"

ער האָט איהר א נאָמען געגעבען רעכא און האָט איהר ער־צויגען אזוי, אז זיא זאָל ניט געהערען צו א בעשטימטער רעליגיאָן, נאר זאָל זיין גוט, ריין און ערעלמוטהיג. זיא וואקסט אויס א רייצענדע מיידעל מיט דיא בעסטע מעלות. זיא וויס גאר ניט פון איהר אָבשטאַמונג. זיא בעטראַכט איהם אלס איהר פאטער און האָט איהם ניט נאר צערטליך ליעב, נאר פערגעטערט איהם פאר זיין גוטסקייט און ערעלמוטה. אין זיהרע אויגען איז ער דיא פערקערפערונג פון דיא העכסטע אידעאַלען פון מענשען.

דיא האנדלונג פון דער דראמע פאנגט זיך אָן, ווען נאטהאן קעהרט זיך אום מיט א רייכען קאראוואן נאָך איינע פון זיינע האנדעלס־רייזען. רעכא׳ס קריסטליכע מאמקע דאיא זאָגט איהם אָן דיא טרויעריגע בשורה, אז זיין הויז איז אָבגעברענט געוואָרען. דאָס קימערט איהם ניט אזוי פיעל, וויא ווען ער דערוויסט זיך, אז זיין טהייערע רעכא איז קוים גערעטעט געוואָרען פון דיא פלאַמען. א יונגער ריטער האָט איהר ארויסגעשלעפּט פון דער ברענענדער הויז; אָבער זיא האָט זיך איינגעבילדעט, אז איהר רעטער איז ניט אנדערש געוועזען וויא א מלאך. דיא מאמקע וויס, אז דער רע־טער איז א ריטער מיט דעם נאָמען קורד פאָן שטראופען, וועלכע־

איז געפאנגען געווארען פון דיא סאראצינען, נאר איז בעגנאדיגט געווארען פון דעם סולטאן סאלאדין, ווייל ער איז מערקווירדיג עהנליך געוועזען צום סולטאן׳ס פערשטארבענעם ברודער אסאדי, אבער זיא האט געלאזען דיא מיידעל טרוימען וועגען א געטליכען רעטער און וועגען נסים. ווען נאטהאן דערהערט עס, פאנגט ער אן צו פילאזאפירען וועגען נסים און צו ערקלערען דיא גאנצע מעשה אויף א נאטירליכען וועג. ער סטארעט זיך צו ערקלערען דער איינגעבילדעטער און ראמאנטישער מיידעל, וויא נאריש עס איז צו זוכען וואונדער, ווען דיא נאטירליכע פאסירונגען זיינען אויך גענוג זאנדערבאר און געהיימניספאל. אום אין גאנצען צו פעריאגען איהרע איינבילדונגען, רופט ער אויס: „אה, איהר גרויזאמע טרוימערינען! פיעללייכט איז גאר דיעזער מלאך טויט אדער קראנק“. דאס ווירקט גלייך אויף דער מיידעל און זיא ווערט זעהר אונרוהיג, טאמער איז איהר רעטער ווירקליך קראנק אדער אונגליקליך. ווען נאטהאן זעהט, אז ער האט צושטערט איהר איינבילדונג, בערוהיגט ער איהר מיט דיא ווערטער: „רעכא! איך ברייננג דיר א רפואה און ניט א גיפט.... נעהם זיך דאס אין קאפ אריין, אז עס איז פיעל לייכטער צו טרוימען פרום, וויא עפעס גוטעס צו טאן“...

אין דער צייט, ווען דיזער געשפרעך ווערט געפיהרט, שפאצירט דער ריטער ארום אונטער פאלם־בוימער לעבען נאטהאן׳ס הויז. ער איז א פייערדיגער יונגער מאן, בראוו און פול מיט ריטערליכער עהרע. ער איז ניט נאר קיין פאנאטיקער, זאנדערן זאגאר א פריידיינקענדער, וואס עס איז א זעלטענהייט אין יענע פאנאטישע צייטען; אבער דאך האט ער איינגעזויגען אין זיך אלע פאראורטהיילע געגען אידען. ער פעראכטעט אזוי טיעף דיא אידען, דאס ער וויל גאר ניט הערען, ווען דאיא קומט צו איהם צו און ניט איהם איבער, אז נאטהאן וויל איהם זעהען און דאנקען דערפאר, וואס ער האט געראטעט זיין טאכטער. ער ענטפערט מיט אונגעדולד, אז מען זאל איהם לאזען צורוה און אז דיא גאנצע אנגעלעגענהייט האט ניט ערוועקט אין איהם דעם מינדעסטען אינטערעס.

אין דעם צווייטען אקט, ווען נאטהאן זעלבסט געהט בעדאנקען

דעם ריטער און טרעפט איהם אונטער דיא פאלם־בוימער, קומט פאר צווישען זיי א מערקווירדיגער געשפרעך, אין וועלכען עס שפיגלען זיך בעזאנדערס אפ לעססינג׳ס אנזיכטען איבער רעלי־גיאן און מענשליכקייט. דער ריטער שטויסט איהם אפ אנפאנגס אויס פעראכטונג צו אידען איבערהויפט, אבער יעדער ווארט פון דעם עדעלמוטהיגען איד מאכט א טיעפען איינדרוק אויף איהם. דער ריטער רעדט ווערטער, וועלכע ער בעדיינקט ניט, ער צייגט ארוים פיעלליידענשאפט און וויינינג פערשטאנד אין זיינע מיי־נונגען וועגען אידען; אבער ניט ווילענדיג מוז ער זיך בויגען פאר דיא פערנונפט פון דעם אלטען און פיעל־געפרופטען נאטהאן. ענדליך, ווען דער ריטער שרייט אויס, אז ער פעראכטעט דיא אידען, וויל זיי האלטען זיך פאר אתה־בחרתנו׳ניקעס, קריעגט ער אזא אנטווארט: „פעראכטעט מיין פאלק וויא פיעל איהר ווילט, אבער בערעכענט, אז מיר האבען ניט אויסגעקליעבען אונזער פאלק. זיינען מיר דען אונזער פאלק? וואס איז א פאלק? זיינען דען קריסטען און אידען פריהער קריסטען און אידען איידער זיי זיינען מענ־שען?“ דער ריטער האט ניט וואס צו ענטפערן דערויף און דער־לאנגט נאטהאנען זיין האנד אלס מענש און פריינד. נאטהאן׳ס ווייזהייט און גוטסקייט האבען בעזיעגט דיא ווילדע פארורטהיילע פון דעם ליידענשפטליכען און שטאלצען ריטער.

זייער ווייטערער געשפרעך ווערט אונטערבראכען דורך דיא מאמקע דאיא, וועלכע קומט צולויפען אהן אטהעם און מיט שרעק אנזאגען איהר הערר, אז דער סולטאן סאלאדין רופט איהם צו זיך אין פאלאץ. ווען נאטהאן קלייבט זיך אין וועג, קומט צו איהם זיין פריינד אל־האפי, א פילאזאפישער דערוויש, וועלכער איז גע־ווארען סאלאדין׳ס שאצמייסטער. דיזער דערוויש האט אלץ גע־טרוימט צו בעזוכען דיא הייליגע וואסערן פון טייך גאנגעס אין אינדיען, און אין דער צייט, ווען ער ערקלערט זיין אידישען פריינד, אז ער האט אומזאנסט געזוכט צו ווירקען אויף דעם סולטאן צו לאזען נאטהאנען צורוה, מעלדעט ער איהם אויך מיט פריידע, דאס ער קען יעצט אויספיהרען זיין וואונש צו פאהרען נאך אינדיען און שלאגט איהם אויך פאר צו מאכען דיא רייזע מיט איהם צוזא־

מען, דען ער איז זיכער, אז דער סולטאן וועט שוין געפינען אן אויסרייד אוועקצונעהמען נאטהאן'ס פערמעגען. אבער נאטהאן שרעקט זיך ניט און ענטזאגט זיך צו פערלאזען זיין פאטערלאנד. ווען אל־האפי געהט אוועק, בעמערקט נאטהאן וועגען איהם: „ווילד, גוט, ערעל — וויא זאל איך איהם רופען? דער אמת'ער בעטלער איז אויך דער אמת'ער קעניג."

לעססינג שטעלט פאר דעם בעריהמטען סולטאן פון דיא סאראצינען פיעל בעסער און ערעלער, וויא דיעזער פייערדיגער קעמפפער געגען דיא קריסטען איז געווען אין דער ווירקליכקייט. דיא אורזאכע, ווארום סאלאדין הופט פלוצלונג צו זיך דעם אלטען אידישען קויפמאן, ווערט ערקלערט אין א בעזונדערער סצענע, ווען דיזער הערשער ווערט פארגעשטעלט שפיעלענדיג שאך מיט זיין שוועסטער סיטאה און פערליערט, וויל ער איז צוטראגען. ער הייסט זיין שאצמייסטער אל־האפי בעצאהלען דער שוועסטער טויזענד דינארען, אבער ער קריעגט דיא אנטווארט, דאס ניט נאר ער האט ניט מיט וואס צו צאהלען, זאנדערן דאס ער האט נאך געמוזט בארגען ביי איהר געלט פאר דיא געוועהנליכע הוצאות פון קעניגליכען הויף. סאלאדין, וועלכער ווארט אויף געלט פון מצרים, שלאגט פאר זיין שאצמייסטער צו בארגען דערווייל ביי אן אנדערן און ניט ביי זיין שוועסטער. זיא צייגט אן אויף נאטהאנען, פון וועמעס חכמה און רייכטהום זיא האט געהערט. אל־האפי וויל ארויסדרייהען זיין אידישען פריינד פון דער געפאהר, אבער סיטאה דערצעהלט אזוי פיעל פון נאטהאנען, דאס סאלאדין ווערט איינפאך נייגעריג איהם צו זעהען און הייסט איהם ברייננגען.

אין דער מערקווירדיגער סצענע, ווען נאטהאן ערשיינט פאר דעם סולטאן, האט זיך לעססינג בענוצט מיט איינער פון באקאטשויא'ס בעריהמטע געשיכטען, נעמליך מיט דער מעשה וועגען דעם אלעקסאנדרינער איד מלכי צדק מיט דיא דריי רינגען. דיא מעשה וועגען דיא דריי רינגען אין בעצוג אויף דיא דריי רעליגיאנען, דיא אידישע, קריסטליכע און מאהאמעדאנישע, איז אלגעמיין בעקאנט און דארום וועלען מיר איהר דא ניט ווידערהאלען. מיר וועלען נאר בעמערקען, אז דיזע אלטע קלוגע מעשה, וועלכע איז

טאקע העכסט וואהרשיינליך צו־ערשט דערצעהלט געוואָרען ערגענץ פון א אידישען חכם און איז פערשריעבען געוואָרען פון דעם גרויסען איטאליענער באָקאטשיאָ אין זיין וועלטבעריהמטען „דעקאמעראָן,“ האָט עס געגעבען לעססינג'ן דעם גרונד־פּלאַן פון זיין דראמע.

לעססינג האָט אין אייניגע פּונקטען געענדערט דיזע מעשה. דעם אידען האָט ער פאַרגעשטעלט ניט אלס א האבזיכטיגען און קארגען מאן, וויא אין באָקאטשיאָ'ס מעשה, נאָר אין דער עדעלער פּערזאָן פון נאטהאן. ווען סאלאדין ווענדעט זיך צו נאטהאנען מיט דער פראגע: „וועלכער גלויבען, וועלכע תורה האָט אייך ערהויבען?“ קריעגט ער דיא אנטוואָרט: „סולטאן, איך בין א איד.“ — „און איך בין א מוסולמאן,“ רופט זיך אָפּ סאלאדין. „דער קריסט איז צווישען אונז. פון דיזע דריי רעליגיאָנען קען נור איינע זיין דיא ריכטיגע. א מאן וויא איהר בלייבט ניט שטיין, וואו דער צופאל פון געבורט האָט איהם אריינגעוואָרפען. אויב ער בלייבט דאָרטען, איז עס, ווייל ער האָט עס אויסגעקליבען, ווייל ער האָט פערנינפטיג געאורטהיילט. גוט, טהיילט מיט מיר אייערע געדאנקען; לאָזט מיר הערען אייערע מיינונגען, ווייל איך אליין האָב קיין צייט געהאט זיך צו גריבלען אין דיזע ענינים.“

סאלאדין גיט איהם צייט נאָכצודענקען, און נאטהאן זוכט צו־ערשט אן ערקלערונג, ווארום סאלאדין האָט איהם גערופען צו זיך און געשטעלט אזא שווערע און אויך געפעהרליכע פראגע. „איך האָב געמיינט, זאָגט ער צו זיך, אז דער סולטאן וועט פערלאנגען געלט; אָבער ער פאָדערט גאָר דיא וואהרהייט, און אזא ריינע און קלינגענדע אזוי וויא זיא וואלט געווען א מטבע.“ ער וויל ניט גלויבען, אז דער סולטאן האָט אויסגעלייגט פאר איהם א נעץ; אָבער דאס שיינט איהם דאָך וואהרשיינליך: „וואס איז דען צו ניעדעריג פאר א פּרינץ?“ פרעגט ער, און ער זאָגט צו זיך: „איך מוז זיין פאָרזיכטיג. אָבער וויא? זיך ארויסגעבען פאר א פאנאטיקער וועט ניט טויגען. זיך ארויסגעבען גאָר ניט וויא א איד, וועט נאָך זיין ערגער, דען ער וועט קענען פרעגען, אויב איך בין ניט א איד, וואָרום זאָל איך ניט ווערען א מוסולמאנער. אָבער איך האָב אן אויס־

וועג! דאָס קען מיך רעטען! מיט געשיכטעלעך אונטערהאַלט מען ניט בלויז קינדער. ער קומט—זאָל ער קומען.“

און ווען סאַלאַדין קומט נאָך אַן אַנטוואָרט, דערצעהלט איהם נאַטהאַן אי קלוג אי דראַמאַטיש דיא מעשה מיט דיא דריי רינגען. ער צייגט מיט אַזאַ דראַמאַטישער קראַפט, אַז דער ריכטיגער רינג איז פערלאָרען געגאַנגען און אַז אַלע דריי רינגען זיינען נאָכגעמאַכטע, דאָס סאַלאַדין אונטערברעכט איהם מיט אַן אויסגעשריי: „הערליך, הערליך!“

נאַטהאַן ענדיגט מיט דיא ווערטער פון דעם ריכטער צו וועלכען דיא דריי ברידער מיט דיא דריי רינגען האָבען זיך געווענדעט צו ענטשיידען, ווער פון זיי עס האָט דעם ריכטיגען רינג: „אויב יעדערער פון אייך האָט דעם רינג פון זיין פאָטער, זאָל יעדערער גלויבען, אַז זיין רינג איז דער ריכטיגער. עס איז מעגליך, אַז אייער פאָטער האָט ניט געוואָלט מעהר דולדען דיא טיראַניי פון איין איינציגען רינג אין זיין הויז. עס איז יעדענפאַלס זיכער, אַז ער האָט אייך אַלעמען גלייך געליעבט, דען ער האָט ניט געוואָלט אונטערדריקען צוויי צו גונסטען פון איינעם. זאָל יעצט יעדערער פון אייך נאָכפאָלגען זיין ביישפיעל אין עהרליכע און אונפּאַרטייאישע ליעבע! זאָל יעדערער פון אייך שטרעבען ארויסצוציגען דיא מאַכט פון זיין רינג!... און ווען דיא מאַכט פון דיא רינגען וועט זיך ארויסציינגען אין אייערע קינד'ס קינדער, לאַד איך אייך איין אין טויזענדער יאָהרען אַרום צו ערשיינען פאַר מיין געריכט, דאַן וועט אַ קליגערער פאַר מיר פערנעהמען דעם ריכטער־שטוהל און וועט ריידען. יעצט געהט!“

און ווען נאַטהאַן ווענדעט זיך צום סולטאַן און זאָגט: „סאַלאַדין, אויב איהר פיהלט, אַז איהר זייט דער פערשפּראָכענער קליגערער ריכטער“... שרייט דער סולטאַן אויס: „איך — שטויב! איך — גאָרנישט! נאַטהאַן! נאַטהאַן! דיא טויזענדער יאָהרען פון דיין ריכטער זיינען נאָך ניט פאַריבער... געה, געה, אָבער זיי מיין פריינד!“

און ווער קען אין אמת'ן זיין דער ריכטער? ווער קען ענטשיידען, אויב דיא אָדער יענע רעליגיאָן איז דיא ריכטיגע? ווער

האט אויסגעפונען דעם ריכטיגען רינג? דיא טיעפזיננינגע ווערטער, וואס לעססינג האט אריינגעלייגט אין נאטהאן'ס מויל, זיינען געווען און וועלען אימער פערבלייבען א מעכטיגער צורוף צו טאלעראנץ, צו פערגעבונג, צו פריעדען און ליעבע צווישען מענשען.

אין דער צייט ווען נאטהאן האט זיך מיט זיין מעשה וועגען דיא דריי רינגען ארויסגעדרעהט פון א געפעהרליכער לאגע און האט עס אזוי וויט געבראכט, אז סאלאדין האט בעדויערט זיינע פריהערע שלעכטע אבזיכטען, האט דער יונגער ריטער בעזוכט זיין הויז און געזעהען דיא שעהנע רעכא. זיא האט איהם בעצויבערט פון ערשטען בליק. ווען נאטהאן פרעגט איהם נאכהער, וואס פאר אן איינדרוק רעכא האט געמאכט אויף איהם, קען ער ניט בעהאלטען זיין ליעבע צו איהר און ארומנעהמענדיג דעם אלטען, שרייט ער אוים: „מיין פאטער!“ דער ריטער דיינקט ניט אנדערס, אז רעכא איז נאטהאן'ס טאכטער; אבער דיא מאמקע דאיא וויים דעם סוד. ניט איין מאל האט זיא בעאונרוהיגט נאטהאנען מיט סטראשונקעס, דאס זיא וועט דערצעהלען, אז ער ערציהט א קריסטליכע מיידעל אלס א אידישע טאכטער. זיא וויל זעהר, אז דער ריטער זאל חתונה האבען מיט רעכא'ן, און זיא דערצעהלט איהם דארום, וויא רעכא איז אריינגעפאלען אין נאטהאן'ס הענד. דאס רעגט איהם אויף, ער ווערט אין כעס אויף נאטהאנען, האלט איהם זאגאר פאר א בעטריגער. אנשטאט צו בעגלייטען נאטהאנען צום סולטאן'ס פאלאץ, וויא ער האט עס פערשפראכען, איז ער אוועק צום פאטריארך פון ירושלים פרעגען אן עצה. דיזער פרינץ פון דער קריסטליכער קירכע איז פארגעשטעלט אלס א טיפ פון פאנאטישע און בלוטדורשטיגע גלחים. ער פיהלט זיך נאר גוט, ווען ער קען פערפאלגען און וויניגסטענס סטראשענען צו ברענען און בראטען אלע דיא יעניגע, וואס גלויבען ניט וויא ער. ווען דער ריטער שטעלט איהם אין אלגעמיינען, אהנע נעמען, דיא פראגע וועגען א אידען, וואס ערציהט א קריסטליכעס קינד ניט דוקא אין אידישען גלויבען, נאר איבערהויפט אהן א בעשטימטע פארמעלע רעליגיאן, ווערט דער קירכען-פאטער אויסער זיך פון צארן און האס. דער געדאנקען פון אזא פאל שיינט איהם שרעקליך. אויב עס עקזיסטירט נאר אזא איד,

שרייט ער, מוז מען איהם אָהן צערעמאָניעס פערברענען. אויף אלע טענות פון דעם ריטער ענטפערט ער קורץ און שרעקליך: „דער יודע ווירד פערברענט!“ מיט גרויס צאָרן שרייט ער אויס, אז ער וועט זיך ווענדען צום סולטאן און פערלאַנגען גערעכטיגקייט לויט דעם אָפּמאך, אז קריסטען מוזען בעשיצט ווערען. „איך וועל לייכט איבערצייגען דעם סולטאן, ברומט ער, וויא געפעהרליך עס איז פאר דיא עקזיסטענץ פון א שטאאט צו גלויבען אין גאָר ניט. אלע מענשליכע פערבינדונגען ווערען אָבגעהאַקט און צוריסען, אויב מענשען ווערען אונגלויביג.“

דער בלינדער פאנאטיזמוס פון דעם פאטריארך האט ארויס־גערופען ביי דעם יונגען ריטער א געפיהל פון אונצופרידענהייט און עקעל. וויא הימעלוויט איז דיעזע רעליגיעזע ענגהערציגקייט, דיזע בלוט־דורשטיגקייט פון דעם קירכען־פאטער ביז צו נאטהאן'ס עדעלמוטה, טאָלעראנץ און פילאָזאָפיע! דער ריטער היילט זיך צו פערלאָזען דעם פאנאטישען פאטריארך. דער לעצטער שיקט אָבער גלייך א גלח צו אונטערזוכען דעם „שרעקליכען“ פאל. דיזער גלח דערמאָנט זיך, אז מיט 18 יאָהר צוריק האט ער געבראכט צו נאטהאן'ען א קריסטליכע מיידעל, פון וועלכער ער האט זייט דאן גאָר ניט געהערט. ער געהט דארום אוועק צו נאטהאנען נאָכפרעגען, און דאן קומט פאר איינע פון דיא ריהרענדסטע סצענען אין דער דראמע. נאטהאן, וועלכער ציטערט, אז מען וועט ביי איהם אוועק־נעהמען זיין היים־געליעבטע רעכא, זיין לעצטען אוצר, דערצעהלט דעם גלח, וויא זיינע קינדער זיינען אויסגעשלאכטעט געוואָרען, וואָס ער האט געפיהלט און וויא ער האט אויפגענומען דאס קינד פון זיין קריסטליכען פריינד. דער גלח, וועלכער איז פון דער נאטור א גוט הערציגער מענש, ווערט אזוי געריהרט, אז ער שרייט אויס: „נאטהאן, נאטהאן! דו ביסט א קריסט! ניט אנדערש וויא א קריסט! קיין מאָל איז ניט געוועזען א בעסערער קריסט!“

נאטהאן ענטפערט איהם מיט דיעזע טיעפזינניגע ווערטער: „דאָס וואָס עס מאכט מיך פאר א קריסט אין אייערע אויגען, דאָס מאכט אייך פאר א איד אין מיינע אויגען.“

דיא דראמא ענטוויקעלט זיך ווייטער אויף א מעלאָדראמא־

טישען, זאגאר א פאנטאסטישען וועג. עס קומט גאר אויס, אז דער ריטער איז רעכא'ס ברודער און אז ביידע זיינען זיי דיא קינדער פון סאלאדין'ס ברודער, וועלכער האט זיך פערליעבט אין א קריסט־ליכער מיידעל, איז אוועק נאך דייטשלאנד, וואו ער האט זיך בע־קעהרט צום קריסטענטהום! נאכהער איז דיזער געטויפטער מוסול־מאן אוועק צוזאמען מיט אנדערע ריטער ערלייזען יעזוס'עס קבר און האט געקעמפפט געגען זיין ברודער'ס חיל ביז ער איז געפאלען טויט. סאלאדין איז אלזא דער אנקעל פון רעכא און פון דעם ריטער, וועמעס לעבען ער האט גערעטעט צוליעב דיא עהנליכקייט צו זיין ברודער. דיזע מערקווירדיגע עהנליכקייט ווערט ערקלערט, ווען נאטהאן דערצעהלט דיא גאנצע וואונדערבארע געשיכטע אין דער אנוועזענהייט פון דעם סולטאן און זיין שוועסטער, וועלכע זיינען העכסט צופריעדען מיט דיא קינדער פון זייער ברודער. רעכא בלייבט צוגעבונדען צו נאטהאנען און רופט איהם פאטער. דער ריטער איז נאטירליך אנפאנגס ניט צופריעדען, וואס דיא געליעבטע מיידעל, וועלכע ער האט געהאפט צו האבען פאר א פרוי, איז גאר זיין שוועסטער; נאר ער גיט זיך אונטער צום שיקזאל. דאס אלעס איז זעהר אוננאטירליך און אויך לאנגווייליג.

ווען ניט דיא גרויסארטיגע מאנאלאגען און דיא ערהאבענע צוועקען, וואלט דיא דראמע ניט געהאט אזא ערפאלג און ווירקונג. וויא מיר ווייסען עס שוין, איז לעססינג'ס צוועק ניט געווען צו שאפען א קונסט־ווערק, זאנדערן א שטיק פאר דער ביהנע, אום אויסצודריקען זיינע געדאנקען וועגען רעליגיאן און צו פרעדיגען טאלעראנץ. דאס איז איהם גלענצענד און גרויסארטיג געלונגען, בעזאנדערס אין דער געשיכטע מיט ד'יא דריי רינגען.

לעססינג האט גאר ניט געשמועבט פארצושטעלען נאטור־טרייע טיפען. ער האט אלעמען געמאלען דורך זיינע פילאזאפישע ברילען. מאנכע פערזאנען זיינען אויסגעקומען נאטור־טריי, ספעציעל דער פאנאטישער פאטריארך; אבער דיא הויפט־העלדען, אפילו נאטהאן דער ווייזע זעלבסט, זיינען אייגענטליך נאר פיגורען, וועל־כע ריידען וואס דער פערפאסער וויל. מען קען ניט זאגען, אז דיא סצענען זיינען אונמעגליכע אונטער אלע אומשטענדען אין ווירק־

ליכען לעבען; אָבער אפילו אין יענע צייטען, ווען קריסטען און מאַהאָמעדאַנער זיינען דורך דיא שטענדיגע מלחמות געקומען אין נעהענטערע פערבינדונגען, ווען דיא מעהר ענטוויקעלטע פוןביידע צדדים האָבען געלערנט צו אַכטען און צו שעצען איינע דיא אַנ־דערע — מיר וויסען פון דער געשיכטע, אַז דיא קרייץ־ציגע האָבען געהאַט אַן אונגעהייער וויכטיגען איינפלוס אויף דיא גייסטיגע ענטוויקלונג פון דיא אייראָפּעאישע פעלקער און האָבען פיעל מיט־געווירקט צו ברעכען דיא מאַכט פון דער קאַטוילישער קירכע — אפילו אין אַזאַ צייט האָט עס ניט געקענט טרעפען, דאָס דער ברודער פון אַ סולטאַן זאָל ניט נאָר ווערן אַ קריסט זאָנדערן נאָך קעמפפען געגען דיא מאַהאָמעדאַנער צוזאַמען מיט אַנדערע קריסטליכע ריטער.

אָבער דאָס איז ניט וויכטיג. לעססינג האָט ניט געמיינט צו שרייבען אַ רעאַליסטישע ווערק, און אין זיינע צייטען האָט מען אויך ניט פערשטאַנען דעם רעאַליזמוס אין ראָמאַנען און אין דראַ־מען וויא אין אונזער צייט. מען דאַרף ניט אורטהיילען „נאַטהאַן דער ווייזע“ וויא אַ ריינע דראַמע. ווען לעססינג וואָלט ניט געהאַט אַזוי פיעל ערפאַהרונג אויף דער ביהנע, וואָלט מען דיזע דראַמאַ־טישע ווערק גאָר ניט געקענט שפּיעלען. זיא איז אייגענטליך גע־שריעבען געוואָרען ניט אַזוי צום שפּיעלען, וויא צום לעזען. איהר ווירקונג, איהר אינטערעס, איהר ווערטה ליעגען אין דיא אידעען, וועלכע לעססינג האָט געוואָלט אויפקלערען וועגען רעליגיאָן און וועלכע ער האָט פון אָנפאַנג ביז׳ן סוף אויסגעדריקט מיט דער קראַפט פון אַ זשעניע און מיט דער קונסט פון אַ פּאָעט.

וועגען דעם כאַראַקטער פון נאַטהאַן האָט מען פיעל געשטריי־טען ניט נאָר, אויב אַזאַ איד איז איבערהויפּט מעגליך, זאָנדערן אויך, אויב אַזאַ איד האָט געקענט אויפקומען אין ארץ ישראל אין דער צייט פון דיא קרייץ־ציגע. עס איז איבעריג צו זאָגען, אַז דיא אַנטיסעמיטען בעהויפּטען, דאָס „נאַטהאַן דער ווייזע“ איז איינפאַך אַ פאַנטאַזיע, דאָס אַזאַ איד האָט קיין מאָל ניט געקענט עקזיסטי־רען און וועט קיין מאָל ניט קענען עקזיסטירען. פון דער אַנדער זייט האָבען פריינדע פון אידען און לעססינג׳ס פערעהרער ערקלערט, אַז ניט נאָר איז „נאַטהאַן דער ווייזע“ אַ ריכטיגער אידישער טיפּ,

זאנדערן לעססינג האט איהם איינפאך קאפירט פון א לעבעדיגען איד, נעמליך: פון משה מענדעלססאהן. עס קען אפילו קיין צווייפעל ניט זיין, אז לעססינג האט געהאט פאר זיינע אויגען אזא ערעלען, געלערנטען און קלוגען איד, וויא זיין פריינד מענדעלססאהן; אבער דיא וואהרהייט איז, אז ער האט איהם אפילו ניט אידעאליזירט, וויא מאנכע מיינען עס. מאזעס מענדעלססאהן איז אין דער ווירקליכקייט געווען גאנץ ווייט פון אזא ערהאבענע און אפפערווילליגע פיגור וויא נאטהאן דער ווייזע. מיר וועלען עס זעהען, ווען מיר וועלען בעשרייבען דעם לעבען און דיא טהעטיגקייט פון דעם דעסויער פילאזאף.

„נאטהאן דער ווייזע" איז אן אידעאלע פיגור. אזוי איז אויך סאלאדין. דיזער מערקווירדיגער סולטאן איז, נאך ריכטיגע געשיכטליכע פאקטען, א גאנץ אנדערער מענש וויא אין לעססינג'ס דראמע. לעססינג האט איינפאך אידעאליזירט דיא פערטרעטער פון דיא אידישע און מאהאמעדאנער רעליגיאנען, אום צו מאכען א שטארקערן איינדרוק אויף דיא קריסטען און אויך אום שארפער אויסצודריקען זיינע אייגענע געפיהלען און מיינונגען.

יעדענפאלס פערנעהמט „נאטהאן דער ווייזע" א הויכען פלאטץ אין דער וועלט־ליטעראטור. דער איינדרוק איז געווען אן אונגעהייערער אין קריסטליכע לענדער. דיזע דראמע האט אויך געפונען א סימפאטישען אפקלאנג אין טירקיי. אין לעססינג'ס צייט איז מען אפילו אין געבילדעטע קרייזען געווען אזוי ווייט פון אזעלכע געדאנקען וועגען רעליגיאן, דאס ער האט ניט דערלעבט צו זעהען א צווייטע אויפלאגע פון זיין „זוהן פון קומענדען אלטער" וויא ער האט גערופען „נאטהאן דער ווייזע". דיא גייסטליכע האבען ערקלערט, אז דאס איז א שעדליכע ווערק.

לעססינג אליין האט גאנץ גוט געוואוסט, אז „נאטהאן דער ווייזע" וועט פיינדליך אויפגענומען ווערען. „איך ווייס ניט פון אזא פלאץ אין דייטשלאנד, האט ער געשריעבען, וואו דיזעס שטיק קען אויפגעפיהרט ווערען. אבער געזונד און גליקליך זאל זיין דיא שטאדט, וואו דיא ערשטע פארשטעלונג וועט שטאטפינדען!"

אזא שטאדט איז געווען בערלין. צוויי יאהר נאך דעם פער־

פאסער׳ס טויט איז „נאטהאן הער ווייזע“ אויפגעפיהרט געווארען, אבער מיט ווייניג ערפאלג. דאס פובליקום האט אפילו שטארק גע־ לויבט דיא דראמע, אבער ביי דער דריטער פארשטעלונג איז ־ער טהעאטער געווען פוסט. דאס איז טהיילווייז געשעהען, ווייל דיא שוישפיעלער האבען ניט געטויגט צו זייערע ראלען און האבען זיי אויך ניט פערשטאנען. ערשט אין 1801, ווען שיללער מיט דער הילפע פון געטהע האט צוגעגרייט דיא דראמע פאר דער ביהנע אין ווימאר, האט „נאטהאן דער ווייזע“ אויפגעלעבט און געפונען ענטהוזיאזטישע צוהערער. זייט דאן געהט דיזע דראמע ניט אראפ פון דער דייטשער ביהנע און ציהט שטענדיג צו א גרויסען פובליקום. עס איז ניטא אין דייטשלאנד איין בעוואוסטער דרא־ מאטישער שוישפיעלער, וואס האט ניט שטודירט און ניט גע־ שפיעלט דיא ראלע פון „נאטהאן דער ווייזע“, אום צו צייגען זיין טאלענט.

זיבצעהנטער קאפיטעל.

זיין טויט און פלאץ אין דער וועלט־געשיכטע.

וועגען לעססינג'ס לעבען און טהעטיגקייט נאך דיא ערשייּנונג פון „נאטהאן דער וויזע" בלייבט ניט פיעל צו ריידען. איהם איז ניט לאנג געבליבען צו לעבען נאכדעם. זיין געזונד איז אלץ ערגער געווארען. צו זיינע פיזישע ליידען זיינען נאך צוגעקומען מאראלישע, ווייל ער איז געבליעבען מיט דיא קינדער פון זיין פרוי און האט קוים געהאט מיט וואס דורכצוקומען. זיין פינאנציעלע לאגע איז געוועזן א קלעגליכע ביז זיין לעצטע מינוט. ער איז געשטארבען אזוי ארעם, אז דער הערצאג פאן ברונכוויק האט געהאט צו דעקען דיא קאסטען פון דער זעהר איינפאכער לויה.

אבוואהל ער האט זעהר שטארק געליטען פון אסטהמא, האט קוים געקענט שלעפען דיא פיס און פלעגט ניט זעלטען בלייבען אין אונמאכט, זא דאס ער האט אליין געפיהלט, אז זיינע טעג זיינען געצעהלטע, דאך איז ער פלוצלונג געשטארבען. דעם 15טען פעברואר 1781 האט ער זיך געפיהלט גראדע גוט, האט זיך גאנץ געמיטהליך אונטערהאלטען מיט דיא פריינדע, וועלכע זיינען געקומען איהם בעזוכען; אבער דער שאטען פון טויט האט שוין געשוועבט איבער איהם. אבענדס, ווען אייניגע פריינד זיינען געקומען געוואהר ווערן, וואס ער מאכט, איז ער אראפ פון בעט און איז ארוים זיי צו בעגריסען. ער האט געמאכט זיין לעצטע אנשטרענגונג. א קאלטער שוויים האט איהם בעדעקט, און זיינע פיס האבען זיך געטרייסעלט. ווען ער האט אראפגענומען זיין נאכט־מיצע, איז ער אנידערגעפאלען, און אין עטליכע מינוט ארום איז ער שוין פטור געווארען פון אלע ליידען אויף דער וועלט. ער איז נידערשלאגען געווארען פון אפאפלעקסיע.

מען האט איהם בעערדיגט אין א קירכהויף א מייל ווייט פון ברונסוויק. מען האט זיך אין יענער צייט אזוי ווייניג געקימערט וועגען דיזען גלענצענדען שטערן פון דער דייטשער ליטעראטור,

דאָס מען האָט שפּעטער לאַנג געמוזט זוכען, איידער מען האָט גע־פונען זיין קבר. ערשט אין 1853 האָט מען לעבען דיזען איינפאַכען קבר געשטעלט א הערליכען מאָנומענט אין נאמען פון גאַנצען דייטשען פאָלק.

א קורצע צייט פאַר זיין טויט האָט ער אָנגעשריעבען א רע־ליגיעז־פילאָזאָפישע ווערק אונטער דעם נאָמען „איבער דיא ערצי־הונג פון מענשליכען געשלעכט". געוויסערמאַסען דריקט ער דאָרט אויס דיא געדאַנקען, וועלכע ער האָט פערקערפערט אין „נאטהאַן דער ווייזע"; אָבער ער איז אויך אוועק א שריט ווייטער, דען ער האָט ערקלערט, אז רעליגיאָן דורך אָפּענבאַרונג אָדער ענטפּלעקונג איז ניט אַן אייביגע וואהרהייט, זאָנדערן בלויז א נויטווענדיגע זאַך אויף א געוויסער שטופע פון גייסטיגער און מאָראַלער ענט־וויקלונג פון דער מענשהייט. מען קען ניט זאָגען, אז לעססינג איז געוועזען אַן אטהעאיסט; אָבער יעדענפאַלס האָט ער ניט אַנערקענט אירגענד וועלכע אָנגענומענע אָדער פאָרמעלע רעליגיאָן. מען דער־ציעהלט, אז ווען א פריינד האָט איהם איבערגעגעבען, בשעת ער איז געלעגען קראַנק, א קורצע צייט פאַר זיין טויט, וויא א גלח האָט ניט צורות געלאָזען וואַלטער'ן אויך זיין שטערבע־בעט וועגען תשובה טהאָן און שליסען פריעדען מיט דער קריסטליכער רעלי־גיאָן, האָט ער אויסגערופען: „ווען איהר וועט דערזעהען, אז איך האַלט ביי'ן שטאַרבען, זאָלט איהר רופען א נאָטאַריוס: איך וועל איהם אָפען ערקלערען, אז איך פערלאָז דיא וועלט ניט גלויבענדיג אין אירגענד וועלכע פון דיא אָנגענומענע רעליגיאָנען."

ער איז העכסט וואהשיינליך אין זיינע לעצטע יאָהרען געוואָרען א ספּינאָזיסט צו דער גרעסטער ערגערנים פון משה מענדעלסאָהן, וויא מיר וועלען עס זעהען ווען מיר וועלען איבערגיין צו דער לעבענסבעשרייבונג פון דעם פערפאַסער פון „פעדאָן." יעדענפאַלס קען קיין שום צווייפעל ניט זיין, אז לעססינג האָט פערעהרט דעם גרויסען פילאָזאָף פון פאַנטהעאיזמוס (אַלל־גאָטהייט), וועלכער איז נאָך צו יענער צייט פערשאָלטען געוואָרען. ספּינאָזא איז דאַן גע־רעכענט געוואָרען פאַר אַן אטהעאיסט. מען האָט איהם פון אַלע זייטען פערדאַמט, איינער האָט ווידערהאָלט דיא אטאַקעס און אַר־

גומענטען פון פריהערע געגנער; אבער כמעט קיינער האט ניט געלעזען זיינע ווערקע.

גראדע דיעזע אטאקעס אויף ספינאזא'ס פילאזאפיע האבען בעוואגען לעססינג'ן צו לעזען און צו שטודירען דיעזע טיעפע פי־לאזאפיע אין אריגינאל. א נייע וועלט האט זיך דאן, קען מען זא־גען, געעפענט פאר איהם. ניט ווילענדיג האט ער געמוזט בעוואונ־דערן דיזען גייסטיגען ריעז און זיין פילאזאפישע סיסטעם, וועלכע איז יעצט אנערקענט פאר דעם וויכטיגסטען גרונדשטיין פון דער מאדערנער פילאזאפיע*). ער האט נאכהער ערקלערט, אז ווען ער וואלט געהאט אויסצוקלייבען א פילאזאפישען לעהרער, וואלט ער אויסגעקליבען ספינאזא'ן. אין זיינע שריפטען האט ער זיך ניט ארויסגעגעבען פאר א ספינאזיסט, נאר דעם איינפלוס פון ספינא־זא'ס לעהרען קען מען בעמערקען אין פיעלע שטעלען.

צו לעססינג'ס גרויסע פערדיענסטען און אויפטואונגען אלס קריטיקער און דראמאטורג קען מען אויך צורעכענען, אז ער האט פיעל מיטגעהאלפען אויפצולעבען דעם פערשאלטענעם פילאזאף און צו ערוועקען אן אינטערעס צו שטודירען ספינאזא'ס „גאטלא־זע" ווערק.

צום שלוס וועלען מיר נאך זאגען א פאאר ווערטער וועגען דיא גרויסע אויפטואונגען פון דיזען גרויסען און מערקווירדיגען מאן אלס אויסבעסערער פון דער דייטשער שפראך. מיט רעכט רעכענט מען איהם פאר א רעפארמאטאר פון דער דייטשער שפראך. אזוי גוט וויא ער האט זיך אנגעשטרענגט צו שאפען א דייטשען טהעאטער, אזוי האט ער שטענדיג געזוכט צו שרייבען עכט דייטש. צו זיין צייט האט מען געשריבען א מין געמישעכץ פון דייטש מיט פראנצויזישע ווערטער. וועגען דיא שעהנקייט פון דער דייטשער שפראך האבען דיא שרייבערס ווייניג געזארגט. מיר ווייסען שוין פון א פריהערינען קאפיטעל, אז פריעדריך דער גרויסער האט גאר ניט געוואלט לעזען און שרייבען דייטש, אז אין זיין ביבליאטהעק

*) זעה „ברוך ספינאזא—זיין לעבען און פילאזאפיע", ארויסגעגע־בען פון דער אינטערנאציאנאלער לייברערי פובלישינג קאמפאניע.

האט ער אפילו איין דייטשען בוך ניט געוואלט האבען. פיעלע האבען געפאלגט דיזען קעניג׳ס ביישפיעל און האבען געקוקט אויף דייטש, וויא אויף א פאלקס־שפראך, א מין בארבארישען זשארגאן. פאר א ליטערארישע שפראך האבען זיי נאר געהאלטען דיא פראנ־צויזישע.

לעססינג אבער האט אזוי פיין און ריין געשריעבען דייטש, אז מען האט געפאלגט זיין ביישפיעל און דיא דייטשע שפראך איז געווארען ניט נאר א פילאזאפישע, זאנדערן אויך ניט ווייני־גער ליטעראריש פאר דיא פראנצויזישע.

אין אלגעמיינען, וואו נאר לעססינג איז אריינגעדרונגען מיט זיין מעכטיגע און שארפע גייסטיגע אויג, איז ער געווען א רע־פארמאטאר, וואס האט געהאט א טיעפען איינפלוס ניט נאר אויף דיא ענטוויקלונג פון דער דייטשער ליטעראטור, וועלכע האט באלד נאך איהם ארויסגעשטעלט אזעלכע צוויי זשעניען, וויא שיללער און געטהע, זאנדערן אויך אויף דעם גייסטיגען פראגרעס פון דער גאנצער ציוויליזירטער מענשהייט.

משה מענדעלסאהן

איינלייטונג.

דיא לאגע פון אידען אין מענדעלסאהן'ס צייט.

אָרים-בחור — דיזער וואָרט דריקט אויס דאָס לעבען פון משה מענדעלסאָהן ביז דער צייט, ווען ער איז מיט לעססינג'ס עדעל-מוטהיגע הילפע געוואָרען א דייטשער שרייבער.

ווען מען וויל וויסען, וויא דיזער „סאָקראַטעס פון אכצעהנטען יאהרהונדערט" — א זעלטענער און גרויסער עהרען-נאמען, וועלכען ער האָט זיך ערוואָרבען אין דער וועלט דורך זיינע פילאָזאָפישע שריפטען, וויא מיר וועלען עס שפעטער זעהן — האט פערבראכט זיינע קינדערשע יאָהרען און וואָס פאר אַן ערציהונג ער האָט געקראָגען, איז גענוג צו וואַרפען א בליק אויף דיא קלענערע שטעדט אין גאַליציען, פוילען און ליטע. טויזענדער אידישע אינגלאַך מאכען דורך נאָך היינט צו טאג דיא זעלבע, זאָ צו זאָגען, שולע און ווערן פערפינסטערט אויף דעם זעלבען שטייגער, וויא מאָזעס מענדעלס-סאָהן אָדער איבערהויפט אַלע אידישע אינגלאַך פון דיא דייטשע שטעדט אין אָנפאַנג פון 18טען יאהרהונדערט.

אַ צו גוט בעקאַנטער טרויעריגער בילד! וויא קליין איז דיא צאָהל פון אידישע קינדער אין דיא פינסטערע צענטערס פון דעם פערוואָגעלטען ישראליק, אין ליטע, גאַליציע און פוילען, פון אי-דישע קינדער, וועלכע האָבען געקראָגען אַן ערציהונג אויסערהאלב דעם פינסטערען חדר! און וויא קליין איז, נאָך אַלעמען, דיא צאָהל פון דיא יעניגע, וועלכע עס איז געלונגען אַרויסצורייסען זיך פון דיא ישיבות און פון דעם צרה'דיגען לעבען אין קליינע אידישע שטעטלאַך אויף דער גרויסער וועלט! וויא פיעל אידישע טאַלענטען און זאָגאר זשעניען זיינען אזוי דערשטיקט און בעגראָבען געוואָרן אין דעם דריקענדען ענגען קרייז, אין דער שרעקליכער גהעטאָ,

וועלכע איז געשאפען געווארען אין דיא שוידערליכע צייטען פון פאנאטיזמוס און בארבאריי אין מיטעל־אלטער ! און וויא לאנג וועט עס נאך נעהמען, ביז דיא לעצטע שפורען פון דעם פינסטערן מיטעל־אלטער וועלען פערשווינדען אין דיא ערטער, וועלכע זיינען ביז דעם סוף פון אכצעהנטען יאהרהונדערט געווען אונטער דער הערשאפט פון פוילען און וועלכע זיינען געווארען נעסטען פון תלמוד׳ישע האאר־שפאלטעריי און פלפולים פון איין זייט און פון חסידיזמוס און וויסטען אבערגלויבען פון דער אנדער זייט! ?

אין מענדעלסאהן׳ס צייטען איז עס געווען ניט דער ערך שווערער פאר א אידען אריבערצוטרעטען דיא שוועלען פון דיא מיטעל־אלטערליכע גהעטאס און זיך א לאז צו טאן אויף דיא ברייטע פעלדער פון אייראפעאישע בילדונג, וויא אפילו אין רוס־לאנד אין דיא צייטען פון יצחק בעער לעווינסאהן ; דען איבעראל זיינען דיא וועגען פערשפארט געווען פאר דעם פערוואגעלטען ישראליק מיט פעסטע מויערן פון פאנאטיזמוס און איינגעווארצעל־טע פאראורטהיילע. ניט נאר פון פאליטישע גלייכהייט פאר אידען, זאנדערן אפילו פון מענשליכע בעהאנדלונג איז נאך דאן כמעט קיין רייד ניט געווען. ערשט נאך דער צערשטערונג פון דער פא־ריזער באסטיליע, דריי יאהר נאך מענדעלסאהן׳ס טויט, ווען דיא שטראמען פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציאן האבען זיך צוגאסען, וויא פייערדיגע לאווא פון א וואולקאן, — ערשט דאן האט מען געקענט הורכפיהרען אין פראנקרייך, אז אידען זאלען געזעצליך אנערקענט ווערען אלס גלייכבערעכטיגטע מענ־שען, און דאס אויך מיט גרויסע צרות, נאך לאנגע און ברענענדיגע דעבאטען אין דעם רעוואלוציאנערען פארלאמענט. אהן דיזע רע־וואלוציאן וואלטען נאך פאראיבער ווער ווייסט וויא פיעל יאהרען איידער מען וואלט געגעבען אידען פולע פאליטישע רעכטע אפילו אין האלאנד, דעם איינציגען ווינקעל אויף דער ערד, וואו אידען זיינען ניט פערפאלגט געווען זייט דעם סוף פון 17טען יאהר־הונדערט.

דיא לאגע פון אידען איז דאן געווען א שוידערליכע ניט נאר אין דיא אלטע דייטשע נעסטען פון מיטעלאלטערליכע פינסטערנים,

זאנדערן אויך אין פרייסען, וואו עס האט דאמאלסט געהערשט פריעדריך דער גרויסער, א פריידיינקער און א פריינד פון דיא פראנצויזישע פילאזאפען, וועלכע האבען אלץ מוטהיגער געשטורמט דיא פעסטונגען פון אבערגלויבען און זאגאר אטאקירט דיא קריסט־ליכע רעליגיאן. דיזער פילאזאפישער קעניג האט בעהאנדעלט „זיינע" אידען ניט בעסער וויא א בלינד־קאטוילישער הערשער. אין זיינע אויגען זיינען זיי נאר געווען א סארט בהמות, פון וועלכע מען קען מעלקען געלט אנשטאט מילך. איבעראל האבען זיי גע־מוזט צאהלען א קאפ־שטייער און אנדערע ספעציעלע טאקסעס. אין בערלין זעלבסט, וואס האט דאן שטאלצירט מיט איהר פרייען גייסט און איז גערעכענט געווען פאר א קוואל פון אפיקורסות אין גאנץ דייטשלאנד, האבען אידען נאר געקענט אריינקומען דורך איין טויער און האבען געמוזט קריגען ספעציעלע ערלויבנים דארט צו פערבלייבען. פריעדריך דער גרויסער האט אויך געצוואונגען דיא אידען צו קויפען געוויסע זאכען, דארונטער שלעכטע פאר־צעליי, פאר הויכע פרייזען (מען האט עס דאן גערופען „אידישע פארצעליי"), אום צו שטיצען דיא מאנופעקטורען, וועלכע ער האט איינגעפיהרט צו פערגרעסערען זיינע איינקינפטע.

דאך זיינען שוין פאר מענדעלסאהן'ס אנקומען אין בערלין געווען דארטען איינינגע אידען, וועלכע האבען זיך דורכגעבראכען א וועג צו אייראפעאישע בילדונג. מענדעלסאהן איז דאן ניט גע־ווען דער איינציגער און יעדענפאלס ניט דער ערשטער, וועלכער האט געזוכט גייסטיגע שפייז אין דער געבילדעטער קריסטליכער וועלט; זאנדערן נאר דער פעהיגסטער און אויך דער גליקליכסטער. ער האט כשר פערדיענט זיין גרויסען שם, ער האט זיך ניט אומ־זיסט ערווארבען וועלט־בעריהמטהייט און א הויכען פלאטץ אין דער דייטשער ליטעראטור, אבער אין דער זעלבער צייט האט ער מיט זיין גלאנץ פערדעקט דעם שיין פון עטליכע אנדערע אידישע שטערנס, וועלכע האבען ניט וויינינגער פאר איהם און יעדענפאלס זעהר פיעל אויפגעטאן פיר דיא פערשפרייטונג פון בילדונג און אויפקלערונג צווישען זייערע פערפינסטערטע ברידער און וועלכע זיינען געווען דיא אמת'ע פאטערס פון אידישע השכלה.

ערשטער קאפיטעל.

מענדעלסאהן'ס עלטערן און ערציהונג.

אין אן ארימער הייזעל אויף דער שפיטאל־שטראסע אין דער שטאדט דעסוי, דעם 6טען סעפטעמבער 1729, איז דער צוקונפטיגער גייסטיגער פארשטעהער פון דיא דייטשע אידען געבארען געווארען. זיין פאטער מענדעל איז געוועזן א סופר און א מלמד, אבער, טראץ דיזע צוויי פראפעסיאנען, איז ער געבליבען זיין גאנצען לעבען א בלוטיגער ארימאן. זיין זוהן, וועלכער איז געבארען געווארן א שוואכינקער און קרענקליכער, האט ער געוואלט ערציהען פאר א רב, דיא העכסטע שטופע דאן פאר א אידען אין דיא געהעטא־קרייזען. צוערשט האט ער אליין געגעבען אונטעררי̈כט זיין זוהן. דאס האט ער אנגעפאנגען אזוי פריה, גאר ניט אכטענדיג אויף דיא פיזישע שוואכקייטען פון זיין זוהן, אז צו 5 יאהר האט שוין משה געקענט לעזען לשון קודש און פערטייטשען אייניגע תפלות. נאכהער האט ער איבערגעגעבען זיין זוהן צו א העכערן מלמד, א געוויסען רבי הירש פון דעם דעסויער בית המדרש. אין קאלטע טעג פלעגט ער אליין טראגען זיין שוואכען אינגעל אין בית המדרש נאך איידער עס האט אנגעפאנגען צו טאגען.

פון משה'ס ארימער מוטער ווייס מען ניט מעהר, אז זיא איז געוועזן א גאטספארכטיגע און שוואכע אידענע מיט דעם נאמען זוסכען. זיא האט הפנים קיין שום איינפלוס ניט געהאט אויף איהם, דען ער דערמאנט איהר גאר ניט אין אירגענד וועלכע פון זיינע שריפטען.

דיא גרויסע גייסטיגע פעהיגקייטען, מיט וועלכע דיא נאטור האט בעשאנקען דעם קליינעם און קרענקליכען קערפער פון מענדעל'ס זוהן, האבען זיך שנעל ענטוויקעלט און גלענצענד ארויסגעוויזען אין דער ישיבה, וועלכע איז געוועזן אונטער דער אויפזיכט פון אבער־ראבינער פון דעסויער געמיינדע, דעם בעוואוסטען דוד הירשעל פרענקעל. דיזער רב איז ניט נאר געוועזן א גרויסער

תלמודיסט, זאנדערן אויך א גוטער מאן און, וואס עס איז נאך וויכטיגער, א דענקער, וועלכער האט הויך געשעצט דעם רמב"ם. יעדענפאלס האט ער זיך אונשטערבליך געמאכט דערמיט, וואס ער האט ניט נאר געלערנט מיט זיין גייסטיגען שילער „מורה נבוכים", זאנדערן האט איהם אויך פינאנציעל ארויסגעהאלפען אין אזא צייט, ווען יענער וואלט אהן דעם וואהרשיינליך אין גאנ־צען פערלארען געגאנגען.

דער צוקינפטיגער פערפאסער פון „פעדאן" און „ירושלים" האט זיך צוגעבונדען צו דיזען גוטען רב וויא צו א פאטער. דעם רמב"ם'ס גרעסטע און בעסטע ווערק האט דער 12-יעהריגער מענדעלסאהן אזוי פלייסיג שטודירט, דאס ער האט אין שפעטערע יאהרען ערקלערט: „דיזען מיימוני האב איך עס צוצושרייבען, וואס מיין רוקען איז אויסגעקרימט געווארן; ער אליין איז דיא אורזאכע פון מיין הייקער; פון דעסטוועגען ליעב איך איהם דאך, דען ער האט מיר פערזיסט מאנכע טרויעריגע שטונדען פון מיין לעבען און האט מיך אזוי אויף איין זייט צעהנפאך ענטשעדיגט דערפאר, וואס ער האט פערקריפעלט מיין קערפער."

ווען ער איז געווארען בר מצוה, זיינען זיינע ארימע עלטערן געוועזען זעהר פערזארגט וועגען זיין צוקונפט. זיי האבען זיך נעבאך לאנג געבראכען דיא קעפ מיט א וועהטאג אין הארצען, וואס זיי זאלען טאן מיט זייער שוואכינקען זוהן, וועלכער האט ארויסגעצייגט אזוי פיעל פעהיגקייט וויא פיעל חושק צום לערנען. זיי האבען דיא גאנצע צייט געטרוימט, אז ער וועט ווערען א רב; אבער זיי הא־בען ניט געהאט דיא מיטעל דערצו. דיא מוטער האט נאך מורא געהאט צו לאזען איהר קרענקליכען משה'לע זיך וואלגערן ערגעץ אין דער פרעמד אין א ישיבה, דען צו דער צייט האט רבי פרענקעל פערלאזען דעסוי, אום צו ווערען ראבינער אין בערלין.

מיט געבראכענע הערצער האבען זיי שוין זיך געקליבען צו פערזארגען זייער זוהן מיט א פעקיל צום „הויזירען", וויא אלע אנדערע קינדער פון זייער שטאנד אין יענע פינסטערע צייטען. עס האט ניט פיעל געפעהלט, אז משה מענדעלסאהן זאל נעבאך ווערען א פעדלער (הויזירער) און כאפען אזוי פיעל צרות און אויך

קלעפ פון יעדען גראבען דייטש וויא אלע אנדערע הויזירער! אבער ער האט זיך איינגעשפארט אז ער וויל ניט אנדערש וויטער לערנען, וואס עס זאל ניט זיין מיט איהם, וויא פיעל עס זאל איהם ניט אויסקומען צו הונגערן. צו ארמוטה און נויטה איז ער געוואהנט געוועזן זייט ער איז געבארען געווארען, און דיא צרות אין דער צוקונפט, אויף וועלכע ער האט זיך געריכט און געמוזט ריכטען, האבען איהם ניט געשראקען. אין דעם שוואכען קערפער האט געשטעקט א פעסטער ווילען, א שטארקער גייסט; דער קאפ איז געוועזן גלייך און בראוו ניט אכטענדיג אויף דעם קרומען רוקען. ער האט אזוי לאנג געבעטען זיינע עלטערן, אז זיי זאלען איהם לאזען וויינגסטענס נאך א פאאר יאהר לערנען ביי זיין געליעבטען לעהרער רבי פרענקעל אין בערלין, אז זיי האבען איהם ענדליך נאכגעגעבען מיט טרעהרען אין דיא אויגען.

מען דערצעהלט, דאס מענדעלסאהן האט לאנג געבעטען רבי פרענקעל איהם מיטצונעהמען נאך בערלין. דער רבי וואלט וואהרשיינליך גערן ערפילט דיא הייסע ביטע פון זיין גוטען און פעהיגען שילער, ווען ער וואלט ניט געוועזן אזא שוואכער און דערצו נאך א הייקערדיגער. נאר ווען דער רבי איז ארויסגעפאהרען אויפ'ן וועג נאך בערלין, איז דער ארימער אינגעל אוועק א פאאר מיילען פאר־אויס און האט איהם אזוי לאנג געבעטען ביז ער, דער רבי, האט גע־מוזט צוזאגען אנצונעהמען איהם שפעטער אין זיין ישיבה אין בער־לין. נאר וואס עס איז ניט פארגעקומען צווישען דעם רבי און דעם תלמיד, זיכער איז עס, אז אין דעם זעלבען יאהר, ווען רבי פרענ־קעל האט זיך בעזעצט אין בערלין, איז אויך מענדעלסאהן אהין אנגעקומען. דאס איז געוועזן אין 1743, וויא עס איז צו זעהען פון מענדעלסאהן'ס אייגענע שריפטען.

צווייטער קאפיטעל.

מענדעלסזאהן׳ם לעבען און לעהרער אין בערלין.

א בלייכער, שוואכער און הייקערדיגער אינגעל מיט א קלו־מיקעל אויף דיא פלייצעס איז איין טאג אין 1743 צוגעגאנגען צו דעם ראזענטהאלער טויער פון בערלין, דעם איינציגען, דורך וועל־כען מען האט דאן אריינגעלאזען אידען אין דער הויפטשטאדט פון פריעדריך דעם גרויסען, און האט געבעטען ערלויבנים אריינצוקו־מען. לעבען דיזען טויער איז געשטאנען א אידישער וועכטער, וועלכער איז ספעציעל אנגעשטעלט געווען פון דער בערלינער אי־דישער קהילה, אום אויפצופאסען אויף דיא אידישע איינוואנדע־רער, וועגען וועלכע מען האט געמוזט אפגעבען דין וחשבון צו דער רעגיערונג. דער פילאזאפישער קעניג האט עס געמוזט גענוי וויסען, דען דיא אידען זיינען געווען זיינע שקלאווען און האבען איהם געמוזט צאהלען ספעציעלע שטייערן.

— ווער ביזטו? האט דיזער בעאמטער פון דער בערלינער קהילה געפרעגט דעם ארימען אינגעל, בעטראכטענדיג איהם מיט מיטלייד און פעראכט פון קאפ ביז דיא פים.

— משה, מענדעל׳ס זוהן פון דעסוי.

— מיט וואס בעשעפטיגט זיך דיין פאטער?

— מיין פאטער איז א סופר און א מלמד, האט דער אינגעל קורץ און מיט א ציטערנדיגע שטימע געענטפערט.

— נאך וואס קומסטו אין דער הויפטשטאדט? האט דער וועכטער ווייטער געפרעגט.

— לערנען! האט דער אינגעל אויסגעשטאמעלט.

— וויא ווערסטו לערנען? האסטו פון וואס צו לעבען, מיין קינד? האט דער וועכטער ווייך און פערוואונדערט געפרעגט.

אויף דיזע העכסט וויכטיגע פראגע האט דער הייקערל, וועמעס גרויסע און שעהנע קאפ איז דאן פול געווען מיט דעם רמב״ם׳ס פילאזאפיע, נאר געקענט ענטפערן: „רבי דוד פרענקעל“.

דיזע אנטוואָרט האָט הפנים צופרידען געשטעלט דעם וועכ־טער, דען ער האָט איהם דעם אָרימען הייקערל ענדליך אריינ־געלאָזען אין דער פרייסישער רעזידענץ־שטאָדט. פיעלייכט האָט דער וועכטער איינפאַך רחמנות געקראָגען אויף דיזען אינגעל, וועל־כער האָט נאָך אַלס מאַן געהאַט „אַזאַ אויסזעהן, דאָס דיא רוי־העסטע הארץ האָט ער געקענט בעוועגען צו מיטלייד“, וויא זיינער אַ דייטשער פריינד האָט זיך וועגען איהם אויסגעדריקט. דאָס איינ־ציגע, וואָס האָט קרעפטיג און פייערדיג געלעבט אין דיזען שוואַ־כען קערפער, זיינען געוועזען זיינע טיעפע דונקעלע אויגען, וועלכע האָבען אַרויסגעקוקט פון אונטער אַ שעהנעם שטערן.

אַט אַזוי האָט משה מענדעלסאָהן אריינמאַרשירט אין פריעדר־ריך דעם גרויסען'ס הויפטשטאָדט, וואו עס איז איהם בעשערט געוועזען צו ווערען איינע פון איהרע צירונגען און צו ענדיגען זיינע העכסט נוציליכע יאָהרען.

וויא האָט ער דאָן געלעבט אין דער וועלטשטאָדט, וואו ער האָט קיינעם ניט געקענט אויסער רבי פרענקעל? אַזוי וויא טויזענדער אָרים־בחורים, וועלכע האָבען געוואַנדערט צו פוס מיט קלומיקלעך אויף זייערע דאַרע פלייצעס אין דיא צענטערס פון אייראָפעאישע בילדונג, פאָלגענדיג זיין אויפמונטערנדען ביישפיעל — ער האָט געהונגערט . . . דאָך האָט ער ניט אויפגעהערט צו לערנען, צו שלינגען חכמות העולם. רבי פרענקעל האָט איהם גע־האָלפען נאָך זיינע קרעפטען און האָט איהם פערשאַפט אַן אָרט צום שלאָפען ביי אַ געוויסען באַמבערגער, וועלכער פלעגט איבערהויפט שטיצען ישיבה־בחורים, און אויך איינינע „טעג“. שבתים און יום־טובים פלעגט דער גוטער רבי איינלאַדען זיין געליעבטען שילער צו זיך. אויסער דעם פלעגט ער איהם נאָך צאָהלען עטליכע גראָשען אַ וואָך פאַר איבערשרייבען זיינע העברעאישע פירושים אויף משנה און גמרא. ביי זיין פאָטער האָט משה זיך אויסגעלערנט צו שרייבען פיין, און דאָס האָט איהם דיא ערשטע צייט פיעל געהאָלפען.

דאָך האָט ער ניט איין נאַכט זיך געמוזט לייגען מיט אַ ליי־דיגען מאָגען. איינזאַם, טרויעריג, אין צרות און נויטה האָט ער פערבראַכט זיינע יוגענד־יאָהרען. ער איז געוועזען צו שטאָלץ און אויך

שעמעודיג צו בעטען שטיצע. זיין נאטירליכע בעשיידענהייט און עניות זיינען נאך פערשטארקט געווארען דורך זיינע פיזישע שוואכ־קייטען, דען אויסער דעם הייקער, האט ער אויך געשטאמעלט. ניט זעלטען האט איהם אויך געפעהלט א ריינע העמד, און דאן האט ער זיך געשעמט דיא אויגען צו ווייזען.

גאנצע טעג פלעגט ער פערברייננגען אין דער ישיבה, וואו ער האט געשלונגען דיא תורה, וואס רבי פרענקעל האט געלערנט מיט זיינע שילער, און אבענדס האט ער שטילערהייט אלץ פלייסיגער שטודירט דיא דייטשע שפראך, וועלכע ער האט אזוי גוט אויסגעלע־רענט, דאס ער איז שפעטער געווארן איינער פון דיא פיינסטע דייטשע שרייבערס. זיין שפראך האט געדיענט אלס מוסטער פאר דייטשען. דאס איז געווען זיין גליק, דאס איז געווען דיא הויפט אורזאכע פון זיין ערפאלג, דער פונדאמענט פון זיין גרויסע רעפור־מאציאן. צו יענער צייט האבען דיא דייטשע אידען אויך נאר גע־ברויכט דעם זשארגאן, און אפילו אין בערלין זיינען כמעט ניט גע־ווען אזעלכע אידען, וואס האבען געקענט שרייבען דייטש. דארום פלעגט מען זיך שטענדיג ווענדען צו מענדעלסזאהן'ען, ווען דיא בער־לינער קהלה האט עפעס בעדארפט האבען אנצושרייבען אין עכט דייטש. וויא נאר עס איז בעקאנט געווארן, אז מענדעלסזאהן שרייבט א ליטערארישען דייטש, האט מען זיך בענוצט דערמיט אין וויכ־טיגע קהל'שע אנגעלעגענהייטען, און זיין אנזעהען איז דורך דעם זעהר געשטיעגען ביי אלע אידען אין דייטשלאנד.

דאס מוז מען צוערשט נעהמען אין אנבעטראכט, ווען מען וויל פערשטעהן, ווארום מענדעלסזאהן האט געשפיעלט אזא גרויסע ראלע ביי זיין לעבען, טראטץ זיין ארמוטה, טראטץ דעם וואס ער האט געמוזט דיענען אלס איינפאכער בוכהאלטער, אום זיך און זיין פאמיליע צו ערנעהרען.

מיט זיינע דייטשע שריפטען איז ער אריינגעדרונגען אין דער קריסטליכער וועלט. מען האט ניט נאר געשעצט זיין פיינע און לעבהאפטע שפראך מעהר וויא דעם פילאזאפישען אינהאלט פון זיינע שריפטען, זאנדערן מען האט זיך איבערהויפט דאן געוואונ־דערט, דאס א איד שרייבט דייטש און נאך איבער פילאזאפישע

און ליטעראַרישע פראַגען. דאָס איז געווען אַ זעלטענהייט, זאָגאַר אַן אונערהערטע זאַך. און וואָס מעהר מענדעלסאָהן'ס רעפּוטאַציאָן איז געשטיעגען אין דער דייטשער ליטעראַרישער וועלט, אַלץ גרעסער איז געוואָרען זיין איינפלוס אויף זיינע ברידער, וועלכע האָבען זיינע ווערק גאָר ניט געלעזען און מייסטענס גאָר ניט געקענט לעזען. דיא דייטשע אידען האָבען איינפאַך שטאָלצירט מיט איהם, ווייל ער האָט זיך ערוואָרבען אַ עהרען־נאָמען צווישען דייטשע געלעהרטע, און דיעזער נאָמען האָט אַלץ ווייטער אָפּגעקלונגען אין דער גאַנצער געבילדעטער וועלט. ניט ווילענדיג איז ער אַזוי געוואָרען אַ פאַרשטעהער און אַ גייסטיגער פיהרער פון אידען.

נאָר אין דער צייט, ווען דער הייקערדיגער אָרים־בחור האָט געפינסטערט אין זיין קעמערל און געלעזען דייטשע ביכער ביי דעם שיין פון אַ לעמפּעלע האָט זיך איהם נאַטירליך ניט גע'חלום'ט אַזאַ גלענצענדע צוקונפט. ער האָט שטודירט, אום צו וויסען, ער האָט געלערנט, אום צו קענען, גאָר ניט קימערענדיג זיך וועגען זיין צוקונפט. אַ הייסע דורשט נאָך בילדונג האָט איהם אויפגעמונטערט, געמאַכט צו פערגעסען אָן אַלע זיינע ליידען, אָן זיין הונגער, און געיאָגט צו שטודירען ניט נאָר דיא דייטשע שפּראַכע, זאָנדערן אויך אַנדערע שפּראַכען, און ניט נאָר שפּראַכען און פילאָזאָפיע, זאָנדערן אויך מאַטהעמאַטיק.

אַלס אַ תלמודיסט, אַלס איינער וואָס איז פון זיינע קינדערשע יאָהרען געוואָהנט געווען צו חקירה און פּלפּולים, וואָס האָט גרינדליך דורכגעשטודירט דעם „מורה נבוכים,“ האָט איהם נאַטירליך מעהר פון אַלץ געצויגען צו פילאָזאָפיע, צו מעטאַפיזישע בעטראַכטונגען. ניט נאָר וויסענשאַפטען, אמת'ע נאַטור וויסענשאַפטען מיט עקספּערימענטען און אָהן מעטאַפיזישע חקירות, האָבען איהם ווייניג אינטערעסירט, זאָנדערן אַפילו געשיכטע. אַ לאַנגע צייט, זאָגאַר נאָכדעם וויא ער איז שוין בעפריינדעט געווען מיט לעססינג'ן, האָט ער ניט געקענט פערשטיין צו וואָס אַ געוועהנליכער בירגער, ניט אַ פּאָליטיקער און דיפּלאָמאַט דאַרף לערנען געשיכטע, צו וואָס עס נוצט צו וויסען, וויא מענשען האָבען געלעבט און זיך געפיהרט אין פריהערע צייטען. ער האָט זיך זאָגאַר געוואונדערט,

וואָרום זיין פריינד לעססינג אינטערעסירט זיך אַזוי פיעל מיט היס־טאָריע און אַלטע ביכער.

אַן עכט מעטאַפיזישער פילאָזאָף איז מענדעלסזאָהן פערבלי־בען זיין גאַנצען לעבען. ער האָט זיך צוגעבונדען צו דער לייבניץ־וואָלפישער פילאָזאָפישער שולע, וועלכע איז דאַן געווען דיא הער־שענדע און וועלכע ער האָט צוערשט פלייסיג שטודירט און ער איז איהר געבליעבען טריי ביז זיין לעצטע שטונדע, אָבוואָהל ער האָט אויך צולעצט געזעהען, אַז זיא האָט שוין אָבגעלעבט איהר צייט.

נאָר לאָמיר ניט פערלויפען פאָראויס. צו דער צייט, ווען ער האָט אָנגעפאַנגען צו לערנען דייטש און אַנדערע וועלטשפּראַכען, האָט ער געהאַט דעם גליק צו בעקענען זיך מיט אַ מערקווירדיגען פוילישען איד, וועלכער איז בעוואוסט אונטער דעם נאָמען ישראל זאַמאָסץ. דאָס איז געווען אַ טיעפער און פרייער דענקער, וועלכער האָט פיעל געליטען אין זיין געבורטס־שטעטעל סטאָרי־זאַמאָסץ אין פוילען פון דיא רבנים און תלמודיסטען און האָט געלעבט אין גרויס ארמוטה אין בערלין אַלס מלמד. ער איז אויך געווען אַ גוּ־טער מאַטעמאַטיקער. „ליידענדע וועָרן גיך בעפריינדעט“, בעמערקט גאַנץ ריכטיג דר. מ. קייזערלינג אין זיין בעוואוסטער לעבענס־בע־שרייבונג פון משה מענדעלסזאָהן, און דער יונגער און עלענדער ארים־בחור האָט זיך צוגעבונדען צו דיעזען פריידיינקענדען פוילי־שען איד, וועלכער איז געוואָרן זיין לעהרער פון געאָמעטריע. אונ־טער דער לייטונג פון ישראל זאַמאָסץ, וועלכער האָט זיך אויסגע־צייכענט מיט זיינע פירושים אויף דעם „כוזרי“ און תלמוד, האָט משה מענדעלסזאָהן צוערשט שטודירט, נאָך אַן העברעאישע איבער־זעצונג, אויקליד׳ס געאָמעטריע. דער לעהרער האָט ניט פערשטאַ־נען קיין אַנדער שפּראַך אויסער לשון קודש און דער שילער האָט זיך דאָרום געמוזט בענוצען מיט העברעאישע מאַטהעמאַטישע בי־כער.ביידע פלעגען זיך צוזאַמענטרעפען כמעט יעדען טאָג און פלעגען פיהרען געשפּרעכען און דיסקוטירען איבער פערשיעדענע פראַגען, וואָס האָט פיעל געווירקט אויף דיא ווייטערע ענטוויק־לונג פון משה מענדעלסזאָהן און אויך אויף דעם, אַז ער זאָל זיך נעהמען צו שטודירען דיא לאַטיינישע שפּראַך, וועלכע איז נאָך

דאן אויך געווען דיא שפראך פון געלעהרטע, בעזאנדערס אין דייטש־לאנד.

מיט גרויסע צרות האט ער אפגעשפארט פון זיין מאגען עטליכע גראשען צו קויפען אן אלטע לאטיינישע גראמאטיקע און אן אלטען לאטיינאשען ווערטער־בוך און ער האט זיך מיט זיין געוועהנליכען פליים גענומען צו גריבלען זיך אין דיעזע ביכער. דא האט איהם וויעדער געגליקט, דען ער האט געקראגען אלס לעהרער א יונגען אי־דישען דאקטאר מיט דעם נאמען קיש, וועלכער האט געלערנט דיא קלאסישע שפראכען אין א יעזואיטען־שולע אין זיין געבורטס־שטאט פראג. א האלבען יאהר האט איהם דיעזער דאקטאר געגעבען אונ־ענטגעלטליך אונטערריכט אין לאטיין און נאכהער האט דער שילער געמאכט אזעלכע פארטשריטע, אז ער האט שוין געהאט דעם פערגניגען צו לעזען מיט דער הילפע פון א ווערטער־בוך א ווערק, וואס האט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף זיינע פילאזאפישע אנזיכטען. דאס איז נעמליך געווען א לאטיינישע איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען בוך „פערזוך איבער דעם מענשליכען פערשטאנד" פון דעם גרויסען און טיעפען ענגלישען פילאזאף לאק.

וויא שווער עס איז איהם ניט אנגעקומען צו ערלערנען דיא לאטיינישע שפראך, האט ער זיך דאך דערביי ניט אפגעשטעלט און האט זיך אויך גענומען צו שטודירען דיא פראנצויזישע און ענג־לישע שפראכען. דא איז איהם געקומען צו הילפע א איד, וואס פער־דיענט א בעזונדערן פלאץ אין דער געשיכטע פון דייטשע אידען, ווייל ער איז וואהרשיינליך געווען דער ערשטער פון זיי, וואס האט געקענט שרייבען דייטש און געפיהרט בעקאנטשאפט מיט דייט־שע און פראנצויזישע געלעהרטע און שריפטשטעלער.

דאס איז נעמליך דאקטאר אהרן שלמה גומפערץ, א געבארע־נער בערלינער, וועלכער איז אויך געווען א שילער פון ישראל זא־מאסץ און וועלכער האט שוין צו 20 יאהר געקענט אויסער דיא געוועהנליכע אידישע תורה, דיא פראנצויזישע שפראך, דאמאלס דיא העכסטע מאדע־שפראך, און מאטהעמאטיק. ער איז שוין דאן גע־ווען בעקאנט אלס א קענער פון דער דייטשער שפראך, דען אין 1945, ווען דיא אידען האבען אויך געפייערט נאך דעם דרעזדע־

נער פריעדען דעם טריאומף־צוג פון זייער יונגען קעניג פריעדריך דעם גרויסען האָבען זיי זיך צו איהם געווענדעט ער זאָל איבערזע־צען אין דייטש דעם העברעאישען שיר וואָס רבי פרענקעל האָט פערפאַסט לכבוד דעם קעניג.

דיעזער הויף־געבילדעטער איד, וועלכער האָט זיך בעקענט מיט דיא מיטגליעדער פון דער דאַמאָלסדיגער בערלינער אקאַדעמיע, מייסטענס פראנצויזען, איז עס געוואָרן דער הויפט־לעהרער פון משה מענדעלסזאָהן. „דורך דען אומגאנג מיט דר. אהרן גומפערץ, האָט מענדעלסזאָהן אַליין געשריעבען, האָב איך געוואונען א געשמאַק פיר וויסענשאַפטען און אויך האָט ער מיר דעם וועג געוויזען". ריידענדיג וועגען דעם איינפלוס פון דיעזען דאָקטאָר אויף מענדעלס־זאָהנען בעמערקט דר. קייזערלינג: „מען קען דרייסט בעהויפטען, דאָס אהן גומפערץ'ן וואָלט מענדעלסזאָהן ניעמאָלס מענדעלסזאָהן געוואָרן". אויב מען איז איינפערשטאַנען מיט דיעזער מיינונג אָדער ניט, נאָר זיכער איז עס יעדענפאַלס, אז מענדעלסזאָהן האָט געהאָט אויסגעצייכענטע לעהרער אין בערלין און אז דאַמאָלס האָבען זיך שוין דאָרטען געפונען עטליכע אידען מיט אייראָפּעאישע בילדונג.

דריטער קאפיטעל.

מענדעלסזאהן'ס בעקאנטשאפט מיט לעססינג'ן און ערשטע שריפטען.

אונגעפעהר אכט יאהר האט אונזער ארים־בחור אזוי אבגעלעבט הונגערנדיג און שטודירענדיג. אין 1750 איז פארגעקומען א וויכטיגע ענדערונג אין זיין קלעגליכען לעבען. דער רייכער זיידענפאבריקאנט יצחק בערנהארד האט זיך דערוואוסט פון זיינע קענטניסע, וואהרשיינליך נאך דער רעקאמענדאציאן פון אהרן גומפערץ, און האט איהם אנגעבאטען צו ווערען דער לעהרער און ערציהער פון זיינע קינדער. מיט פריידע האט מענדעלסזאהן אנגענומען דיעזע שטעלע וועלכע האט איהם ניט נאר פערזיכערט חיונה, זאנדערן אויך געגעבען דיא מעגליכקייט רוהיג און פריי פארטצוזעצען זיינע שטודיען.

אין דיעזער צייט האט ער זיך עס, אונטער דיא לייטונג פון דר. גומפערץ, אבגעגעבען מיט לייב און זעעלע צו דער פילאזאפיע, וועלכע איז געווען, וויא ער האט זיך אויסגעדריקט, „זיין טרייעסטע געליעבטע און זיין איינציגע טרייסט אין אלע ווידערווערטיגקייטען פון לעבען". אויסער לייבניץ און לאק, וועלכע האבען געבילדעט דעם פונדאמענט פון זיינע פילאזאפישע אנשויאונגען, האט ער שטודירט דיא ווערק פון פיעלע אנדערע פילאזאפען און שרייבערס, בעזאנדערס דיא ווערק פון שעפטסבורי און איבערהויפט פון דער ענגלישער פילאזאפישער שולע. לאק האט איהם שוין דערמיט אליין געצויגען צו זיך, ווייל ער האט געפרעדיגט רעליגיעזע טאלעראנץ און האט זאגאר זיך ערקלעהרט צו גונסטען פון בירגער־רעכטע פאר אידען און מאהאמעדאנער, וואס עס איז געווען ווירקליך אן אונערהערטע זאך אין זיין צייט.

וועגען מענדעלסזאהן'ס פילאזאפישע אנשויאונגען, וויא זיי האבען זיך ענטוויקעלט אונטער דעם איינפלוס פון דייטשע און ענגלישע

פילאזאפישע לעהרען, אדער אין אלגעמיינען אונטער דעם איינפלוס פון דער „אויפקלערונגס־פילאזאפיע" פון 18־טען יאהרהונדערט, וועלען מיר האבען צו ריידען שפעטער. יעצט וועלען מיר נאר בע־מערקען, דאס אין דיא פיער יאהר, וואס ער איז געווען הויזלעהרער, האט ער זיך אויסגעבילדעט אלס פילאזאף, אלס שפראך־קענער און אויך אלס קונסט־קריטיקער.

עס האט איהם נאר געפעהלט א געלעגענהייט ארויסצוצייגען זיינע ערווארבענע קענטניסע און זיין איינגעבארענעם שריפטשטע־לערישען טאלענט. דיזע געלעגענהייט האט ער געקראגען דורך זיין בעקאנטשאפט מיט לעססינג'ן. דיזע גליקליכע בעקאנטשאפט, וועלכע האט געבראכט אזוי פיעל נוצען דיא אידען אין אלגעמיינען און איהם בעזאנדערס האט ער ווידער געהאט צו פערדאנקען זיין פריינד און לעהרער דר. גומפערץ און אויך דעם שאכשפיעל.

וואס ווייטער ער האט שטודירט, לעבענדיג אין דער הויז פון יצחק בערנהארד, האט ער זיך גענומען אלץ מעהר פיהלען אלס וועלטליכער מענש און האט זיך שוין ניט געשעהמט צו קומען אין געזעלשאפטען פון הויכגעשטעלטע לייט, וואוהין דר. גומפערץ האט איהם איינגעפיהרט. ער איז אזוי בעקאנט געווארן מיט מאפערטואי, ד'ארזשאן, פרעמאנטוואל און אנדערע בעריהמטהייטען פון דער בערלינער אקאדעמיע, וועלכע פריעדריך דער גרויסער האט איינגע־פיהרט נאך דעם מוסטער פון דער פראנצויזישער און וועלכע ער האט אויך אנגעפילט מייסטענס מיט פראנצויזישע געלעהרטע. זיי האבען פריינדליך עמפפאנגען דעם ארימען אידישען יונגען מאן, ווייל זיי האבען גלייך געזעהען, אז זיי האבען צו טאן מיט א קענער און א שארפען דענקער. מיר וועלען שוין אוים לעססינג'ס ביאגראפיע, וויא דער פרייסישער קעניג האט נאכגעטאנצט דיא פראנצויזען און וויא ער האט פעראכטעט דיא דייטשע שרייבערס און שפראך, און מיר וועלען דא דארום זיך ניט אפשטעלען אויף דיזען פונקט.

לעססינג האט צו דער צייט, אין 1754, געלעבט זעהר ארים, אבער זעהר פריי און לוסטיג, אין בערלין אלס צייטונגס־שרייבער. ער האט געהאט א סך יונגע פריינד, וועלכע האבען ליעב געהאט זיין געזעלשאפט. ער האט בעזאנדערס פערקעהרט מיט שוישפיעלער,

קינסטלער און לעבהאפטע יונגע לייט און אויך מיט עטליכע אידען. דר. גומפערץ איז געווען איינער פון דיזע אידען און איין מאל האט ער איהם פארגעשטעלט מענדעלסזאהן'ען אלס א הויך־געבילדעטען איד און אויך אלס א גוטען שאכשפיעלער. לעססינג, וועלכער האט, אלס א פרייער גייסט און פיינד פון פאראורטהיילע, איבערהויפט ליעב געהאט מענשען, וואס האבען זיך אליין אויסגעבילדעט, און וועלכער האט שוין צו דער צייט געהאט אנגעשריבען זיינע „יודען" האט זיך גלייך שטארק פעראינטערעסירט מיט אזא אידישען יונגען מאן, וואס האט שטודירט פילאזאפיע און שפראכען. שנעל זיינען זיי געווארן בוזים־פריינד, און זייער פריינדשאפט האט אנגעהאלטען, וויא מיר וויסען עס שוין, ביז זייער טויט.

ווען מיכאעליס, פראפעסאר פון טהעאלאגיע אין געטטינגער אוניווערזיטעט, האט אין א קריטיק איבער „דיא יודען" ערקלערט, דאס אזא איד, וויא לעססינג האט עס פארגעשטעלט, קען גאר ניט געמאלט זיין, האט מענדעלסזאהן אויסגעגאסען זיין ביטערע הארץ ווענגען דעם און פערטהיידיגט דיא עהרע פון זיין פאלק אין א בריעף צו דר. גומפערץ. „דיא געדאנקען (דיא מיינונג פון מיכאעליס) האבען מיך געמאכט שאמרויט," האט מענדעלסזאהן געשריעבען. „איך בין ניט אין שטאנד אויסצודריקען, וואס איך האב געפיהלט, ווען איך האב עס געלעזען. וואס פאר אן ערניעדריגונג פאר אונזער געדריקטע נאציאן! וואס פאר אן איבערטריבענע פעראכטונג!"

דיזען בריעף האט לעססינג אריינגעשטעלט אין זיין אנטווארט צו פראפעסאר מיכאעליס. דערביי האט ער אזוי פארגעשטעלט זיין נייען פריינד: „ער איז ווירקליך א איד, א מענש פון עטליכע און צוואנציג יאהר, וועלכער האט זיך אליין ערווארבען שטארקע קענט־ניס אין שפראכען, מאטהעמאטיק, פילאזאפיע און פאעזיע. איך זעה איהם אין פארויס אלס דיא עהרע פון זיין נאציאן, אויב זיינע גלויבענסגענאסען, וועלכע האבען ביז יעצט ארויסגעצייגט אן אונגליקליכען פערפאלגונגס־גייסט געגען לייטע זיינעס גלייכען, וועלען איהם לאזען פריי זיך ענטוויקלען. זיינע עהרליכקייט און פילאזאפישער גייסט לאזען מיך פאראויסזעהען אין איהם א צווייטען ספינאזא..."

אזא איינדרוק האט מענדעלסזאהן געמאכט אויף לעססינג'ן, קען מען זאגען, גלייך נאך זייער ערשטער בעקאנטשאפט.

אין דעם זעלבען יאהר (1754) איז מענדעלסאהן ארויסגע־טראטען אלס דייטשער שרייבער אין דער עפענטליכקייט. דאס איז געשעהען אזוי: לעססינג האט איהם געגעבען איבערצולעזען שעפטס־בורי'ס א בוך, און ווען ער האט איהם געפרעגט זיין מיינונג איבער דיזען בוך, האט ער געקראגען אזא אנטווארט: „זעהר גוט, אבער זא עטוואס קען איך אויך מאכען". — „זא?" האט לעססינג אויס־גערופען „נון, זא מאכען זיא דאך זא עטוואס".

מענדעלסאהן האט זיך גלייך גענומען צו דער ארבייט און האט אין א קורצע צייט ארום דערלאנגט זיין פריינד א מאנוסקריפט דורכצולעזען. וואס לעססינג האט געטאן מיט דיזען מאנוסקריפט, דאס האט מענדעלסאהן זיך דערוואוסט עטליכע מאנאט שפעטער. וויא נאר לעססינג האט איבערגעלעזען זיין פריינד'ס פערפאסונג, האט ער גלייך אוועקגעשיקט דעם מאנוסקריפט צו זיין ארויסגעבער פאסס, ניט זאגענדיג א ווארט וועגען דעם צו מענדעלסאהן'ען, און ווען מענדעלסאהן האט איהם ענדליך געפרעגט, אויב ער האט געלעזען דעם מאנוסקריפט, האט ער, אנשטאט אן אנטווארט, גע־קראגען, צו זיין ערשטוינונג און פריידע, א געדרוקטען עקזעמפלאר. דאס איז געוועזען א שטיפעריי פון לעססינג'ס זייט, אום צו איבעררא־שען זיין פריינד.

דיזע ערשטע געדרוקטע דייטשע שריפט פון משה מענדעלס־סאהן טראגט דעם נאמען „פילאזאפישע געשפרעכען." ער איז דאן אלט געוועזען 25 יאהר, און פון דיזער צייט ביז זיין לעצטע שטונדע אין אנפאנג פון 1786 איז ער פערבליבען אויף דעם שלאכטפעלד פון דער אויפגעלעבטער דייטשער ליטעראטור, וועלכע האט געוואונען אליץ א טיעפערע און ווייטגעהענדערע ווירקונג אויף דער גאנצער ציוויליזירטער מענשהייט.

אין דיזע „פילאזאפישע געשפרעכע" שילדערט ער געוויסער־מאסען דיא ענטוויקלונג פון דיא מעטאפיזישע פילאזאפיע און צייגט זיך ארויס אלס אנהענגער פון לייבניץ'ס סיסטעם. דערביי האט ער הויך געשטעלט א פילאזאף, וואס איז דאן פערשאלטען געוועזען פון

קריסטען אזוי וויא פון אידען, וואס איז פארגעשטעלט געווען אלס א שרעקענס־בילד, אלס דער טייוועל זעלבסט. מיר מיינען דא דעם געניאלען אידישען דענקער, דעם אונפערגלייכליכען ברוך ספינאזא.*) אבוואהל ער איז געווען א פעסטער געגנער פון ספינאזא'ס פילאזאפיע, דאך האט ער בעוואונדערט זיין גרויסקייט און טיעפקייט, וויא אויך זיין געטליכען כאראקטער. „ספינאזא, האט מענדעלסאהן ערקלערט נאך זיינע אויספיהרונגען וועגען דיא פילאזאפישע סיסטעמען פון דעקארט (קארטעזיוס) און לייבניץ, איז געווען אן אפפער פיר דעם מענשליכען פערשטאנד, אבער אן אפפער וואס פערדיענט בעצירט צו ווערן מיט בלומען. אהן איהם וואלט דיא פילאזאפיע נימאלס געקענט אזוי ווייט אויסציהען איהרע גרענעצען".

זעהר אינטערעסאנט און מערקווירדיג איז אויך דער פאקט. דאס מענדעלסאהן איז ארויסגעטראטען אלס פערטהיידיגער פון דער דייטשער שפראך און האט געשטראפט דיא דייטשען, וואס זיי טאנצען נאך דיא פראנצויזען וויא גייסטיגע שקלאווען. אין דיעזער בעציהונג האט ער זיך צוזאמענגעטראפען מיט לעססינג'ן, וועלכער האט שטענדיג געזוכט צו ערהויבען דיא דייטשע שפראך און וועלכער ווערט מיט רעכט גערופען דער רעפארמאטאר פון דער דייטשער שפראך וויא מיר וויסען עס שוין.

מיט זיינע „פילאזאפישע געשפרעכע" האט מענדעלסאהן גלייך ארויפגעצויגען אויף זיך דיא אויפמערקזאמקייט אין דער ליטעראַרישער וועלט; אבער נאך מעהר איז ער בעקאנט געווארן דעם נעכסטען יאהר, וויעדער מיט דער הילפע פון זיין עדלען און גרויסען פריינד לעססינג.ביידע יונגע לייט האבען מוטהיג אנגעגריפען דיא בערלינער אקאדעמיע זעלבסט. אונטער לעססינג'ס איינפלוס האט דער הייקערדיגער ארים־בחור געקראגען פליגלען פון אן אדלער. דער ארימער איד, וועלכער האט אייגענטליך קיין רעכט געהאט צו וואהנען אין בערלין, האט געוואגט ארויסצוטרעטען געגען דיא קעניגליכע אקאדעמיע מיט איהרע פראנצויזישע שטערן!

---

*) זעה מיין לעבענס־בעשרייבונג פון ברוך ספינאזא, ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאציאנאלער ליבּרערי פּובּלישינג קאמפאניע.

ביידע פריינד האָבען נעמליך אָנגעשריבען א ביכעל אונטער דעם נאָמען „פּאָפּ א מעטאפיזיקער.“ דאָס איז געוועזן א בייסענדע אנטוואָרט אויף א פּרייז־פראגע, וואָס דער פראנצויזישער פּרעזידענט פון דער בערלינער אקאדעמיע האָט געשטעלט וועגען דעם ענגלישען פּאָעט און פילאָזאָף פּאָפּ, מיט דעם צוועק א ביסעל שפּאָט צו מאכען פון לייבניץ'ס פילאָזאָפיע וועגען דיא „פאָרויסבעשטימטע אייביגע הארמאָניע אין דער וועלט.“ מענדעלסאָהן האָט זיך אָנגענומען פאָר זיין ליעבלינג פילאָזאָף און האָט אָנגעשריבען דעם פילאָזאָפישען טהייל פון דיזער שריפט, און לעססינג האָט איבערהויפּט געוועלט זיך אָפּרעכענען מיט דיא אקאדעמיקער און האָט געשליידערט דיא ליטערארישע פיילען.

דער רעזולטאט איז געוועזן, אז דיא אקאדעמיקער האָבען זעהר שאַרף געפיהלט דעם ביס פון דיא שאַרפע צעהנער פון דיא יונגע לייט, ביי וועלכע טיעפע קענטניסע איז געוועזן פערבונדען מיט לעב־האפטיגקייט און טאלענט. זייער אנטוואָרט אויף דער פּרייז־פראגע האָבען זיי אָבגעדרוקט אָהן זייערע נעמען, אָבער מען האָט זיך באלד דערוואוסט, ווער דיא פערפאסער'ס זיינען, און דיא אקאדעמיקער, וועלכע האָבען געקענט מענדעלסאָהן'ען אלס א זעהר שטילען און שעמעוודיגען יונגען מאַן, האָבען זיך זעהר געוואונדערט, דאָס ער האָט געוואגט ארויסצוטרעטען געגען זיי אין פערבינדונג מיט דעם „ציישונגסשרייבער לעססינג“.

איינגע אקאדעמיקער האָבען איהם פון דעסטוועגען פריינדליך אויפגענומען און געצייגט זייער אכטונג צו איהם אלס א פילאָזאָף. אנדערע זיינען געוועזן נייגעריג קענען צו לערנען א יונגען איד, וואס שרייבט דייטש און ערלויבט זיך זאָגאר צו קריטיקירען דיא קעניג־ליכע אקאדעמיע.

צו דער צייט האָט נאָך אָבער מענדעלסאָהן ניט געשריעבען אזוי פליסיג און עלעגאנט דייטש, וויא עס צייגט זיך ארוים אפילו אין זיינע ערשטע שריפטען. עס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען אָנפאנגס צו געברויכען ריכטיגע דייטשע אויסדריקע, און עס האָט איהם פיעל צייט גענומען אָנצושרייבען אן ארטיקעל אזוי פיין, וויא ער האָט עס געוואונשען. נאָר לעססינג האָט איהם שטענדיג ארוים־

געהאָלפען. ער פלעגט גוטמוטהיג פּאָלירען זיין פריינד'ס שפּראַך און האָט איהם אַזוי ביסלעכווייז אומגעוואַנדעלט פון אַ טרוקענעם פילאָזאָפישען שרייבער אין אַ פיין־שרייבער, אין אַ שפּראַך־קינסטלער. מענדעלססאָהן פלעגט איבערגעבען זיינע שריפטען צו זיין פריינד, וועלכער פלעגט זיי רעדיזשירען און אויסבעסערן אין זיי דיא שפּראַך. אָהן לעססינג'ס הסכמה פלעגט מענדעלססאָהן קיין וואָרט ניט לאָזען דרוקען. שפּעטער, ווען מענדעלססאָהן איז געוואָרן אַ מייסטער פון דער דייטשער שפּראַך, פלעגט ער אויך פריהער שיקען זיינע מאַנוסקריפּטען צו זיין פריינד, אום צו הערען זיין מיינונג איבער זיי.

פון דער אַנדער זייט קען קיין צווייפעל ניט זיין, אַז מענדעלססאָהן'ס ערנסטקייט און טיעפקייט אין דענקען, זיינע פילאָזאָפישע אַנזיכטען האָבען געהאַט אַ טיעפע ווירקונג אויף לעססינג'ן.

אויף לעססינג'ס פאָרשלאַג האָט זיך מענדעלססאָהן אויך גענומען צו דער איבערזעצונג פון זשאַן זשאַק רוססאָ'ס וועלטאויפרודערנדע ווערק „איבער דעם אורשפּרונג פון אונגלייכהייט אונטער מענשען", אום בעקאַנט צו מאַכען דיא דייטשען מיט דיא מיינונגען פון דעם גענפער פילאָזאָף, מיינונגען, וועלכע האָבען געהאַט אַזא ריזיגען איינפלוס אויף דער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן. *) דיא איבערזעצונג איז אַ פאָרטרעפליכע. מענדעלססאָהן האָט אויך אָנגעשריעבען אַ זעהר טיעפזיניגע הקדמה אונטער דעם נאָמען „זענדשרייבען אַן דען העררן מאַגיסטער לעססינג אין לייפּציג", אין וועלכער ער האָט אויסגעדריקט זיינע מיינונגען איבער רוססאָ'ס פאַלשע אויספיהרונגען, אַז דיא ציוויליזאַציאָן האָט פערדאָרבען דיא מענשען, אַז דיא וויסענשאַפטען זיינען איין אונגליק פיר דיא מענשהייט און אַז מענשען האָבען געלעבט פיעל גליקליכער אַלס קינדער פון דער נאַטור אין ווילדען צושטאַנד.

---

*) זעה מיין געשיכטע פון דער „פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן". ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַל'ער ליברערי פּובלישינג קאָמפּ.

דריטער קאפיטעל.

II.

מענדעלסזאָהן אלס קונסט - קריטיקער.

ווען לעססינג האט פערלאָזען בערלין, אום צו וואנדערן איבער דער וועלט, איז עס געוועזן א שווערער קלאפ פיר מענדעלסזאָהן'ען, וועלכער איז געוואָהנט געוואָרן צו זיין כמעט יעדען טאָג אין זיין אינטימסטען פריינד'ס געזעלשאפט. ער האט זיך דאן בעפריינדעט מיט אנדערע שרייבערס, בעזאָנדערס מיט ניקאָלאַי, וועלכער האט מיט איהם געלערנט דיא גריכישע שפראך. אין א קורצער צייט האט ער עס אזוי ווייט געבראכט, אז ער האט געקענט פערשטעהן אין גריכישער שפראך פלאטאָן'ס דיאלאָגען (געשפרעכען), וועלכע האבען איהם נאכהער געדיענט אלס מוסטער פיר זיין „פעדאָן". צוזאמען מיט ניקאָלאַי, וועלכער איז אויך געוועזן אן אטאָדידאקט (אזוי רופט מען איינעם, וואס מאכט ניט דורך א רעגעלמעסיגע שולע און שטודירט אליין), האט ער געלעזען פיעלע פילאזאפישע ווערק און האט איבערהויפט פיעל געלערנט.

צייטענווייז, אין דיא פרייע שטונדען, פלעגט ער בעזוכען א קאפע־הויז, וואו עס האבען זיך צוזאמענגעטראפען שרייבערס, פילאָזאָפען, געלעהרטע און איבערהויפט געבילדעטע יונגע דייטשען, פון וועלכע איינינע זיינען געוואָרן וועלט־בעריהמטהייטען, וויא, צום ביישפיעל, דער מאטעמאטיקער אוילער. דר. גומפערץ און מענדעלסזאָהן זיינען דאן געוועזן דיא איינציגע אידען, וועלכע האבען פערקעהרט אין דיזען קרייז. איין מאָל אין מאָנאט פלעגען מיטגליעדער האלטען פאָרטרעגע, און מענדעלסזאָהן האט דאָרטען אויך פאָרגעלעזען זיינע אן אבהאנדלונג איבער מאטעמאטיק, נעמליך איבער דער טהעאָריע פון וואהרשיינליכקייט.

איין אבענד האט מען זיך אין דיזען קאפע - הויז אמוזירט מיט דעם, דאס יעדער האט בעדארפט אויסרעכענען זיינע פעהלער, און

מענדעלסאָהן, וועלכער האָט אויסער זיין פעקעל אויף׳ן רוקען נאָך געשטאַטערט, האָט פערפאַסט וועגען זיך אזא שיר:

גראָס נעננעט איהר דען דעמאָסטהען,
דען שטאָטערנדען רעדנער פאָן אַטהען,
דען העקעריגען עזאָפ*) האַלט איהר פיר ווייזע —
טריאומף! איך ווערד׳ אין אוירעם קרייזע
דאָפפעלט גראָס און ווייזע זיין,
דען איהר האבט ביי מיר אין פעראיין
וואס מאַן ביי עזאָפ און דעמאָסטהען
האָט געטהיילט געהערט און געזעה׳ן.

אין דיזען קרייז האָט ער זיך אַלץ מעהר, זאָ צו זאָגען, אויס־געמענשעלט, און פון דעם אָרים־בחור איז געוואָרן ניט נאָר אַ פילאָ־זאָף און דייטשער שרייבער, זאָנדערן אויך אַ קונסט־קריטיקער און אַ׳ן עסטעטיקער. ער האָט זאָגאר אָנגעפאַנגען צו לערנען מוזיק, אָבער ניט אום צו ווערן אַ שפּיעלער, נאָר אום בעקאַנט צו ווערן מיט דער טאָן־דיכטונג און האַרמאָניע. זיין געהער איז אָבער ניט געוועזען גענוג שאַרף צו אונטערשיידען, וואס מען רופט אין דער מוזיק, טריפּעל־טאַקט. ער האָט צו דיזער צייט בעזוכט קאָנצערטען און האָט זאָגאר פּרובירט צו ריימען און פערפאַסען געדיכטע. עס זיינען געבליבען איינינגע פון זיינע פּאָעטישע פּראָבען, וועלכע צייגען, אַז ער האָט זעהר שעהן פערשטאַנען דיא קונסט צו שרייבען ווערזען; אָבער ער האָט בעזעסען אַ גאַנץ שוואַכען פּאָעטישען געפיהל. לעססינג האָט געפונען, אַז אַ פּאָאַר פון מענדעלסאָהן׳ס געדיכטען זיינען ניט שלעכט, נאָר ער האָט איהם דאָך געראַטהען צו שרייבען בעסער פּראָזע. ניקאָלאַי האָט איהם אויפגעמונטערט צו פּאָעטיזירען און וויניגסטענס צו מאַכען פּאָעטישע איבערזעצונגען, און דיא ערשטע צייט האָט מענדעלסאָהן וואהרשיינליך געמיינט, אַז ער וועט ווערן אַ קינד פון דער ליעבליכער מוזע, אַנשטאַט פון דער טרוקענער מע־טאַפיזיק. איבערזעצונגען זיינען איהם בעסער געלונגען וויא אייגענע דיכטונגען. דיא בעסטע פון זיינע איבערזעצונגען זיינען אָהן צוויי־

*) דער אַלט־גריכישער פאַבעל־שרייבער.

פעל קאפיטלעך פון תהילים, אויף וועלכע ער האט לאנג און זעהר רעגעלמעסיג געארבייט נאך אין די שפעטערע יאהרען.

נאר אויב ער אליין איז ניט געווען א דיכטער, האט ער געהאט א פיינעם געשמאק און אן אינערליכען געפיהל צו שעצען פרעמדע פאעטישע ווערק און איבערהויפט קונסט. נאטירליך, לעססינג און ניקאלאי האבען פיעל געווירקט אויף די ענטוויקלונג פון זיינע עסטעטישע געפיהלען; אבער ווען ער וואלט ניט געהאט א נאטיר־ליכע נייגונג צו שעהנהייט און צו פאעזיע, וואלט ער דאך ניט גע־ווארן אזוי שנעל א קונסט־קריטיקער און עסטעטיקער. אהן איינגע־בארענע טאלענטען קען מען ניט ווערן א קונסטקריטיקער, אזוי וויא מען קען ניט ווערן א קינסטלער.

איינינע מאנאטען נאך דעם וויא זיינע „פילאזאפישע געשפרע־כע" זיינען ערשיענען, האט ער שוין אנגעשריעבען זיינע „בריעפע איבער עמפפינדונגען", אין וועלכע ער האט פילאזאפיש אויסגע־שפראכען זיינע מיינונגען איבער קונסט און עסטעטיק. ער האט זיך בענוצט מיט די שריפטען פון איינינע דייטשע שריפטשטעלער און האט אויך געזוכט צו בעשטימען די גרענעצען פון פאלקאמענהייט און פון שעהנהייט. מיר קענען זיך דא ניט אריינלאזען אין אזעלכע פיינהייטען, וויא די טהעאריען פון קונסטען און די גרונדלאגען פון עסטעטיק, דען ניט נאר וועט עס אונז פערפיהרען צו ווייט, זאנ־דערן אין אונזער ארימען מאמע־לשון דארף מען אנשרייבען גאנצע זייטלעך, אום איבערצוגעבען די מיינונג פון איינצעלנע ווערטער און בעטראכטונגען איבער קונסט און עסטעטיק; מיר וועלען נאר בעמערקען, אז מענדעלסאהן'ס שריפטען איבער קונסט האבען געהאט א ווירקונג ניט נאר אויף לעססינג'ן, זאנדערן אפילו אויף הערדער, שיללער א. ז. וו.

מענדעלסאהן און ניקאלאי האבען אין 1756 געפיהרט א קאָ־רעספאנדענץ וועגען קונסט־פראגען. זיי האבען דארטען דיספוטירט וועגען פערשיעדענע פונקטען. דיזע בריף האבען געלייגט דעם פונ־דאמענט צו לעססינג'ס בעריהמטען „לאאקאאן", וועגען וועלכען עס איז די רעדע געווען אין לעססינג'ס ביאגראפיע.

פיערטער קאפיטעל.

בוכהאלטער און זשורנאליסט.

נור ווייניגע שטונדען אין טאג האט מענדעלסאהן געקענט אפּ־געבען צו זיינע געליעבטע שטודיען און נאך ווייניגער צום שרייבען, דען ער האט געמוזט ארבייטען פון 8 מארגענס ביז 9 אבענד איינפאך אלס בוכהאלטער אין דעם זיידענגעשעפט פון זיין פרינציפאל. ביי וועמען ער איז געווען הויזלעהרער. אין זיין צייט האט מען ניט גע־קענט מאכען א זיכערן לעבען פון שרייבעריי. מיר ווייסען שוין, וויא שווער עס איז געווען אפילו אזא ליטעראַרישען ריעז, וויא לעססינג, צו לעבען פון זיין גלענצענדע פעדער און וויא פיעל נויטה און צרות ער האט געליטען דערביי. וויא שטארק מענדעלסאהן האט ניט גע־וואונשען צו פיהרען א גייסטיגען לעבען, האט ער געמוזט צוליעב חיונה אבזיצען גאנצע טעג לעבען געשעפטס־ביכער, וועלכע האבען שטענדיג געדריקט זיין געמיטה. שפּעטער איז זיין ארבייט אין קאנטאר פיעל לייכטער געווארן, דען ער איז נאר געווען בעשעפ־טיגט מיט בוכהאלטעריי פון 8 אוהר מארגענס ביז 2 נאכמיטאג, אבער ווי ער האט זיך געפיהלט, קען מען זעהען פון מאנכע פון זיינע בריף.

„א גוטער בוכהאלטער, האט ער געשריעבען צו לעססינג'ן אין 1758, איז געוויס א זעלטענע בעשעפענים. ער פערדיענט די גרעס־טע בעלוינונג, דען ער מוז לייגען אן א זייט פערשטאנד, וויץ און עמפּפינדונגען און ווערן א קלאץ, אום ריכטיג א בוך צו פיהרען. ווי בין איך היינט געקומען צו דיזע געדאנקען ? ווער איהר פרעגען. איהר וועט געוויס ניט טרעפען, דאס די געדיכטע פון הערן פאן־קלייסט זיינען די אורזאכע דערפון". ער האט זיך נעמליך בע־קלאגט, וואס ער האט קיין צייט געהאט דורכצולעזען דיזע געדיכטע צוזאמען מיט זיין פריינד ניקאלאאי, וועלכער האט געקענט לעבען פון זיינע איינקינפטע ווי א פריץ. „איך האב פערשאלטען מיין לאגע, האט ער געענדיגט דיזען בריף, און האב דיזע געדיכטע אוועק־

געשיינקט צו אונזער עסקווייר ניקאָלאַאי, וועלכער לעבט פון זיינע געלדער, האַ, ניט אַהן נייד! און בין געוועזן פערדריסליך".

„דיא געשעפטען! דיא לעסטיגע געשעפטען! האָט ער גע־קלאָגט אין אַ בריעף צו לעססינג'ן אין 1763; זיי דריקען מיך ביז צו ערד און פערצעהרען דיא קרעפטע פון מיינע בעסטע יאָהרען. וויא אַ לאַסט־עזעל שלעפּ איך דורך מיין לעבענסצייט מיט אַן אָנגע־לאָדענעם רוקען, און צום אונגליק זאָגט מיר דיא אייגענליעבע אין אַ וויער, דאָס דיא נאַטור האָט מיך בעשאַפען פיליייכט צו זיין אַ פּאַראַד־פערד. וואָס זאָל מען טהאָן, מיין ליעבער פריינד? לאָמיר איינער דעם אַנדערן בעדויערן און צופריעדען זיין. זאָ לאַנג דיא ליעבע צו וויסענשאַפטען איז ניט ערקעלטעט, האָבען מיר נאָך אַ גוטע האָפנונג."

וויא פיעל פרייע צייט ער האָט דאַן געהאַט, האָט ער איהר אָבגעגעבען צו קריטיק אין צייטשריפטען און אין אַלגעמיינען צו זשורנאַליזמוס. אין דיזער הינזיכט האָבען אויף איהם ספּעציעל געווירקט לעססינג און ניקאָלאַאי, וועלכע האָבען זיך געשטעלט דיא אויפגאַבע אויפצולעבען דיא דייטשע ליטעראַטור און צו קעמפּפען געגען פאָראורטהיילע. ער איז צוגעטראָטען צו זיי מיט לייב און זעעלע, אָבוואָהל דיא נאַטור האָט איהם גאָר ניט געשאַפען צו זיין אַ זשורנאַליסט און אַ קעמפּפער. איהם האָט שטענדיג געצויגען צו מעטאַפיזישע פילאָזאָפיע, צו חקירה, צום דענקען אַן און פיר זיך, צו בעטראַכטונגען איבער זעלבסט ערקענטניס (הכרת עצמו) און איבער דעם, וואָס מען האָט דאַן גערופען „פילאָזאָפיע פון געזונדען מענשענפערשטאַנד."

ער האָט דאַרום כמעט אויסשליסליך געשריבען איבער פילאָ־זאָפישע פראַגען און איבער נייע ביכער. מיט פּאָליטישע פראַגען האָט ער זיך אייגענטליך קיין מאָל ניט בעשעפטיגט. ער האָט זיי אויסגעמיידעט ניט נאָר, ווייל ער האָט איינפאַך מורא געהאַט עס צו טאָן אַלס איד, און דערצו נאָך אַן אָרימער און שוואַכער, זאָנדערן ווייל זיין גייסט איז ניט געוועזן געניינט דערצו. היסטאָרישע פראַ־גען האָבען איהם אויך ווייניג אינטערעסירט, דען ער האָט אפילו ניט פערשטאַנען דעם נוצען פון געשיכטע פאַר זייטיגע מענשען,

אויסער פאר שטאאטסמענער און פאליטיקער, וויא מיר ווייסען עס שוין.

נאר אויף דיא פעלדער פון פילאזאפיע און פון שעהנע ליטעראטור האט ער זיך געפיהלט היימליך, און ער האט דארום מיט גרוים חשק געשריעבען איבער דעם אין דיא צייטונגען, וועלכע זיין פריינד מיכלער האט רעדאקטירט. ער האט אויך איבערזעצט מאנכע זאכען פון העברעאישען, בעזאנדערס געדיכטען פון יהודה הלוי. ווייטער האט ער מיטגעארבייט אין דיא צייטונגען, וועלכע לעססינג און ניקאלאאי האבען אנגעפאנגען ארויסצוגעבען און וועלכע האבען געהאט אזא גרויסע בעדייטונג פיר דיא דייטשע ליטעראטור.

ניקאלאאי'ס צייטשריפט „ביבליאטהעק דער שעהנען וויסענשאפטען און דער פרייען קינסטע" האט זיך הויפטזעכליך געהאלטען אויף מענדעלססאהן'ס ארטיקלען איבער עסטעטישע פראגען און איבער נייע ביכער. אין איינעם פון זיינע בריעף האט דאן לעססינג בעמערקט שפאסהאפט וועגען מענדעלססאהן'ען, אז „פון א מעטאפיזיקער איז ער געווארן א Bel-esprit (שעהן־גייסט)".

פינפטער קאפיטעל.

מענדעלססאָהן און פריעדריך דער גרויסער.

דורך זיין פרייע קריטיק האָט ער שיער ניט געהאט א ביטערן סוף פון קיין אנהער פערזאָן, וויא זיינע מאַיעסטעט פריעדריך דער גרויסער. וויא דיזער קעניג האָט, טראָץ זיין פילאָזאָפיע און אפיקורסות, בעהאנדעלט דיא אידען, ווייסען מיר שוין. דערצו נאָך האָט ער זיי איבערהויפט פיינט געקראָגען אונטער דעם איינפלוס פון וואָלטער'ן, וועלכער איז געוועזן אזא געניאלער שרייבער וויא א שלעכטער און פערדאָרבענער מענש. וואָלטער האָט געגאָסען שמוץ אויף אידען ניט בלויז אוים איינגעבאָרענע שנאה צו זיי, זאָנדערן אויך, ווייל ער האָט בעטראַכטעט דיא אידישע רעליגיאָן אלס דעם פונדאמענט פון דער קריסטליכער, וועלכע ער האָט אויסגעלאכט און בעקעמפפט מיט א בייסענדען סארקאזם און אויך גרויסען מוטה. ווען עס איז געקומען צו וואָלטער'ס בעריהמטען פראָצעס מיט דעם בערלינער הענדלער הירש — וועגען דיזען פראָצעס האבען מיר שוין גערעט אין לעססינג'ס ביאָגראפיע — האָט דער קעניג זיך ארומגעזעהען, וואָס פאר א מאָראלישער אויסוואורף וואָלטער איז געוועזן, אָבער זיין פעראכטונג צו אידען איז פון דעסטוועגען גרעסער געוואָרן.

היינט שטעלט זיך פאר דיזען קעניג'ס ערשטוינונג, ווען ער האָט ערפאהרען, אז זיינע געדיכטע זיינען קריטיקירט געוואָרן פון א הייקערדיגען איד, וועלכען ער האָט צו יעדער מינוט געקענט ארויסיאָגען וויא א הונד פון זיין רעזידענץ-שטאָט! עס איז ווירקליך א וואונדער, וויא אזוי דער שטילער און שרעקעדיגער מענדעלססאָהן האָט גאָר געוואָגט צו דענקען וועגען אן עפענטליכע קריטיק איבער זיין קעניג'ס ליטערארישע פראָדוקציאָן. דאָס איז אָבער געשעהען אין 1760, ווען פריעדריך האָט געמוזט לאָזען אָפדרוקען זיינע פראנצויזישע געדיכטע, ווייל מען האָט זיי אָנגעפאנגען צו פערעפענטליכען געגען זיין ווילען אין פראנקרייך.

מענדעלססאָהן האָט אָנגעפאנגען זיין רעצענזיע אין דיא „ליטעראטור-בריעפע" מיט א לויב צו א קעניג, וואס לייגט אוועק דעם

שווערד צו נעהמען זיך צו דער פעדער; אָבער דיא געדיכטע זעלבסט האָט ער ניט געשאָנעוועט. ער האָט ניט נאָר ערקלערט, אז א פּאָאַר געדיכטען זיינען א נאַכאַמונג פון דיא געדיכטע פון דעם אַלטער רוימישען פּאָעט לוקרעץ, זאָנדערן האָט נאָך אויסגעדריקט זיין בע־דויערן, וואס דער קעניג שרייבט אַזוי לייכטזיניג וועגען דיא אונ־שטערבליכקייט פון דער זעלע. ער האָט געהאַט דעם מוטה צו מאַכען אזא בעמערקונג: „מיר שיינט, דאָס א פריעדריך, וואָס צווייפעלט אין דער אונשטערבליכקייט, איז א פאַנטאַזיע, א פיער־עקיגער צירקעל אָדער א קיילעכדיקער פיערעק“....

א פּראָטעסטאַנטישער גייסטליכער, וועלכער איז געווען אין גרימצאָרן אויף דיא „ליטעראַטור־בריעפע,“ ווייל מען האָט דאָרט קריטיקירט זיינע א שריפט, האָט זיך בענוצט דערמיט, אום צו האָבען זיין נקמה. ער האָט דארום אריינגעבראַכט אין שטאַאַטסראַטה א קלאַגע, אין וועלכער ער האָט גע׳מסר׳ט אזוי: „עס ערשיינט אין בערלין א שענדליכע שריפט, בריעפע וועגען דיא נייעסטע ליטעראַטור, אין וועלכע א איד איז אַרויסגעטראָטען געגען דיא גאָטטהייט פון דער קריסטליכער רעליגיאָן און אויך געגען דיא עהרפורכט צום קעניג׳ס אַלערהעכסטע פערזאָן הורך זיין פרייען אורטהייל איבער דיא Poesies Diverses (אזוי איז געווען דער נאָמען פון דעם קעניג׳ס געדיכטע).“

דער רעזולטאַט פון דיעזער מסירה איז געווען, דאס דיא צייט־שריפט איז פערבאָטען געוואָרן און דאָס מענדעלססאָהן האָט גע־קראָגען איין „איינלאַדונג“ צו ערשיינען אין דעם קעניגליכען פּאַלאַץ סאַנסוסי, אין פּאָטסדאַם. מיט שרעק אין הארצען איז מענדעלס־סאָהן אוועק אהין. ווען דער יונקער אויף דער וואַך האָט דערזעהען דעם אָרימען איד, פון וועמעס שריפטען ער האָט נאַטירליך קיין אהנונג ניט געהאַט, האָט ער זיך ניט ווייניג געוואונדערט און האָט מיט סאַלדאַטסקע ברכות געפרעגט, וויא, צום טייפעל, דער פער־דאַמטע יודע האָט געקראָגען דיא עהרע איינגעלאַדען צו ווערן אין קעניגליכען פּאַלאַץ. „איך בין א טאַשענשפּיעלער,“ האָט איהם מענדעלססאָהן קורץ געענטפערט. „דאס איז וואָס אנדערס,“ האָט דער יונקער צופריעדען געענטפערט און האָט איהם אריינגעלאָזען.

ווען מען האָט איהם גענומען אויף'ן פערהער וועגען דיא רעצענזיע, האָט ער גלייך צוגעגעבען, אַז ער איז דער שרייבער און האָט זיך פערטהיידיגט מיט דיא ווערטער: „ווער עס מאַכט ווערזע, שיעבט קעגעל, און ווער קעגעל שיעבט, ער זיי ווער ער וואָללע, קעניג אָדער בויער, מוז זיך געפאַלען לאַסען, דאַס דער קעגעל־יונגע זאַגט, וויא ער שיעבט." דיזע אַנטוואָרט איז געפעלען געוואָרן, און דערצו נאָך האָט דער קעניג געהאַט צופיעל שכל צו מאַכען אַ שוויינ וועגען דיא קריטיק, און מען האָט דאַרום צו רוהע געלאָזען מענדעלססאָהן'ען און אויך ערלויבט ווייטער אַרויסצוגעבען דיא „ליטעראַטור־בריעפע."

נאָר אין גאַנצען פערגעסען אָן דעם האָט דער קעניג ניט. מען רעכענט, אַז צוליעב דעם האָט פריעדריך ניט אָנגענומען מענדעלססאָהן'ס ביטע צו געבען איהם דיא קלעגליכע רעכטע פון אַ „שוץ־יודע". אַזוי וויא מענעלססאָהן איז ניט געבאָרן געוואָרן אין פרייסען, האָט ער נאָר דאָרט געקענט וואָהנען אונטער דעם שוץ פון אַ אידען, וואָס האָט זיך ערוואָרבען דעם גלות־טיטעל „שוץ־יודע" פון פרייסישען קעניג. וואָס דאָס בעדייטעט, דאָס קען נאָר ביי היינטיגע צייטען פיהלען אַ איד אין רוסלאַנד.

ווען דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיקער מאַרקיז ד'אַרזשאַן, אַ פריידיינקער, אַ זעהר ליעבענסווירדיגער מאַן און אַ נאָהענטער פריינד פון דעם פרייסישען קעניג, האָט זיך אַמאָל צופעליג דערוואוסט, דאָס פרעמדע אידען טאָרען ניט וואָהנען אין פרייסען, אָהן אַ ספעציעלע ערלויבניס, האָט ער אויסגערופען: „אָבער געוויס בעציהט זיך דאָס ניט אויף אונזער טהייערן מאָזעס!" — „איהר האָט אַ טעות, האָט מען איהם געענטפערט, „מענדעלססאָהן ווערט נאָר געדולדעט, וויל ער דיענט ביי דעם פאַבריקאַנט בערנאַרד. ווען ער זאָל היינט ענטלאַסען ווערן און זאָל ניט געפינען קיין אַנדער „שוץ־יודע," וואָס זאָל איהם וועלען בעשעפטיגען, וועט איהם דיא פּאָליציי צווינגען נאָך היינט צו פערלאָזען דיא שטאָט."

דער מאַרקיז, וועלכער האָט זעהר געשעצט דעם אידישען פילאָזאָף, איז געוואָרן אַן אויפגעקאָכטער, ווען ער האָט דאָס דערהערט. עס האָט זיך איהם ניט געוועלט גלויבען, דאָס אַזאַ מאַן

וויא מענדעלססאָהן זאָל מען קענען צו יעדער מינוט אַרויסטרייבען פון שטאָט. ער האָט דאַרום בעשלאָסען צו קריגען פאַר זיין פריינד דאָס רעכט פון א „שוץ־יודע.“ ער האָט גלייך געוואָלט ריידען וועגען דעם מיט׳ן קעניג, נאָר מען האָט איהם אָבגערעט דערפון און געבעטען וואַרטען אויף א גינסטיגערע צייט, ווען דיא דאַמאָלסדיגע מלחמה וועט זיך ענדיגען.

ער איז צוגעשטאַנען צו מענדעלססאָהן׳ען אָנצושרייבען א ביטע צום קעניג, וועלכע ער וועט אייגענהענטיג דערלאַנגען דעם קעניג. מענדעלססאָהן האָט זיך אָנפאַנגס ענטזאָגט מיט דיא ווערטער: „עס טהוט מיר לייד, דאָס איך דאַרף נאָך בעטען א רעכט אויף עקזיסטענץ, וואָס יעדער מענש, וועלכער לעבט נאָר אַלס רוהיגער בירגער, בעזיצט. ווען אָבער דער שטאַאט האָט גרינדע אויפצונעהמען נור א געוויסע צאָהל פון מיינע ברידער, וואָס פאַר א בעזאָנדערע רעכט האָב איך צו פערלאַנגען אַן אויסנאַהמע.“

נאָר שליסליך האָט ער נאָכגעגעבען אין די אינטערעסען פון זיין פאמיליע, דען צו דער צי[illegible] איז ער שוין געוועזען פערהייראַטעט. ער האָט אָנגעשריעבען א קורצע ביטע, אין וועלכער ער האָט ערקלערט, דאָס אנשטאָט פערמעגען בעזיצט ער קענטניסע און וויסענשאַפטען. דער מאַרקיז האָט געהאַלטען וואָרט און געשפּראָכען וועגען דעם מיט׳ן קעניג, אָבער מענדעלססאָהן האָט קיין אַנטוואָרט ניט געקראָגען וועגען זיין ביטע. איין מאָנאַט איז אוועק נאָך דעם אַנדערן, און מענדעלססאָהן׳ס פריינדע זיינען געוואָרן זעהר אונרוהיג וועגען זיין שיקזאָל. ווען דער מאַרקיז האָט דערהערט דאָס זיין רעקאָמענדאַציאָן האָט גאָר ניט געווירקט, איז ער זעהר אויפגעבראַכט געוואָרן און האָט אָהן צרעמאָניעס געמאַכט פאָרווירפע דעם קעניג, וואַרום ער האָט ניט אויסגעפיהרט זיין פערשפּרעכען צו געבען רעכטע אזא ווירדיגען מאַן, וויא מענדעלססאָהן. דער קעניג האָט פערזיכערט, אז ער האָט בעוויליגט מענדעלססאָהן׳ען דיא פּריווילעגיעס פון א „שוץ־יודע“, נאָר עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אז מענדעלססאָהן׳ס ביטע איז פערלאָרען געגאַנגען דורך אַן „אונגעוועהנליכען צופאַל“, וויא פריעדריך דער גרויסער האָט עס בעהויפּטעט.

וויא דיא מעשה איז דאָרט געוועזען, נאָר מענדעלססאָהן האָט

געמוזט אָנשרייבען נאָך אַ ביטע, און דער מאַרקיז האָט געזאָגט צום קעניג: „גוט, איך וועל איינע אַליין אָנשרייבען, אָבער פערליערט איהר דאָך ניט.“ ער האָט ווידער געהאַלטען וואָרט, און ווען מענדעלסאָהן האָט איהם איבערגעגעבען זיין נייע ביטע, האָט ער צוגעשריעבען פאָלגענדע וויציגע און שאַרפזינניגע בעמערקונג:

Un philosophe mauvais catholique supplie un philosophe mauvais protestant de donner le privilege a un philosophe mauvais juif. Il y a trop de philosophie dans tout ceci que la raison ne soit pas du cote de la demande.

(אַ פילאָזאָף אַ שלעכטער קאַטאָליק בעט אַ פילאָזאָף אַ שלעכטען פראָטעסטאַנט צו געבען דאס פריווילעגיום צו אַ פילאָזאָף אַ שלעכטען איד. עס איז דאָ צופיעל פילאָזאָפיע אין דעם אַלעם, אַז די פערנונפט זאָל ניט זיין אויף דער זייט פון דער ביטע).

דיזע ביטע האָט שוין טאַקע געווירקט אויף דעם קעניגליכען פילאָזאָף, און ענדע 1763 האָט מענדעלסאָהן ענדליך געקראָגען די פריווילעגיע פון אַ „שוץ־יודע“.

זעקסטער קאפיטעל.

הייראטה — געקרוינט פון דיא בערלינער אקאדעמיע — דאנקבארקייט פון דער בערלינער קהלה.

אזוי האט מענדעלסאהן געלעבט ביז איהם איז געווארן 31 יאהר, פערטיעפט אין זיינע ביכער און פערליעבט אין פילאזאפיע. נאר אין 1761 איז איהם אויסגעקומען צו זיין אין האמבורג וועגען געשעפטס־אנגעלעגענהייטען און דארטען האט ער זיך שנעל פער־ליעבט אין א גאנץ געוועהנליכע יונגע מיידעל מיט דעם נאמען פראמעט גוגענהיים. אין יוני 1761 האט ער וועגען דעם אזוי גע־שריעבען צו לעססינג'ן: „אונזער בריפוועקסעל איז שוין לאנג גענוג אונטערבראכען, איך מוז איהם יעצט ערנייערן. איך וואלט ניט געקענט אזוי לאנג שווייגען, ווען איך וואלט ניט געמאכט א רייזע נאך האמבורג, וועלכע האט מיך פערוויקעלט אין טויזענד צער־שטרויאונגען. איך האב בעזוכט טהעאטער, איך האב קענען גע־לערנט געלעהרטע, און וואס עס וועט אייך ניט ווייניג וואונדערן, איך האב אין מיין דרייסיגסטען יאהר *) בעגאנגען דיא נארישקייט מיך צו פערליעבען. איהר לאכט? אבער ווער ווייסט, וואס עס קען נאך מיט אייך פאסירען? דאס פרויענצימער, וואס איך בין ווילליג צו הייראטהען, האט קיין פערמעגען, איז ניט שעהן און ניט געבילדעט, אבער איך בין אזוי פערליעבט אז איך גלויב מיט איהר צו קענען לעבען גליקליך."

אין דיעזען גלויבען האט ער קיין טעות געהאט. זיא איז געווען א גוטע און ליעבענסווירדיגע פרוי, און איז צו איהם געווען זעהר צוגעבונדען, טראץ דעם, וואס ביי דעם ערשטען צוזאמענטרעף האט זיא אפילו ניט געוואלט א קוק טאן אויף איהם צוליעב זיין הייקער. מען דערצעהלט וועגען דעם פאלגענדעס: אין א געשפרעך מיט

*) ער האט זיך דא אינגער געמאכט מיט איין יאהר.

איהר, האט זיא איהם געפרעגט, אויב ער גלויבט אויך, אז חתונות זיינען בעשטימט אין הימעל. „געוויס, האט ער געענטפערט, נאך א תלמוד׳ישע לעגענדע ווערט ביי דער געבורט פון א קינד אויס־געריפען אויף׳ן הימעל: דער זאל זיין דער בעשערטער פון יענער. ווען איך בין געבארן געווארן, האט מען אויף׳ן הימעל אנגעקינדיגט דעם נאמען פון מיין צוקינפטיגער פרוי, אבער דערביי האט מען ערקלערט, אז זיא וועט האבען א גרויסען הייקער. דאן האב איך אויסגעשריען: גוטהערציגער גאט! א מיידעל מיט א הייקער — וואס קען דען זיין שרעקליכער? דאס איז דאך דער גרעסטער אונגליק! א פרוי מוז זיין שעהן. זאל שוין, ליעבער גאט, בעסער זיין, אז איך זאל האבען דעם הייקער, און זיא זאל אויסוואקסען א שלאנקע און גראציעזע. און מיין בקשה איז, וויא איהר זעהט, ערפילט געווארן.“

מיט אזעלכע וויציגע רייד און מיט זיינע דורכדרינגענדע אויגען אויף א פיינעם און קלוגען געזיכט האט ער באלד בעזיעגט דאס איינפאכע הארץ פון דער גוטער און פרומער אידישער מיי־דעל, און עטליכע מאנאט שפעטער זיינען זיי טאקע געווארען א בעשערטע פאאר.

זיין פערהייראטער לעבען האט איהם אפילו אין דיא ערשטע וואכען נאך דער חתונה ניט אבגעהאלטען פון זיינע פילאזאפישע שטודיען. דיא בערלינער אקאדעמיע פון וויסענשאפטען האט גראדע בעשטימט א פרייז פון 50 דוקאטען פיר דיא בעסטע אב־האנדלונג איבער דער פראגע: „אויב דיא מעטאפיזישע וואהר־הייטען זיינען פעהיג אזוי קלאר בעוויזען צו ווערען וויא דיא מא־טעמאטישע.“ דער פרייז איז בעשטימט געוועזען פיר 1763 יאהר. פיעלע דייטשע דענקער האבען פרובירט זייערע קרעפטע צו ענטפערן אויף דיעזע הארבע פילאזאפישע פראגע, דארונטער אויך דער גרעסטער דייטשער פילאזאף קאנט. מענדעלסאהן, וועמען דיעזע פראגע האט בעזאנדערס אינטערעסירט, האט זיך אויך גענר־מען צו דער פעדער. זיין אבהאנדלונג, וועלכע האט געטראגען דעם נאמען „איבער דיא עווידענץ אין מעטאפיזישע וויסענשאפ־טען“ האט ער פריהער געשיקט צו לעססינג׳ן אין ברעסלוי, און ווען

דיזער האָט איהם בעגריסט און צוגעגעבען מוטה, האָט ער זיין אנטוואָרט איבערגעגעבען צו דער אַקאַדעמיע.

גרויס איז געווען זיין פריידע און נאָך גרעסער איז געווען דיא איבערראשונג אין דער ליטעראַרישער וועלט, ווען דיא אַקאַדעמיע האָט אויף אָן עפענטליכער זיצונג געקרוינט זיין שריפט. ניט וויסענדיג האָט ער בעזיעגט קאַנט'ן, וועלכער האָט געקראָגען דעם צווייטען פּרייז. ביידענס אנטוואָרטען זיינען פערעפענטליכט געוואָרען פון דער אַקאַדעמיע און זיינען איבערזעצט געוואָרען אין לאַטיין און פראַנצויזיש.

דורך דעם האָט מענדעלסאָהן געקראָגען אַ גרויסען נאָמען אין דער וועלט און ער אַליין האָט זיך אָנגעהויבען צו פיהלען פעסטער און זיכערער אין זיינע ווייטערע שריפטען.

עס איז איבריג צו זאָגען, אַז אידען האָבען זיך זעהר געפרעהט מיט זיין זיעג, וועלכער האָט אָבגעשטראַהלט מיט עהרע אויף אַלע זיינע גלויבענס-ברידער, און אַז דיא בערלינער קהלה איז שטאָלץ געווען מיט אַזאַ מיטגליעד. ער האָט זיך איבערהויפּט ערוואָרבען דיא האָכאַכטונג פון אַלע בערלינער אידען ניט נאָר דערמיט, דאָס ער איז פערבליבען אַ פרומער און זאָגאַר שטרענג־אָרטהאָדאָקסישער איד, טראָץ זיין פילאָזאָפיע און פריינדשאַפט מיט פיעלע קריסטען, זאָנדערן אויך, ווייל ער פלעגט גערן פערפאַסען אין דייטש דרשות ביי פעסטליכקייטען. זיין ערשטע געשריבענע דרשה איז געדרוקט געוואָרען אין נאָמען פון דעם בערלינער רב אין 1757, צו פייערן דעם זיעג פון פּרייסען אין דער שלאַכט ביי ראָסבאַך. וועגען דעם האָט ער צו לעססינג'ן געשריעבען: „עס איז שוין אַזוי ווייט געקומען, דאָס איך האָב געשריעבען אַ פרעדיגט און געלויבט דעם קעניג."

דיא בערלינער געמיינדע האָט אין 1763 עפענטליך אויסגעשפּראָכען איהר דאַנק „פאַר זיינע גרויסע פערדיענסטע, בעזאָנדערס פאַר דיא צופערטיגונג און איבערזעצונג פון דער פרעדיגט און דיא געזאַנגען ביי דעם פריעדענס-פעסט" און דערפאַר איהם בעפרייט פון אַלע געמיינדע־אָבצאָהלונגען.

זיעבטער קאפיטעל.

„פעדאָן“.

זיין עהרען־זיעג ביי דער בערלינער אקאדעמיע פון וויסענשאפטען האָט איהם געגעבען פיעל מוטה צו ענדיגען א פילאָזאָפישעס ווערק, וואָס ער האָט שוין לאַנג פריהער אנגעפאנגען און וואָס ווערט גערעכענט פאר זיין בעסטע ווערק. דאָס איז נעמליך זיין „פעדאָן“, וואָס האָט איהם פערשאפט דעם זעהר שמייכעלהאפטען נאָמען „סאָקראטעס פון 18טען יאהרהונדערט“.

דער נאָמען קומט פון פלאטאָן׳ס א שריפט איבער סאָקראטעס. אין דער פאָרמע פון א דיאלאָג (געשפרעך) גיט פלאטאָן איבער דיא מיינונגען פון דעם ערהאבענעם גריכישען דענקער איבער אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע. מיט דעם מויל פון איינעם פון סאָקראטעס׳עס שילער, פעדאָן, וועלכער האָט צוזאמען מיט אנדערע שילער געזעהען, וויא זייער לעהרער האָט פילאָזאָפיש, אהן דיא מינדעסטע אויפרעגונג אויסגעטרונקען דעם בעכער מיט גיפט, (דאָס איז געוועזען א גריכישער מנהג אויסצופיהרען א טויטראורטהייל,) — האָט פלאטאָן געשילדערט דיא לעצטע שטונדען פון סאָקראטעס און איבערגעגעבען דיא געשפרעכען וואָס ער האָט געפיהרט מיט זיינע שילער.

מענדעלסאָהן האָט זיך בענוצט מיט דעם נאָמען און מיט דער פאָרמע פון פלאטאָן׳ס שריפט, נאָר האָט איבערגעגעבען דיא מיינונגען פון זיין צייט איבער דער אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע. דאָ האָט ער אויך איבערגעגעבען זיינע טיעפסטע איבערציינגונגען. אויבען איז שוין בעמערקט געוועזען, אז ער איז זאָגאָר געוועזען אן ארטהאָדאָקס אין זיין אידישען גלויבען. אָבער דאָס האָט ער ניט געטאָהן אויס צבוע׳צסטווע, אויס פורכט פאר פערפאָלגונגען, אָדער אום איינפאך ניט איינצורייסען מיט דער בערלינער קהילה, זאָנדערן אויס אינערליכער איבערציינגונג. ער האָט פעסט געגלויבט אין דער עקזיסטענץ פון גאָט, אין דער אונשטערב־

ליכקייט פון דער נשמה און אין גאָט'ס ענטפּלעקונג אין דער ביבעל. זיין צוועק איז אויך געווען צו בריינגען אַלע בעווייזע פיר דיא אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע, וואָס ער האָט געפונען ביי פערשיעדענע פילאָזאָפען.

אין פעדאָן'ס מויל האָט ער אריינגעלייגט ספּעציעל דיא גרינדע פון דער פילאָזאָפיע, צו וועלכע ער איז זיין גאַנצען לעבען געבליבען טריי, נעמליך דיא לייבניץ-וואָלפישע. אייגענעס האָט ער אייגענטליך גאָר ניט געליפערט אויסער דעם גלענצענדען דייטשען סטיל, מיט וועלכען ער האָט זיך אין דיזען ווערק בעזאָנדערס אויסגעצייכענט. איבערהויפּט האָט ער אַלס פילאָזאָף גאָר ניט געלייסטעט אייגענעס, קיין שום סיסטעם געשאַפען, נאָר האָט פּאָפּולאריזירט דיא אויספיהרונגען פון אַנדערע, נאָר וועגען דעם וועט זיין דיא רייד שפּעטער.

אַלע בעווייזע, וועלכע ער בריינגט פיר דיא אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע, זיינען ריין-מעטאַפיזישע, און אַנדערס קען עס אויך ניט זיין, דען דאס וואָס מיר רופען זעעלע איז נאָר א בעגריף פון דער דענקונגס-קראַפט, וועלכע מיר בעזיצען וויא אויך וויינינגסטענס דיא העכערע סאָרטען חיות, נאָר אין א גרעסערע מאָס. ווען מען וויל פילאָזאָפירען אויף א שטרענג-ווימענשאַפטליכען וועג, דאַרף מען צוערשט איבערהויפּט בעווייזען, אַז דיא נשמה עקזיסטירט אַלס עטוואָס ז ע ל ב ס ש ט ע נ ד י ג ע ס, אַלס עטוואָס א ו נ א ב ה ע נ ג י ג ע ס פ ו ן ק ע ר פ ע ר. דאַן וואָלט שוין ניט שווער געווען אויסצופּשט'לען מיט חקירות, אַז דיא נשמה איז אונשטערבליך. נאָר אַזוי וויא דער פונדאַמענט פון דער גאַנצער לעהרע וועגען דיא אונשטערבליכקייט פון דער נשמה איז נאָר געבויט אייגענטליך אויף גלויבען, זאָ זיינען שלימ־ליך אַלע בעווייזע, וואָס דיא טיעפסטע דענקערס און גרעסטע פילאָזאָפען האָבען צוזאַמענגעפלאָכטען, נאָר א שפּינגעוועבס פון חקירות.

עס וואָלט פערנומען מעהר פּלאַץ, וויא פיעל מיר קענען אָפּגעבען פיר דיזע גאַנצע ביאָגראַפיע, ווען מיר זאָלען זיך אריינלאָזען אין א בעטראַכטונג פון אַלע בעהויפּטונגען און זאָ-גענאַנטע פי־

לאָזאָפישע בעווייזע אין מענדעלססאָהן׳ס „פעדאָן“. אין אונזער צייט האָבען אויפגעקלערטע און פאָרטגעשריטענע מענשען גאַנץ אַנדערע בעגריפע וועגען דיזען ענין, וויא אויך וועגען דעם זאָגענאַנטען „פרייען ווילען“, גאַנץ אַנדערע מיינונגען, וויא אין מענדעלססאָהן׳ס צייטען. זיין „פעדאָן“ האָט יעצט נאָר אַ היסטאָרישע בעדייטונג. קיינער אויסער דיא יעניגע וואָס שטודירען דיא געשיכטע פון פילאָזאָפיע אָדער וואָס ווילען גלאַט וויסען מענדעלססאָהן׳ס מיינונגען, לעזט יעצט ניט דיזען ווערק, וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסען אָפּקלאַנג אין זיין צייט.

מענדעלססאָהן׳ס „פעדאָן“ האָט ווירקליך געמאַכט אַ רושם אין דער וועלט. מען האָט זיין „פעדאָן“ בעטראַכטעט אַלס אַן אויסעראָרדענטליכע פערפאַססונג. פון אַלע זייטען האָט מען געלויבט און בעזונגען דעם פערפאַססער. אָבער דיזען גרויסען ערפאָלג האָט ער געהאַט צו פערדאַנקען ניט דער טיעפקייט פון דיא געדאַנקען, ניט דער קרעפטיגקייט פון דיא בעווייזע, זאָנדערן דעם גלאַנץ און דער לעבהאַפטיגקייט פון דער שפּראַך, דער קינסטליכקייט און עלעגאַנץ פון דיא געשפּרעכען וועגען פראַגען, וועלכע האָבען שטענדיג אין העכסטען גראַד אינטערעסירט אַלע מענשען. מיט דיזען ווערק האָט ער פערנומען אַ פּלאַץ צווישען דיא דייטשע קלאַסיקער. דיא גרעסטע מענער פון זיין צייט זיינען געוועזען איינפאַך ענטציקט פון „פעדאָן“, און דעם פערפאַססער האָט מען בעטראַכטעט אַלס אַ גלענצענדען שטערן אין דער געבילדעטער וועלט. מען האָט געזוכט זיין בעקאַנשאַפט, מען האָט איהם געוועלט זעהען, מיט איהם שפּרעכען, מיט איהם קאָרעספּאָנדירען, אָבוואָהל אידען זיינען איבעראַל געוועזען פעראַכטעט, אָבוואָהל אפילו אַזעלכע וועלטמענשען וויא געטהע זיינען ניט פריי געוועזען פון פאָראורטהיילע געגען אידען.

וויא פיעל דיזע קרוין־ווערק פון מענדעלססאָהן איז געלעזען געוואָרען ניט נאָר אין דייטשלאַנד, זאָנדערן אין דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט, בעווייזען דיא שנעלע אויסגאַבען און איבערזעצונגען אין אַלע שפּראַכען. איין אויפלאַגע האָט געפאָלגט נאָך דער אַנדערער, און איבעראַל האָט מען בעוואונדערט דעם אידישען פערפאַססער אַלס אַ צווייטען סאָקראַטעס.

אכטער קאפיטעל.

דער ויכוח מיט דעם גלח לאפאטער.

צווישען די געלעהרטע און שרייבערס, וועלכע האבען געזוכט מענדעלסאהן׳ס בעקאנטשאפט, האט זיך געפונען איינער, וועלכער האט איהם פערשאפט זעהר פיעל אונאנגענעהמליכקייטען און זאגאר ליידען. דאס איז געווען א גייסטליכער פון דער שווייץ מיט דעם נאמען י א ה א ן ל א פ א ט ע ר, א זעהר זאנדערבארע פערזענליכקייט, א טרוימער, איין איינגעבילדעטער קענער פון פיזיאָנאמיען. אין 1763, ווען ער האט געמאכט א רייזע נאך בערלין, האט ער עס געהאלטען פאר זיין הייליגע פפליכט אבצושטאטען א וויזיט מענדעלסאהן׳ען. זיין צוועק איז שוין דאן געווען ניט אזוי צו אונטערהאלטען זיך וועגען פילאזאפיע, וויא צו פערפיהרען א געשפרעך איבער רעליגיאן, אום צו זעהען, אויב עס וועט מעגליך זיין צו בעוועגען מענדעלסאהן׳ען צו ווערען איינפאך א קריסט. דיזער גייסטליכער, וועלכער וואלט זיכער געווען א יעזואיט, ווען ער וואלט געווען א קאטאליק, האט געטרוימט וועגען א פראפעטישע ראלע און אויך וועגען בעקעהרען אידען צום קריסטענטהום.

נאר מענדעלסאהן איז געווען צו געשייט ארייצולאזען זיך אין א ויכוח מיט א פרעמדען גייסטליכען איבער קריסטענטהום. מיר ווייסען שוין, אז ער האט שטענדיג אויסגעמיידעט אפילו צו בעריהרען פאליטישע און רעליגיעזע פראגען. לאפאטער האט דארום גאר ניט געקענט ארויסקריגען פון מענדעלסאהן׳ען, וויא פיעל ער האט זיך ניט געסטארעט צו בעוועגען איהם זיך אויסצושפרעכען וועגען רעליגיאן. ער האט ניט געקענט פערשטיין, וויא א איד, וואס שרייבט אזוי שעהן דייטש, פערפאסט פילאזאפישע ווערק, געווינט א פרייז אין דער אקאדעמיע און פיהרט בעקאנטשאפט מיט אזוי פיעל קריסטען, זאל ניט געניגט זיין צום קריסטענ־

טהום. מענדעלסזאָהן האָט אויף איהם געמאַכט אַזאַ טיעפען איינ־דרוק אַז ער האָט אָנגעפאַנגען צו טרוימען וועגען אַ פּלאַן צו טויפען אַלע אידען דורך מענדעלסזאָהן'ס בעקעהרונג. ער האָט געמיינט אַז ווען דיא אידען וועלען זעהען, דאָס אַזאַ גרויסער דענקער און בעריהמטער מאַן וויא מענדעלסזאָהן טויפט זיך, וועלען זיי גלייך נאָכפאָלגען זיין ביישפּיעל, און ער, לאַפאַטער, וועט אַלזאָ מיט איין קלאַפּ אויספיהרען דאָס, צו וואָס דיא קריסטען האָבען שטענדיג געשטרעבט אומזאָנסט. ווען „פעדאָן" איז ער־שיענען און האָט אָנגעמאַכט אַזאַ גערודער, האָט לאַפאַטער גע־קראָגען נאָך מעהר חשק דורכצופיהרען זיין מיסיאָנערסקען פּלאַן.

ער האָט דארום בעשלאָסען אַזוי צוצושפּאַרען מענדעלסזאָהן'ען צו דער וואַנט, אַז ער זאָל מוזען עפענטליך ערקלערען זיינע מיי־נונגען וועגען דיא קריסטליכע רעליגיאָן. אום דאָס אויסצופיהרען, האָט ער איבערזעצט אין דייטש דאָס בעוואוסטע פראַנצויזישע ווערק פון פראָפעסאָר באָנע אונטער דעם נאָמען „אונטערזוכונג פון דיא בעווייזע פיר קריסטענטהום", און האָט אין דער פאָררעדע אויפגעפאָדערט מענדעלסזאָהנען „דיעזע שריפט ווידערצולעגען, אָדער אויב ער געפינט דיא בעווייזע פיר ריכטיג, צו טאָן, וואָס דיא קלוגהייט, עהרליכקייט און ליעבע צו וואהרהייט הייסען טאָן, וואָס אַ סאָקראַטעס וואָלט געטאָן, ווען ער וואָלט דיעזע שריפט געלעזען און געפונען פיר ריכטיג, נעמליך: אָנצונעהמען דיא קריסטליכע רעליגיאָן."

דער איינגעבילדעטער גלח איז געווען אַזוי פעסט איבערצייגט אין באָנע'ס בעווייזע אַז ער איז זאָגאַר געווען זיכער, דאָס וויא נאָר מענדעלסזאָהן וועט איבערלעזען דיעזען בוך, וועט ער קיין וואָרט ניט זאָגען און וועט ווערען אַ קריסט.

פאַר מענדעלסזאָהנען איז דיעזע אויפפאָרדערונג געווען וויא אַ דונער וואָלט זיך אַ לאָז געטאָן איבער זיין קאָפּ. ער האָט גלייך געזעהען אַז דיעזעס מאָל וועט ער זיך ניט קענען אַרויסדרעהען און אָפּקומען מיט שווייגען, און דאָס האָט איהם זעהר געקרענקט. אויסערדעם, וואָס ער האָט איבערהויפּט און נאָך מעהר אַלס איד ניט געוואָלט זאָגען זיין מיינונג וועגען קריסטענטהום, האָט ער

סתם פיינט געהאט דיספוטען. ער האט ניט איין מאל ערקלערט, אז דיא ויכוחים וועגען רעליגיאן פיהרען צו גאר ניט און זיינען נאר א צייטפערלוסט. וואס אנבעלאנגט צום יודענטהום, האט ער אויך ערקלערט, אז איהם קימערט גאר ניט, אויב קריסטליכע טעאלאגען וועלען אין זייערע ביכער צוקלאפען אויף פיצלעך דעם גאנצען תלמוד, דען דיא אידען לעזען סיי וויא סיי ניט אזעלכע ביכער. זיין מיינונג איז געוועזן, אז מען דארף זוכען צו געווינען דיא אכטונג פון קריסטען צו אידען ניט דורך רעליגיעזע שטרייטיגקייטען און דיספוטען, זאנדערן דורך גוטע מדות און אויפקלערונג.

אין יענער צייט איז עס אויך געוועזן געפעהרליך ארויסצוטרעטען געגען קריסטענטהום, בפרט נאך פאר אידען. לאפאטער'ס אויפפאדערונג איז דארום פערדאמט געווארען, ניט נאר פון מענדעלססאהן'ס פריינד, זאנדערן אויך פון אלע אויפגעקלעהרטע קריסטען. זאגאר דער פראפעסאר באנע זעלבסט האט אויסגעשפראכען זיין אונצופרידענהייט מיט לאפאטער'ס איינפאל. דאן האט לאפאטער זיך ארומגעזעהען, אז ער האט געהאנדעלט ניט איבערלייגט און האט אין א בריעף צו מענדעלססאהנען געבעטען פערצייהונג פאר דעם ניט ריכטיגען וועג, וואס ער האט אנגענומען, אום מענדעלססאהנען צו בעגליקען אין דער צוקינפטיגער וועלט.

עס איז א גרויסע פראגע, אויב דיעזער זאנדערבארער גייסטליכער האט אויפריכטיג געבעטען פערצייהונג, נאר זיין אויפפארערונג האט אנגעמאכט אזא גערודער, דאס מענדעלססאהן האט געמוזט עפעס ענטפערן, אום מען זאל ניט מיינען, אז ער האט גאר ניט וואס צו ענטפערן. ווען ער וואלט בעזעסען לעססינג'ס מוטה און לוסט צום קאמפף, וואלט ער זיך בענוצט מיט דיעזער געלעגענהייט צו שלידערן שארפע פיילען אין באנע'ס בעווייזע; אבער ער האט געציטערט אויפצורייצען דיא קריסטליכע גייסטליכע און האט פריהער אנגעפרעגט דעם קאנסיסטאריום פון דיא גייסטליכע צענזארם, אויב ער זאל יעדע בלעטעל פון זיין אנטווארט צו לאפאטער זיי פארלייגען בעזונדער אדער אלעס מיט איין מאל. פון קאנסיסטאריום האט ער געקראגען דיא אנטווארט, דאס „מען

איז אַזוי איבערצייגט פון זיין וויזהייט און בעשיידענהייט, אַז ער מעג זיינע שריפטען לאַזען דרוקען גאַר אָהן צענזור."

בערוהיגט פון דיעזער זייט און שטרעבענדיג אויסצומיידען דיא ברענענדע שטרייטפּונקטען, האָט ער דאָך געציטערט, ווען ער האָט גענומען דיא פעדער אין האַנד צו ענטפערן לאַפאַטער'ן. דיזע אנטוואָרט איז געווען אַ זעהר געקינצעלטע. צוערשט האָט ער ערקלערט, דאָס ער איז געבליבען טריי דער רעליגיאָן פון זיינע עלטערן אוים איבערצייגונג, דאָס ער האָט וועגען אַלעס גרינדליך נאָכגעטראַכט און דאָס ער האָט זאָגאַר שטודירט פילאָזאָפיע, אום זיינע איבערצייגונגען צו פערשטאַרקען. „ווען איך וואָלט געווען גלייכגילטיג צוביידע רעליגיאָנען (דיא אידישע און דיא קריסטליכע) און וואָלט זיך אויסגעלאַכט פון יעדע אָפענבאַרונג (ענטפּלעקונג), וואָלט איך שוין גאַנץ גוט געוואוסט, וואָס דיא קלוגהייט ראַטה צו טאָן, ווען דאָס געוויסען שווייגט . . . וואָס וואָלט מיך געקענט אָפּהאַלטען (פון טויפע) ? פורכט פאַר מיינע גלויבענסגענאָסען ? זייער וועלטליכע מאַכט איז צו קליין פאַר זיי צו פירכטען. איינגענזין ? אנהענגליכקייט אן געוואָהנטע בעגריפע ? אַזוי וויא איך האָב דעם גרעסטען טהייל פון מיין לעבען געווידמעט צו אונטערזוכונג, זאָ וועט מען אנערקענען, דאָס איך האָב ניט געקענט אויפאָפּפערן דיא פרוכטען פון מיינע אונטערזוכונגען צו אַזעלכע שוואַכהייטען. איהר זעהט אַלזאָ, אַז אָהן אויפריכטיגע איבערצייגונג אין מיין רעליגיאָן וואָלט איך איהר ניט געקענט בלייבען טריי," א. ז. וו.

נאָכהער איז ער איבערגעגאַנגען צו באָנע'ס בעווייזע און האָט אויסגעדריקט זיין ערשטוינונג, וויא לאַפאַטער האָט גאַר געקענט דענקען, אַז זיי זיינען אַזוי איבערצייגענד, ווען דייטשע טעאָלאָגען האָבען אָנגעשריעבען פיעל גרינדליכערע ביכער איבער דיעזען געגענשטאַנד. אויסער דעם האָט ער געצייגט, אַז באָנע'ס בעווייזע וועגען קריסטענטהום קענען אָנגעווענדעט ווערן צו פערטהיידיגען יעדע רעליגיאָן.

איינינע בעמערקונג וועגען באָנע'ס בוך האָבען אויך ארויסגערופען דעם פּראָפעסאָר'ס אנטוואָרט. איבערהויפּט האָט זיך

אנגעפאנגען אַז אַלגעמיינע און זעהר לעבהאַפטע דיסקוסיאָן וועגען יודענטהום און קריסטענטהום אין בעצוג אויף מענדעלססאָהנען און לאַפאַטער'ן. אויף מענדעלססאָהן'ס קאָפּ האָבען זיך אַ לאַז געטאָן גייסטליכע און יודענפיינדליכע קריטיקער, וועלכע האָבען פּערדרעהט זיינע ווערטער און אויסגעגאָסען זייערע ביטערע גאַל. ספּעציעל האָט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין יודענהאַס אַ גייסטליכער מיט דעם נאָמען קעלבעלע, וועלכער האָט זיך אויך אָנגעכאַפּט אַן אַ געלעגענהייט זיך אָפּצורעכענען מיט לעססינג'ס אינטימסטען פריינד.

אין אַ בריעף אָנפאַנגס 1770 האָט מענדעלססאָהן אַזוי געשריעבען וועגען דיעזע דיספּוטען : „איך האָב שטענדיג געברויכט דיא גרעסטע פּאָרזיכטיגקייט אויסצומיידען רעליגיעזע און דאָגמאַטישע שטרייטיגקייטען, דען זיי פיהרען צו גאָר ניט, וויא מיר זעהען עס אָפט פון אַזעלכע פּאַרטיי־קעמפּפען. וויא נור איך האָב עפּענטליך געענטבערט דעם איבעראיילטען טעאָלאָג (לאַפאַטער), האָבען מיך זיינע גלויבענס־גענאָסען געשטורמט פון אַלע זייטען. איינינגע גרייפען מיך אָן העפטיג און צאָרניג, אַנדערע מיט זאַנפטע און שמייכלערישע ווערטער, איינינגע לאָבען, אַנדערע שפּאָטען. יעדענפאַלס בעלעסטיגען מיך זייערע ווערטער און טרוימערייען און מאַכען מיר פיעל צו שאַפען."

וויא ווייט דיא געשיכטע מיט לאַפאַטער'ן האָט דאַן אויפגערעגט דעם עולם, קען מען אויך שליסען פון אַ גאַנצע רייהע אַרטיקלען און ביכלעך איבער דעם אין יענער צייט.

ניט ווילענדיג האָט מענדעלססאָהן ווידער געמוזט ענטפערן לאַפאַטער'ן און אפילו קעלבעלע'ן. אַלע זיינע אַנטוואָרטען זיינען געוועזן זעהר העפליך, זעהר פיין געשריעבען, זאָגאַר מיט אַ פעסטען טאָן ; אָבער דאָך זעהר שוואַך און גאָר אָהן פעפער. מען האָט געפיהלט, אַז ער ענטפערט, ווייל ער קען זיך ניט העלפען, ווייל ער איז געצוואונגען עפּעס צו זאָגען. אפילו קייזערלינג, וועלכער איז אין זיין אויספיהרליכער ביאָגראַפיע איינפאַך בעגייסטערט פיר מענדעלססאָהן'ס כאַראַקטער און טהעטיגקייט, בעמערקט : „וויא

גאנץ אנדערס וואלטען פונקען געפלויגען, ווען א לאפאטער וואלט געוואגט אנצופאנגען מיט לעססינג'ן."

אין דיעזען שטרייט האט זיך לעססינג גראדע גאר ניט אריינגעמישט, אבוואהל ער האט ניט איין מאל אויפגעמונטערט מענדעלססאהן'ען ארויסצוטרעטען אלס אפענער און ענערגישער קעמפפער געגען דיא קריסטליכע טעאלאגען. ווען מענדעלססאהן איז ארויס געגען לאפאטער'ן, איז לעססינג געוועזען זעהר צופריעדען און איז אויך געוועזען זיכער, אז זיין פריינד וועט בייקומען דעם גייסטליכען. דערצו נאך האט ער זעלבסט אין דיעזער צייט געפיהרט א פיעל אלגעמיינערן און וויכטיגערן קאמפף מיט אלע קריסטליכע גייסטליכע דורך דיא פערעפענטליכונג פון דיא „פראגמענטען", וויא מיר וויסען עס פון לעססינג'ס ביאגראפיע. וואס פאר א ווערדע האט פאר לעססינג'ן געהאט א לאפאטער אדער איבערהויפט יעדער גייסטליכער בעזונדער?

ניינטער קאפיטעל.

געוועהלט אלס מיטגליעד פון דער בערלינער אקאדעמיע און אויסגעשטריכען פון קעניג — זיין קראנקהייט און רייזע נאך א קור־ארט.

דער ויכוח מיט לאפאטער'ן און אנדערע גייסטליכע האט הפנים זעהר שלעכט געווירקט אויף מענדעלסאהן'ס געזונדהייט. דער פאקט איז יעדענפאלס, אז אין דיעזער צייט האט זיך אנגעפאנגען זיין נערוועז־קראנקהייט, פון וועלכער ער האט אזוי געליטען יאהרענלאנג, דאס דאקטוירים האבען איהם געמוזט פערבאטען אפילו צו לעזען. מיר ווייסען, אז ער איז שטענדיג געווען א פיזיש־שוואכער מענש, אבער געקרייינקט האט ער אייגענטליך ניט, אויסער א פאאר וואכען אין 1757. אבער אין 1771 האט איהם אנגעפאנגען צו שווינדלען אין קאפ און, וויא ער האט אליין געשריעבען, צייטענווייז האט ער זיך געפיהלט, וויא איינער וואלט איהם געשמיסען מיט גליהענדע ריטער איבער'ן רוקען. דיא נערוועז־אטאקען זיינען אלץ עפטער און העפטיגער געווארען, און ניט איין מאל האט מען געמיינט, אז זיין שוואכער און פערקריפעלטער קערפער וועט עס ניט אויסהאלטען.

אין אנפאנג פון 1771 האט ער זיך נאך וויא עס איז געהאלטען און אנגעשטרענגט צו שרייבען, וויינינגסטענס בריעף צו זיינע נעהענסטע פריינד. זאנסט האט ער געמענט זיין העכסט צופריעדען ניט נאר אלס גליקליכער פאמיליענפאטער, זאנדערן אויך אלס בעריהמטער שרייבער און איבעראל געאכטעטער מאן. צווישען זיינע פערעהרער האבען זיך געפונען אפילו פרינצען און פרינצעסינען. מיט דעם קרוינפרינץ פון ברוינשווייג האט ער זאגאר געפיהרט א קארעספאנדענץ איבער פילאזאפישע פראגען. דיעזער פרינץ האט העכסט פריינדליך אויפגענומען אין זיין שלאס דעם פערפאסער פון „פעדאן“, און זיין מוטער, א שוועסטער פון פרידריך דעם גרויסען, האט אויסגעדריקט איהר אכטונג צו דעם

אידישען פילאזאף דערמיט, וואס זיא האט אויפגעהאנגען זיין פארטרעט לעבען דעם פארטרעט פון איהר פאטער.

דיא בערלינער אקאדעמיע האט נאך, אום צו ציינען איהר האכ־אכטונג צו איהם און איהר פילאזאפישע טאלעראנץ, איהם אויסגע־וועהלט אין אנפאנג פון 1771 יאהר אלס א מיטגליעד. זיינע פריינ־דע האבען טריאומפירט, און פאר דיא גייסטליכע און יודענפרע־סערס איז עס געוועזען א ביטערער קלאפּ. מען האט גערעכענט, אז פריעדריך דער גרויסער, דער פריינד פון פילאזאפען, דער פריי־דיינקער, וועט בעשטעטיגען דיעזע וואהל; אבער מען האט זיך גענארט. ווען ער האט דערזעהען מענדעלסאהן'ס נאמען אויף דער ליסטע פון דיא אקאדעמיקער, איז ער אין כעס געווארען און האט געהייסען פארשלאגען נייע קאנדידאטען. דיא אקאדעמיע האט ווידער אריינגערעכענט מענדעלסאהנען, אבער דיעזעס מאל האט דער קעניג איינפאך אויסגעשטריכען זיין נאמען. איי־נער פון דיא אקאדעמיקער, וועלכער האט זיך בעזאנדערס אנגע־שטרענגט צו גונסטען פון מענדעלסאהנען, איז געפאלען אין אונ־גנאדע ביי'ם קעניג.

א לענגערע צייט האט מען ניט געוואוסט, ווארום פרידריך דער גרויסער האט אזוי געהאנדעלט; מען האט אנגעגעבען פער־שיעדענע סברות ביז מען איז דערגאנגען דעם ריכטיגען סוד. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז דיא קייזערין קאטערינע דיא צווייטע פון רוסלאנד האט געוועלט מען זאל איהר אויפנעהמען אלס מיט־גליעד אין דער בערלינער אקאדעמיע, און אזוי וויא פריעדריך האט צוליעב וויכטיגע פאליטישע צוועקען, בעזאנדערס צוליעב דיא צוטהיילונג פון פוילען, געוועלט זיין פריינדליך מיט איהר, האט ער אויסגעשטריכען מענדעלסאהן'ס נאמען, דיינקענדיג, אז זיא וועט זיך פיהלען בעליידיגט צו פיגורירען צוזאמען מיט א אידען.

עס איז אבער מעגליך, אז דער פרייסישער קעניג האט אי־בערהויפט ניט געוועלט ארויסלאזען „זיינע" אידען פון דיא גהעטא־קלאמערן. מענדעלסאהן האט יעדענפאלס זיך גאנץ ווייניג אב־געגעסען דיא הארץ, וואס דער קעניג האט איהם ניט געוועלט הא־

בען אין זיין אקאדעמיע. ער האט זיך נאר געוואונדערט, וואס דיעזע אקאדעמיע איז געגאנגען אזוי ווייט איהם אויסצו־וועהלען פאר א מיטגליעד.

דיא נעכסטע פאאר יאהר האט ער זיך אזוי שלעכט געפיהלט, אז ער האט וועגען קיין זאך ניט געקענט דיינקען און האט געמוזט זיך פיהרען נאך דיא שטרענגע פארשריפטען פון דאקטוירים. מאנאטען לאנג האט ער זיך געמוזט שפייזען מיט ברויט און פרוכטען. נאר דאס ערגסטע פאר איהם איז געוועזען, וואס מען האט איהם ניט געלאזען אפילו זיך צוריהרען צו א בוך. אין איין בריעף האט ער שפעטער געשריעבען: „מען איז עלענד גענוג, ווען מען מוז איינריכטען דאס לעבען נאך דעם גלויבען פון דיעזע הערען (דאקטוירים).“

מען האט איהם געראטהען צו ערהאלען זיך אין דעם קוראָרט פירמאנט, אבער טראץ זיין גאנצער פילאזאפיע און בעריהמטהייט, האט ער נעבעך אלץ ניט געהאט גענוג מיטעל דערצו. ער האט געהאפט, אז א רייכער איד, וועלכער האט זיך אויך געקליבען צו פאהרען נאך פירמאנט, וועט איהם מיטנעהמען, אום צו ערשפארען איהם דיא קאסטען; אבער דיעזער האט זיין רייזע אבגעליינגט, און דער ארימער בוכהאלטער איז אויך געבליבען אין בערלין, וואו ער האט געמוזט יעדען טאג געהן צו דער ארבייט אין קאנטאר, זא לאנג ער האט זיך געקענט האלטען אויף זיינע שוואכע פיס.

אין פריהלינג פון 1773 איז איהם אזוי שלעכט געווארען, אז ער האט געמוזט אוועקפאהרען נאך פירמאנט נעהמען דארטען בעדער, אום איינפאך צו ערהאלטען דיא נשמה אין גוף. דיעזעם מאל האט עס איהם געגליקט, דען דער רייכער איד, א געוויסער פייטעל אפרים, איז אויך אוועק אהין און האט איהם א ביסעל אויסגעהאלפען.

אבער מעהר וויא א פאאר וואכען האט דער ארימער פילאזאף ניט געקענט פערבלייבען אין דיזען קוראָרט, ווייל דער רייכער איד האט געמוזט אפפאהרען פון דארטען. דיא איינציגע טרויסט פאר מענדעלסזאהנען איז געוועזען, וואס אויפ׳ן וועג האט ער זיך אפ־

געשטעלט אין וואָלפענביטעל און זיך געזעהען מיט זיין אלטען פריינד לעססינג.

ערשט אין זומער פון 1774 האָט ער געקענט פערברייגנען א לענגערע צייט אין פירמאָנט און זיך ערהאָלען אזוי ווייט, אז ער זאָל קענען ווייטער לעזען און שרייבען.

צעהנטער קאפיטעל.

מענדעלסזאהן און דיא עמאנציפאציאן. דאהם און מיראבא.

מענדעלסזאהן'ס נאמען האט אזוי אליז מעהר געקלונגען אין דער וועלט, דאס אידען האבען גענומען קוקען אויף איהם וויא אויף א מליץ יושר. יעדענפאלס האבען זיי אנגעפאנגען צו ווענדען זיך צו איהם אין פאל פון א גרויסע נויט, אום זיי צו בעשיצען געגען פערפאלגונגען.

עס איז איבריג צו זאגען, אז ער האט קיין מאל ניט געזוכט צו שפיעלען דיא ראלע פון א בעשיצער פון יודענטהום. עס איז זיכער, אז ער וואלט געוועזען צופריעדען, ווען זיינע ברידער וואלטען איהם געלאזט צו רוה, אז ער זאל קענען זיין גאנצע פרייע צייט אבגעבען צו פילאזאפיע. אבער וויא באלד מען האט זיך צו איהם געווענדעט, האט ער זיך געפיהלט פערפפליכטעט צו העלפען נאך זיין מעגליכקייט.

מיר ווייסען שוין אין וואס פאר א טרויעריגער, אונטערדריקטער און שענדליכער לאגע דיא אידען האבען זיך דאמאלס געפונען אפילו אין דיא צענטערס פון בילדונג און אויפקלערונג. „דיא לאגע פון מיינע ברידער, האט מענדעלסזאהן געשריעבען, איז וויא א שווערע לאסט געהאנגען אויף דיא פליגלען פון מיין גייסט און האט מיך געמאכט אונפעהיג דעם הויכען פליהען פון א פרייגעבארענעם ווען עס איז צו פערזוכען." און וויא האט ער זיך דען געקענט פיהלען אלס „פרייגעבארענער מאן", ווען ניט איין מאל איז ער אין דער הויפטשטאדט פון דעם פילאזאפישען קעניג בעליידיגט געווארען פון גראבע יונגען ?

„אין דיזען זא־גענאנטען טאלעראנטען לאנד, האט ער מיט א וועהטאג אין הארצען געשריעבען, לעב איך אזוי געענגט, אזוי בעשרענקט פון אלע זייטען דורך אינטאלעראנץ, דאס איך מוז מיך איינשפארען דעם גאנצען טאג אין א זיידענפאבריק, אום צוליעב צו טאן מיינע קינדער. אבענדס געה איך אמאל ארוים

מיט מיין פרוי און קינדער. „פאפא! פרעגט דיא אונשולד, וואס רופט אונז דארט נאך ?ינער יונג ? ווארוםווארפען זיי שטיינער אויף אונז ? וואס האבען מיר זיי געטאן ?״ „יא, ליעבער פאפא, זאגט דער אנדערער, זיי פערפאלגען אונז אימער אויף דיא גאסען און שרייען: יודע! יודע! איז עס דען ביי זיי אזא שאנדע צו זיין א איד ?״ — אך, איך מאך צו מיינע אויגען און זיפץ: „מענשען! מענשען! וואס טהוט איהר? אבער וועג פון דיזע בעטראכטונגען — זיי מאכען מיך צו אונמוטהיג...״

מיר האבען שוין געזעהען, דאס ער האט געטאן וואס ער האט געקענט פיר דיא בערלינער געמיינדע נאך אין זיינע יונגע יאהרען. דאן האט ער אויך געשטרעבט צו בעוועגען זיינע ברידער צו אייראפעאישע בילדונג. מיט דיעזען צוועק האט ער נאך אין 1750, מיט דער הילפע פון א געוויסען ב א ק, אנגעפאנגען ארויס־צוגעבען אין לשון קודש א וואכענשריפט אונטער דעם נאמען „קהלת מוסר״, אבער דיא רבנים און אנדערע ארטהאדאקסען האבען באלד דערשטיקט דיעזע אונטערנעהמונג, און מענדעלסאהן האט נאך דיזער מיסגעלונגענער פראבע אין גאנצען פערלארען דעם מוטה צו שרייבען דירעקט פאר אידען. ער האט זיך דאן אנגעשטרענגט צו ווערן א דייטשער שרייבער, וואס עס איז איהם גליקליכערווייזע געלונגען.

האט ער דאן געטרוימט, אז דורך דעם, וואס ער וועט זיך ערווערבען אין דער קריסטליכער וועלט א נאמען אלס א פילאזאף, וואס ער וועט זיך אויסצייכענען אויף דעם ברייטען פעלד פון דער דייטשער ליטעראטור, וועט ער קענען בעסער ווירקען אויף זיינע ברידער, אז זיי זאלען נאכפאלגען זיין ביישפיעל? פיעלייכט, יעדענפאלס איז דער רעזולטאט אזוי געווען, און נאך פיעל שנעלער און ווייטער, וויא ער האט עס ווען געקענט טרוימען.

דורך זיין שטרייט מיט לאפאטער׳ן איז זיין שם צווישען אידען זעהר הויך און וויט געשטיגען. און פון לאפאטער׳ס פאטערלאנד האבען זיך אויך דיא אידען צוערשט געווענדעט צו מענדעלסאהן׳ס הילפע. דאן האבען אידען נאר געמעגט וואהנען אין צוויי ערטער פון דער שווייץ, נעמליך, אין לענגנאו און ענדינגען; אבער אויך

דאָרטען האָט מען זיי געדריקט וויא אין אַלע גהעטאָס פון מיטעל־אַלטער. ארום 1775 האָט מען דאָרטען געוועלט איינפאַך אויס־ראָטען דיא אידען דורך אַ פערבאָט צו חתונה האבען. דער דאָרטיגער רב, וועלכער האָט געהערט פון מענדעלסזאָהן׳ס דיספוט מיט לאַ־פאַטער׳ן, האָט זיך געווענדעט צו איהם מיט אַ ביטע, ער זאָל זיין אַ מליץ יושר פאַר זיינע ברידער ביי דעם גייסטליכען לאַפאַטער, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסען איינפלוס אין יענעם טהייל פון דער שווייץ.

מענדעלסזאָהן האָט גלייך ערפילט זייער ביטע, אָבוואָהל עס איז איהם גאָר ניט אַנגענעהם געווען עפּעס צו בעטען ביי דיזען מיסיאָנערסקען גייסטליכען. צו לאַפאַטער׳ס עהרע מוז מען זאָגען, אַז ער האָט זיך באַלד אָפּגערופען און אויסגעפיהרט מען זאָל דיא אידען מעהר ניט פערפאָלגען.

מיט צוויי יאָהר נאָכהער איז צו איהם געקומען אַ הילפסגע־שריי פון זיינע ברידער אין דרעזדען. מען האָט געוועלט פער־יאָגען פון דער הויפּט־שטאָדט פון זאַקסען עטליכע הונדערט אידען, וועלכע זיינען מיט דער צייט אָרים געוואָרען און האָבען ניט גע־קענט בעצאָהלען דיא טאַקסעס. מענדעלסזאָהן האָט זיך דאַן דער־מאָנט, דאָס ווען ער איז אין 1766 געווען אין דרעזדען, האָט ער זיך בעקענט מיט דעם זאַקסישען מיניסטער פערבער, און צו איהם האָט ער זיך געווענדעט מיט אַ ריהרענדען בריעף פאַר זיינע אָרימע ברידער. אין נאָמען פון איינפאַכע מענשענפריינדליכקייט האָט ער איהם געבעטען צו זעהען, אַז מען זאָל ניט רואינירען אָרימע אידישע פאַמיליען.

„גיטיגער, אַלוואָהלטהעטיגער פאָטער! האָט ער מיט אַ געבראָכענע הארץ געשריעבען, וואו זאָלען דיזע עלענדע מענשען מיט זייערע אונשולדיגע פרויען און קינדער זיך אהין טאָן? וואו זאָלען זיי זוכען שוץ און אַ רוהע־אָרט, ווען דאָס לאַנד, וואו זיי האָבען פערלאָרען זייער פערמעגען, וועט זיי ארויסשליידערן? דיא פעריאָגונג איז פאַר אידען דיא האַרטעסטע שטראָף — דאָס איז איינפאַך אַ פערטיליגונג פון גאָט׳ס ערד, וואו דער פאָראָור־טהייל יאָגט איהם מיט אַ בעוואָפענטער האַנד פון יעדען גרענעץ.“

דיעזער צורות האט אויך שנעל געווירקט, און דיא ארימע דרעזדענער אידען האבען געדאנקט דעם ארימען אידישען פילאזאף אלס זייער רעטער.

דיא אידען פון מעקלענבורג־שווערין האבען זיך אויך געווענ־דעט צו זיין הילפע, נאר זיי האבען פון איהם געקראגען א גאנץ אונערווארטעטע אנטווארט. דארט האט זיך עס געהאנדעלט ווע־גען א וואהלגעמיינטען בעפעהל, אז דיא אידען זאלען האלטען זייערע טויטע מינדעסטענס דריי טעג פאר דער קבורה. אלע אידען האבען עס דאן בעטראכטעט ניט נאר אלס א גרויסע גזרה, זאנ־דערן איינפאך אלס א מיטעל צו אונטערגראבען דיא אידישע רע־ליגיאן. עס האט זיך אנגעפאנגען א גוואלד אין גאנצען הערצאג־טהום געגען דיעזען „גאטלאזען" בעפעהל צווישען דיא פערזונקענע אידען. זיי האבען גלייך אויסגעגאסען זייער ביטער הארץ אין א שריפט צו מענדעלסזאהנען, און איהם געבעטען רחמים, ער זאל זיין זייער מליץ יושר ביי דער רעגיערונג, אום צו פערהיטען זיינע ברידער פון אזא „אונגליק" און רעטען דיא אידישע רעליגיאן פון אזא „שרעקליכע געפאהר".

אבער וויא גרויס איז געווען זייער ערשטוינען, ווען זיי האד בען באלד געקראגען פון איהם אן אנטווארט, אז ער בעטראכט דיעזען בעפעהל ניט פאר אן אטאקע אויף דער אידישער רעליגיאן און גראדע פאר א זעהר גערעכטע און ניצליכע איינפיהרונג. אום צו פערשטארקען זיין מיינונג, האט ער ערקלערט, אז אמאליגע צייטען פלעגט מען האלטען געשטארבענע ביי אידען 3 טעג אין העהלען, אום צו זיין זיכער, אז זיי זיינען ווירקליך טויט.

„איך וויים, האט ער צום שלום געשריעבען, דאס איהר וועט מיר ניט פאלגען, דען דיא מאכט פון געוואהנהייט איז צו שטארק; פילייכט וועט איהר מיר אננעהמען פאר א פאלשען לעהרער און אפיקורוס, נאר איך בין צופריעדען, וואס איך האב געשפראכען וויא מיין געוויסען האט מיר געהייסען."

דורך דיעזע ערקלערונג איז ער געקומען אין א שטרייט מיט דעם בעוואוסטען פאנאטישען רב יעקב הערשעל פון אלטאנא, וועל־כער האט אויך פערטהיידיגט דעם שלעכטען און אברגלויבישען

מנהג וואס שנעלער צו בעערדיגען טויטע און וועלכער האט גע־לאזט וויסען, אז ער האט וויניג צוטרויען צו מענדעלססאהן'ס פרומקייט. אויף דיעזע אטאקע האט מענדעלססאהן ניט געענט־פערט, אום אויסצומיידען צאנקרייען. אנדערע האבען שפעטער, וויא בעוואוסט, געפיהרט אן ענערגישען קאמפף וועגען דיא זאָ־גענאנטע בעגרעבנים־פראגע, וועלכע בלייבט נאך אפען ביז היינט צו טאג ביי ארטהאדאקסישע אידען.

וויא וויט דיא פרייסישע אידען האבען איהם געהאלטען פאר זייער פערטרעטער, צייגען גענוג פאלגענדע פאקטען:

דער פרייסישע יוסטיץ־מיניסטער האט זיך אין 1777 געווענ־דעט צום בערלינער אבער־ראבינער איבערצוגעבען דיא אידישע גע־זעצע וועגען ירושה, צואות, אפעקונסטע, חתונות, גט'ן און ז. וו. דער אבער־ראבינער, וועלכער האט ניט געקענט שרייבען דייטש, האט זיך געווענדעט צו מענדעלססאהן'ס הילפע. דער רעזולטאט דערפון איז געווען דיא בעוואוסטע שריפט „ריטואל־געזעצע פון אידען", וועלכע איז ערשיענען אין 1778 און האט אין א קורצע צייט געהאט עטליכע אויפלאגען.

אין 1782 האט א פרייסישער בעאמטער געקראגען א בעפעהל אויסצואורבייטען א שבועה פאר אידען אין געריכטען. ער האט זיך געווענדעט צו מענדעלססאהנען, און, וויא ער האט נאכהער אי־בערגעגעבען אין זיין אפיציעלען בעריכט צום קעניג, האט ער צו־זאמען מיט מענדעלססאהנען פערפאסט דיא פארמע פון דער אידי־שער שבועה, וועלכע איז בעשטימט געווארען אין דיא געריכטען אויף דעם פלאץ פון דער מיטעלאלטערליכער.

דירעקט פאר דיא עמאנציפאציאן פון אידען האט מענדעלס־סאהן ניט געקעמפפט און אפילו ניט געשריעבען. דאס איז געקור־מען ניט בלויז דורך דעם, וואס ער איז ניט געשאפען געווען פיר א קאמפף און וואס ער האט זיך ניט געוועלט מישען אין פאליטישע אנגעלעגענהייטען, זאנדערן ווייל ער האט געהאלטען, אז עס איז פיעל בעסער, דאס וואהלמיינענדע און גוטהערציגע קריסטען זאלען זיך אננעהמען פאר אידען און ארויסטרעטען אלס פערטהיי־דיגער פון זייערע פאליטישע רעכטע.

דארום האט ער זיך אויך געווענדעט צו א קריסט, ווען דיא אידען פון עלזאס האבען איהם געבעטען צו פערפאסען א שריפט פאר דעם פראנצויזישען שטאאטס־ראטה, אז מען זאל ערלייכטערן זייער ביטערע לאגע. דיעזער קריסט איז געוועזן ד א ה ם, וועלכער האט שפעטער געשפיעלט א זעהר וויכטיגע ראללע אין דער עמאנציפאציאן פון דיא פראנצויזישע אידען נאך דעם שטורם פון דער באסטיליע אין 1789.

דיעזער יונגער קעמפפער, וועלכער האט, קען מען זאגען, דער ערשטער ערהויבען זיין שטימע פיר דיא פאליטישע גלייכהייט פון אידען, איז געוועזן מענדעלסזאהן׳ס א פריינד און א פערעהרער. זייענדיג אין בערלין, האט ער אפט בעזוכט מענדעלסזאהן׳ס הויז, און אזוי וויא כמעט יעדער קריסט, וואס איז געוועזן בעפריינדעט מיט דעם פערפאסער פון „פעדאן״, איז געוועזן מעהר אדער ווייניגער פריינדליך צו אידען אין אלגעמיינען, זא איז עס נאך מעהר דער פאל געוועזן מיט דאהם׳ען. ער האט זיך זאגאר געקליעבען צו שרייבען א געשיכטע פון אידען זייט דעם צווייטען חורבן אלס אונפארטייאישער היסטאריקער און פריי־דיינקענדער מענש.

דארום האט ער זעהר גערן אנגענומען מענדעלסזאהן׳ס פארשלאג אנצושרייבען א ביטע פון דיא עלזאסער אידען צום פראנצויזישען שטאאטס־ראטה, וויא ס ע ר ף ב ע ע ר, דער בעוואוסטער פארקעמפפער פון דיא פארנצויזישע אידען, האט עס געוועלט. אין קיין פראנצויזישער פראווינץ זיינען ניט געווען אזוי פיעל אידען און אין קיינער האט מען ניט אין 18טען יאהרהונדערט אזוי שלעכט בעהאנדעלט דיא אידען, וויא אין עלזאס, בעזאנדערס אין שטראסבורג. דיא הויפט־אורזאכע דערפון איז געווען, וואס דיא בעפעלקערונג פון דיעזער פראווינץ איז געווען א דייטשע.

נאר אין דער צייט, ווען דאהם האט געשריעבען דיא פעטיציאן פאר דיא עלזאסער אידען, איז איהם ארויף דער גליקליכער געדאנקען צו פערפאסען א שריפט צו גונסטען פון אלע דייטשע אידען און צו פערלאנגען פאר זיי אלעמען בעסערע בעהאנדלונג און געזעצגעבונג. דער רעזולטאט איז געווען זיין בעריהמטע און עפאכען־

מאכענדע שריפט „איבער דיא בירגערליכע פערבעסערונג פון דער לאגע פון אידען." „מיט דיזען ביכעל, בעמערקט גרעץ אין זיין „געשיכטע פון אידען", האט דאהם, אזוי וויא לעססינג מיט זיין „נאטהאן דער ווייזע," טהיילוויז אויסגעקויפט דיא זינד פון דער דייטשער נאציאן פאר דיא פערשקלאפונג און ערניעדערונג פון דיא אידען."

אלס היסטאריקער און געזעץ־קענער האט דאהם אין גאנצען געלאזען אן א זייט דיא רעליגיעזע זייט פון דער פראגע און האט נאר געזוכט צו ברייגנען פאליטישע גרינדע, ווארום עס איז ניצליך פאר יעדע רעגיערונג צו געבען בירגער־רעכטע צו אידען. ער האט זיך אויך געשטיצט אין זיין פערטהיידיגונג פון דיא אידען אויף איינפאכע געפיהלען פון מענשליכקייט.

ער האט זיך ניט בעגנוגענט מיט א געשיכטליכען איבערבליק אויף דער לאנגער געשיכטע און אויף דיא וויכטיגע לייסטונגען און ציוויליזאציאנס־ראלע פון אידישען פאלק אין איירָאפא זייט דעם פאל פון דער רוימישער אימפעריע, זאנדערן האט אויך פארגע־שלאגען א פראגראם, וויא צו פערבעסערן דיא לאגע פון אידען. זיין ערשטע און וויכטיגסטע פאדערונג איז געווען, דאס מען זאל אידען בעוויליגען גלייכע רעכטע מיט אלע אנדערע בירגער.

אין אלגעמיין קען מען זאגען, אז דער ערלמוטהיגער און פראקטישער דאהם האט אנגעצייגט דעם עמאנציפאציאנס־וועג, וועלכער איז צוערשט דורכגעשניטען געווארן אין פראנקרייך אין דער צייט פון דער גרויסער רעוואלוציאן און וועלכער האט זיך נאכהער אויסגעצויגען איבער גאנץ וועסט־איירָאפא.

וויא נאר דאהם'ס מערקווירדיגע שריפט איז אפגעדרוקט גע־ווארן אין 1781, זיינען דיא גייסטליכע און אלע, וואס זיינען געווען דורכגענומען מיט דיא פאראורטהיילע פון מיטעלאלטער געגען דיא אידען, ניט נאר ארויס געגען זיינע ארגומענטען און פארדערונגען, זאנדערן האבען איהם אויך פערלוימדעט, אז ער האט זיך איינפאך פערקויפט צו דיא אידען פאר א גרויסע סומע. נאר אין דיא אויפ־געקלערטע קרייזען האט דאהם'ס ביכעל ארויסגערופען סימפאטהיע צו אידען און אלץ א שטארקערע נייגונג זיי צו עמאנציפירען. מען

האט זיך אנגעפאנגען צו אינטערעסירען מיט דער אידישער פראגע פון דער פאליטישער זייט, און אלע עפטער האבען זיך גענו־מען הערען שטימען, אז מען דארף פערבעסערן דיא פאליטישע לאגע פון אידישען פאלק.

גראדע אין דעם זעלבען יאהר, ווען דאהם'ס שריפט איז פער־עפענטליכט געווארן, האט דער עסטרייכער קייזער יאזעף דער צוויי־טער ארויסגעלאזען זיינע בעריהמטע בעפעהלע צו גונסטען פון זיינע אידישע אונטערטהאנען. מען האט דארום בעטראכטעט דאהם'ס פארשלעגע, וויא ראדיקאל זיי האבען זיך פון ערשטען בליק ניט אויסגעדוכט פיעלע וואהלמיינענדע קריסטען, אלס פראקטישע, וועלכע עס איז מעגליך מעהר אדער וויינינער דורכצופיהרען אין יעדען ציוויליזירטען שטאאט. אכט יאהר שפעטער האט דיא גרוי־סע פראנצויזישע רעוואלוציאן מיט איין קלאפ אפגעהאקט אלע דים־פוטען וועגען בירגערליכע רעכטע פאר אידען. און געצייגט אלע אנדערע פעלקער, וויא מען דארף עמאנציפירען דיא אידען.

מענדעלסאהן האט שוין ניט דערלעבט צו זעהען דיזע גליק־ליכערע צייט פאר זיינע ברידער, ווען אידען און פראנקרייך זיינען אנערקענט געווארן פאר בירגער נאך דער וועלט־איבערקעהרענדער „ערקלערונג פון מענשענרעכטע“; אבער ער האט דערצו פיעל מיט־געהאלפען אינדירעקט, ניט נאר דורך דאה'ס פעדער, זאנדערן אויך דורך דעם פיעל מעכטיגערען מויל פון איינעם פון דיא גרעסטע פיהרער פון דער פראנצויזישער רעוואלוציאן, פון אזא ריזיגע פיגור אין דער וועלט־געשיכטע, וויא מ י ר א ב א איז געוועזן *) דיזער גלענצענדער שרייבער און נאך גלענצענדערער רעדנער, וועל־כער איז זיין גאנצען לעבען געשטאנען אויף דער זייט פון דיא אונטערדריקטע געגען דיא אונטערדריקער, האט קענען געלערנט מענדעלסאהן'ען אין בערלין און האט איהם זעהר הויך געשעצט אלס א פילאזאף און קלוגען מאן, וויא עס צייגט זיין וויכטיגע

(*) זעה מיין „געשיכטע פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואַ־לוציאן“. ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאציאנאלער לייבברערי פובלי־שינג קאמפאניע.

שריפט „איבער מאָזעס מענדעלסאָהן און איבער דיא פּאָליטישע רעפאָרם פון אידען,“ וועלכע איז ערשיענען אין 1787 און האט געהאט א זעהר גרויסע בעדייטונג פיר דיא פּאָליטישע עמאַנציפּאַציאָן פון אידען אין אייראָפּא.

מיראבא איז נאָך אין זיין פערטהיידיגונג געגאנגען ענערגישער און ווייטער פאר דאָהם׳ען, וועמעס געדאנקען ער האט ענטוויקעלט. „אויב איהר ווילט דיא אידען זאָלען ווערען בעסערע מענשען און ניצליכע בירגער, האט ער געשריעבען, דאן שאפט אפּ יעדען ערנידריגענדען אונטערשיעד, עפענט פאר זיי יעדען וועג צו מאכען א לעבען. אנשטאט צו פערביטען זיי אקערבוי, האנדווערק און מעכאנישע קונסטען, מונטערט זיי אויף צו דיזע בעשעפטיגונגען.“

אין אן אנדער אָרט שרייבט מיראבא: „נור איין זאך דארף מען בעקלאָגען, און דאס איז, אז אזא הויך־בעגאבטע נאציאָן זאָל אזוי לאנג געהאַלטען ווערן אין א לאגע, אין וועלכער עס איז אונמעגליך געווען צו ענטוויקלען איהרע קרעפטע. יעדער וויט־זעהענדער מענש דארף זיך פרעהען מיט דער פערמעהרונג פון ניצליכע אידישע מיט־בירגער.“

ביי יעדער געלעגענהייט פלעגט מיראבא פערטהיידיגען דיא אידען און אנצייגען אויף זייערע פעהיגקייטען און ניצליכקייט. ער איז אויך ארויסגעטראָטען געגען פּראָפעסאָר מיכאעלים און אנדערע דייטשע אנטיסעמיטען, וועלכע זיינען ארוים מיט אלע געוועהר פון מיטעלאלטערליכען ארסענאל גלייך וויא דאָהם האט פערעפענטליכט זיין בוך.

דיא ביטערע און שענדליכע אטאקעס פון פּראָפעסאָר מיכאעלים אויף אידען, פון דעם זעלבען געלעהרטען גייסטליכען, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין יודענהאס, ווען לעססינג׳ס קאָמעדיע „דיא יודען“ איז ערשיענען, האבען אויך געצוואונגען מענדעלסאָהן׳ען זיך צו נעהמען צו זיין גלענצענדער פעדער, אום צו פערטהיידיגען זיינע ברידער. דאס האט ער געטאָן אין דער „פאָררעדע“ צו רבי מנשה בן ישראל׳ס בוך „דיא רעטונג“, וואס דאָקטאָר הערץ, איינער פון דיא וויכטיגסטע בערלינער משכילים,

האָט איבערזעצט אין דייטש אויף זיין פאָרשלאָג. אין דיזער „פאָררעדע" האָט ער צוגלייך געענטפערט דיא געגנער פון אידען און אָנגעצייגט, וויא אזוי מען קען אויספיהרען דיא עמאַנציפּאַציאָן פון אידען.

דיא געדאַנקען, וועלכע מענדעלסאָהן האָט אין קורצען אויסגעדריקט אין דיזער „פאָררעדע" האָבען איהם געפיהרט אָנצושרייבען א בוך, אין וועלכען ער האָט ענדליך ערקלערט זיינע מיינונגען איבער רעליגיאָן און יודענטהום, וויא אויך איבער דיא בעציהונגען פון רעליגיאָן צום שטאַאט. דיזער בוך איז ערשיענען אין 1783 אונטער דעם נאָמען: „ירושלים, אָדער איבער דיא רעליגיעזע מאַכט און יודענטהום".

עלפטער קאפיטעל.

דיא איבערזעצונג פון חומש און דיא פערפאסערס פון „ביאור“.

מענדעלססאָהן ווערט גערעכענט פאר דעם פאָטער פון חשכלה צווישען דייטשע אידען, פאר דעם אויפוועקער פון א „דראנג נאך בילדונג,“ און עס קען איבערהויפט קיין צווייפעל ניט זיין. דאָס ער האָט געהאט א טיעפע ווירקונג אויף משכילים אין אָנפאנג פון 19-טען יאהרהונדערט; אָבער פון דער אַנדער זייט קען מען אויך ניט לייקענען, דאָס זיין אַנטהייל אין דעם אינערליכען קאמפף, דאָס הייסט אין דעם קאמפף צווישען דיא אָרטהאָדאָקסען און רעפאָרמירטע, צווישען דיא פאנאטיקער און משכילים, צווישען „פאָטערס און קינדער,“ איז געווען אייגענטליך אזוי אינדירעקט, וויא אין דעם אויסערליכען קאמפף, דאָס הייסט אין דעם קאמפף פיר פאָליטישע עמאַנציפּאַציאָן.

זיינע דייטשע שריפטען, אפילו זיין „ירושלים“, האָבען נאָר געקענט ווירקען אויף א גאנץ קליינע צאָהל אידען, וואָס האָבען פערשטאנען דייטש און זיך אינטערעסירט מיט פילאָזאָפישע פראַגען. צו דער אידישער מאסע איז ער ניט צוגעקומען און האָט ניט געזוכט צוצוקומען. מיר האָבען שוין געזעהען,דאָס אין דער „בעגרעבענים-פראגע,“ ווען רבי יעקב הערשעל האָט איהם שארף אָנגעגריפען, האָט ער זיך צוריקגעהאַלטען פון אַן אַנטוואָרט, אום אויסצומיידען אַ שטרייט מיט דיא אַלט-מאָדישע אָרטהאָדאָקסען. אזוי האָט ער זיך שטענדיג געהאַלטען: ער איז זיך שטילערהייד געגאנגען זיין וועג און האָט געוואַרט אויף דיא אונפערמיידליכע ווירקונג פון דער צייט אויף אויף דיא פערפינסטערטע אידען פון דיא געטאָס. דירעקט איז ער יעדענפאַלס ניט אַרויס מיט צורופען צו אידען בכלל, אז זיי זאָלען זיך נעהמען צו אייראָפּעאישע בילדונג און האָט ניט פּראָפּאַגאַנדירט זיינע אידעען אין העברעאיש, וויא זיינע שילער און איבערהויפט דיא זאָגענאַנטע „מאספים“, און אפילו וויא

דער אמת פרומער און אמת בראווער נפתלי הארטוויג וועססעלי (וויזעל) האָבען עס געטאָן.

זאָגאר דיא איבערזעצונג פון דער ביבעל, זיין איינציגע ליטע־ראַרישע ארבייט, מיט וועלכער ער האָט דערגרייכט ביז צו דער אידישער מאַסע, האָט ער אָנגעפאַנגען ניט מיט דעם הויכען צוועק, צו וועלכען זיא האָט שליסליך געדינט, זאָנדערן איינפאַך, אום צו פערטייטשען דעם חומש פאַר זיינע אייגענע קינדער. אַלס פיינד פון דעם זשאַרגאָן האָט ער געוועלט, אַז זיין זוהן יוסף זאָל קענען איבערזעצען דיא ביבעל אין עכטע דייטש, און אום דאָס בעסער אויסצופיהרען, האָט ער פערשריעבען דיא איבערזעצטע קאַפּיטלעך.

האָט ער דערביי אויך געדיינקט אָפּצודרוקען זיין איבערזעצונג, אום אַנדערע אידישע קינדער זאָלען זיך קענען דערמיט בענוצען? פילייכט, נאָר יעדענפאַלס האָט ער גאָר ניט געטאָן, אום זיין אי־בערזעצונג צו פערעפענטליכען ביז ש ל מ ה ד ו ב נ אָ האָט איהם ניט אויפגעמונטערט דערצו. דיזער דובנאָ איז געוועזן אַן אָרימער פּוילישער איד מיט אַ יאָהר צעהן אינגער פאַר מענדעלס־סאָהן׳ען. אַ לעבען האָט ער געמאַכט פון געבען שטונדען אין העב־רעאיש. ער איז געוועזן בעקאַנט אַלס גוטער בעל דקדוק און האָט אויך געלערנט העבראַאישע גראַמאַטיק מיט מענדעלססאָהן׳ס זוהן.

איינמאָל האָט איהם מענדעלססאָהן געצייגט דיא איבערזעצונג פון חומש, אום צו הערען זיין מיינונג. דיא איבערזעצונג איז דובנאָ׳ן אַזוי געפעהלען געוואָרן, אַז ער איז צוגעשטאַנען צו מענ־דעלססאָהן׳ען, צו לאָזען איהר אָבצודרוקען צום נוצען פון דער אי־דישער יוגענד. מענדעלססאָהן האָט אָנגענומען דעם פאָרשלאַג, נאָר מיט דער בעדינגונג, אַז דובנאָ זאָל גרינדליך דורכזעהען, אויב דיא איבערזעצונג שטימט ריכטיג מיט דעם אָריגינאַל און מיט דיא ערקלערונגען פון דיא בעסטע קאָמענטאַטאָרס, און זאָל אויך געבען וועגען דעם ערקלערענדע בעמערקונגען. דובנאָ האָט עס גערן גע־נומען אויף זיך. צוזאַמען מיט מענדעלססאָהן׳ס ברודער, וועלכער איז אויך געוועזן אַן אָרים־מאַן, האָט ער געזאָלט מאַכען דיא קאָרעק־טור און אויפפּאַסען אויף דעם דרוק.

מענדעלססאָהן האָט זיך אָבגעזאָגט פון יעדער בעלוינונג פאַר

זיין ארבייט. דיא פערדינסטען פון דער אונטערנעהמונג האבען געזאלט צוטהיילט ווערן צווישען דובנא און מענדעלסזאהן'ס ברודער. מענדעלסזאהן האט זאגאר ניט געוועלט, אז דיא איבער־זעצונג זאל טראגען זיין נאמען, אבער דובנא האט עס פון איהם פערלאנגט, אום צו קענען בעסער פערקויפען דאס ווערק.

אזוי איז ענטשטאנדען דיא בעריהמטע איבערזעצונג פון חומש מיט דעם „באור", וועלכע האבען געהאט אזא אונגעהייערע בעדייטונג פאר דיא השכלה, פאר דיא אויפקלערונג פון דייטשע און פוילישע אידען.

מענדעלסזאהן האט אנפאנגס אליין ניט פערשטאנען, וואס פאר אן אונגעהייער וויכטיגע אונטערנעהמונג דאס איז געווען צו דרוקען מיט פערנינפטיגע בעמערקונגען דיא דייטשע איבערזעצונג פון חומש, וועלכע ער האט געמאכט פאר זיינע קינדער. נאר דיא אלץ גרעסערע פיינדליכע געשרייען פון דיא פערביסענע ארטהאדאקסען האבען איהם און זיינע מיטארבייטער באלד געוויזען, אז דיא איבערזעצונג איז ניט בלויז ניצליך פיר דעם אונטעררירכט פון דער אידישער יוגענד אין העברעאיש און דייטש, זאנדערן אויך נויטווענדיג פיר דיא אויפקלערונג און בעלעהרונג פון דערוואקסענע אידען. „מיין מיינונג איז ביז יעצט געוועזן", האט ער געשריעבען, „דאס ווען דיא איבערזעצונג וועט אנגענומען ווערן פון אלע אידען אהן ווידערשטאנד, איז זיא איבערפליסיג. וואס מעהר אבער דיא זאגענאנטע חכמים טרעטען ארויס געגען, אלץ נויטווענדיגער ווערט זיא. איך האב איהר אנפאנגס געמאכט נור פאר דעם פראסטען איד, יעצט געפין איך, אז זיא איז נאך פיעל נויטווענדיגער פאר דיא ראבינער . . ."

אייניגע פון דיא געגנער, בעזאנדערס דעם שוין דערמאנטען רבי יעקב הערשעל, וועלכער האט געדונערט געגען דיא „אפיקורסי־שע" איבערזעצונג און געגען דיא גאנצע „גאטלאזע" אונטערנעה־מונג, האט מענדעלסזאהן געקענט לייכט איינשטילען דורך דיא וועלטליכע מאכט פון זיינע קריסטליכע פריינד און פערעהרער. אין פראג, פירטה און אלטאנא האבען דיא רבנים גלייך ארויפגעלייגט א חרם אויף דיא איבערזעצונג, און מענדעלסזאהן'ס פריינד האבען

געוועלט ענטפערן מיט געוואלט אויף דיזע אטאקעס און זיך ווענדען צו דער הילפע פון אויפגעקלערטע רעגיערונגס־בעאמטע; אבער ער האט זיי שטענדיג אויפגעפאָרדערט צו האלטען זיך רוהיג און אויף קיין פאל ניט צו געברויכען מסירות און רדיפות. וועגען זיך זעלבסט האט ער געשריעבען, אז „קיין פאנאטיקער זאל עס ניט לייכט אנקומען צו ברייננען מיין קאלטע בלוט אין בעוועגונג; איך בעטראכט דאס שפיעל פון מענשליכע ליידענשאפטען וויא א נאַטור־ערשיינונג.“ אין אן אנדער בריעף בעמערקט ער: „מען מוז זיין אזא פערהארטעוועטער קעמפפער וויא לעססינג, אום פון זיי (דיא גייסטליכע) אויסצוהאלטען. איך וואלט אבער גיכער געווען געדולדיג און פעסט גענוג צו יאגען פון מיין הויט א גאנצען שטאַק פון צורייצטע בינען, וויא דיעזע שטרייטזיכטיגע פריעדענס־פער־קינדער.“

עס וואלט גענוג געווען איין וואָרט צו זאגען א מיניסטער פון קייזער יאזעף, וועלכער האט דאן פערעפענטליכט זיין טאָלעראנץ־געזעץ, אום דער פערביסענער פראגער רב זאל אביסעל איינהאלטען זיין גרימצארן; אבער מענדעלסזאהן האט אויף קיין פאל ניט געוועלט געברויכען אזעלכע מיטעל. זיין פריינד הענניגס, א שטאאטס־ראטה פון דענעמארק, האט ער זאגאר געבעטען ניט אנצונעהמען זיך פאר איהם געגען דעם רבי יעקב הערשעל פון אלטאָנא, זיין ביטערסטען געגנער. נאָר ענדליך, אום איינצושטילען דיעזען פאנאטיקער, איז מענדעלסזאהן געפאלען אויף דעם קלוגען פלאן אויסצופיהרען דורך דעם שטאאטס־ראטה הענינגס, אז דער קעניג פון דענעמארק זעלבסט זאל זיך אבאָנירען אויף דיא גאנצע איבערזעצונג. דאס האט ער לייכט גע׳פועל׳ט. דיא פרינצען און איינינע גרויסע אריסטאָקראטען פון דענעמארק האבען געפאָלגט דעם ביישפיעל פון זייער קעניג, און ווען דער רב פון אלטאנא האט דאס דערהערט, האט ער ווירקליך איינגעהאלטען דעם צונג צווישען דיא צייהנער.

עס האבען זיך אויך געפונען רבנים, וועלכע האבען געהאלטען דיא אונטערנעהמונג פאר א זעהר ניצליכע, וויינינסטענס אלס א גוטען מיטעל צו פערשפרייטען דיא דייטשע שפראך צווישען אי־

דען. פון פיעלע לענדער, אפילו פון פוילען, וואו דער חסידיזמוס האט זיך פאנאנדערגעפלאקערט, זיינען אנגעקומען בעגריסונגען און בעשטעלונגען, וואס עס האט פערשאפט פיעל פרייד מענדעלס־סאהנען און זיינע מיטארבייטער און אונטערשטיצער.

דיא ארבייט איז אבער צוגעגאנגען גאנץ לאנגזאם. דאס איז געקומען דערפון, וואס דובנא האט זיך ליידער אבגעזאגט פארטצו־זעצען זיין פירוש. צווישען איהם און מענדעלססאהנען איז עפעס פארגעקומען, דען זאנסט וואלט דובנא, וועלכער האט אזוי פיעל געלייסטעט פאר דיא גרויסע און שווערע אונטערנעהמונג גאנצע 4 יאהר, זיך ניט צוריקגעצויגען. מענדעלססאהן האט עפענטליך ערקלערט, אז ער וויס ניט, ווארום דער געלעהרטער פוילישער איד האט איהם פערלאזען. מען רעכענט, אז ער איז אין כעס געווארען, וויל מענדעלססאהן האט זיך ענטזאגט צוליעב מאנגעל אין געלט צו דרוקען זיין צו לאנגע הקדמה צום צווייטען בוך פון חומש.

יעדענפאלס האט דאן מענדעלססאהן געמוזט שרייבען אויף דעם „ביאור“, אבער ער איז געווען צו שוואך אלעס אליין צו טאן. ער האט קוים אנגעשריעבען דעם ביאור אויף שמות, בע־נוצענדיג זיך טהיילווייז מיט דובנא'ס איבערגעבליבענע בעמערקונ־גען. אבער גליקליכערוויזע האט ער געפונען א מיטהעלפער אין אזא וויכטיגען, ערעלען און הויך־געבילדעטען מאן וויא נפתלי הארטוויג וועססעלי (וויזעל). ער איז געווען עלטער פאר מענדעלס־סאהנען, אבער האט נאך בעזעסען דעם מוטה און פייער פון א יונגען מאן. אין זיינע יונגע יאהרען איז ער געווען זעהר רייך. א געוויסע צייט איז ער געווען א באנקיר אין קאפענהאגען; אבער ער האט פערלארען זיין גאנצען פערמעגען דורך דעם באנקראט פון אייניגע קויפלייטע און ער איז געווארען אזוי ארים, אז אין בער־לין, וואו ער האט זיך בעזעצט אין 1774, האט ער איינפאך גע־הונגערט מיט זיין פאמיליע. ער איז געוואהנט געווען צו שטיצען אנדערע און האט געליטען, פערבארגענדיג זיין ביטערע ארמוטה וויא וייט ער האט עס געקענט.

דיעזער וועססעלי איז בעוואוסט געווען ניט נאר אלס שפראך־

קענער און אויסגעצייכענטער העברעאישער שרייבער, זאָנדערן אויך אַלס אַן עכט אָרטהאָדאָקסישער און אויפריכטיג פרומער מאַן. מענדעלססאָהן האָט געהאָפט, אַז ווענעס וועט ערקלערט ווערן, דאָס וועססעלי שרייבט דעם „ביאור", וועלען דיא געגנער אויפהערען זייערע אַטאַקעס; נאָר ער האָט אַ טעות געהאַט. וועססעלי האָט גראדע ארויפגעצויגען אויף זיך דעם צאָרן פון אַלע פערבלענדעטע אָרטהאָדאָקסען מיט זיין עדעלמוטהיגע שריפט: „ווערטער פון פריעדען און וואַהרהייט" אין 1782 צו אַלע אידישע קהילות אין עסטרייך, אַז זיי זאָלען זיך ניט שרעקען פאַר דיא רעפאָרמען פון קייזער יאָזעף און זאָלען לאָזען ערציהען זייערע קינדער אין שולען אויף אַן אייראָפּעאישען שטייגער. ער אַליין איז געווען עכט אייראָ־פּעאיש געבילדעט און איז געבליבען אַ גאַנץ פרומער איד — וואָ־רום זאָל עס ניט זיין מיט אַנדערע אידען? ווארום זאָלען זיי דוקא ווערן אַפּיקורסים? נאָר דיא עסטרייכער אידען, בעזאָנדערס דיא גאַליציאַנער, צווישען וועלכע דער חסידיזמוס האָט זיך אַזוי טיעף איינגעוואָרצעלט, זיינען געווען אין פערצווייפלונג דורך דעם קייזער'ס רעפאָרמען, בעזאָנדערס דורך זיין בעפעהל צו ערציהען זייערע קינדער אין פאָלקסשולען. אין זייער פערבלענדעניס האָבען זיי געמיינט, אַז מען וויל זיי איינפאַך אויף דיעזען וועג פיהרען צום שמד. וועססעלי אָבער, אָבוואָהל ער איז געווען ניט וויינינער פרום וויא דיעזע פערפינסטערטע אידען, איז געווען בעגייסטערט פאַר דעם קייזער'ס רעפאָרמען און האָט תיים געוואונשען, דאָס אידען זאָלען געניסען אַן אייראָפּעאישע בילדונג.

אין זיינע „ווערטער פון פריעדען און וואַהרהייט" האָט ער גע־זוכט צו צייגען דיא נוצען פון בילדונג און האָט זאָגאר ערקלערט, אַז מען מוז שטודירען וואָס מעהר וויסענשאַפטען, אום צו קענען ריכטיג פערשטיין דיא אידישע תורה. אָבער דאָס איז געווען וויא אַ קול אין דער מדבר. דיא עסטרייכער אידען האָבען איהם איינ־פאַך פערשאָלטען, ווייל ער האָט אונטערשטיצט דעם קייזער'ס רעפאָרמען. אַפילו אין טאָלעראַנטען בערלין האָט דיעזער מוטהיגער אַלטער מאַן געליטען פאַר זיינע מיינונגען. מען וואָלט איהם זאָ־גאַר אויסגעוויזען פון דער בערלינער קהלה, ווען מענדעלססאָהן

און בעזאָנדערס דער פּרייסישער מיניסטער פאָן צעדליץ וואָלטען זיך פאַר איהם ניט אָנגענומען.

דערפאַר האָט ער געהאַט דעם טרויסט, דאָס זיין צורוף האָט געפונען אַ סימפּאַטישען אָפּקלאַנג ביי דיא איטאַליענישע אידען, וועלכע זיינען קיין מאָל ניט אַזוי ניעדריג געזונקען וויא דיא דייטשע און פּוילישע.

נאָר ער האָט אויך ניט געקענט ענדיגען דעם קאָמענטאַר, און מענדעלסזאָהן האָט זיך געמוזט ווענדען צו דער הילפע פון אהרן יאראָסלאַוו, וועלכער האָט אָנגעשריבען דעם „ביאור“ צום פערטען בוך, און צו הערץ האָמבערג, וועלכער האָט אָנגעשריבען דעם „ביאור“ צום פינפטען בוך. דיא מיטווירקונג פון הערץ האָמבערג האָט ניט וויניג אויפגערייצט דיא אָרטהאָדאָקסען געגען דיא גאַנצע איבערזעצונג, ווייל מען האָט איהם געהאַלטען פאַר אַן אַפּיקורוס צוליעב זיין טהעטיגקייט אין דער דורכפיהרונג פון קייזער יאָזעף׳ס רעפאָרמען.

דאָס גאַנצע ווערק איז געענדיגט געוואָרען אין 1783, מיט דריי יאָהר פאַר מענדעלסזאָהן׳ס טויט, און האָט מעכטיג געווירקט פיר דיא אויפקלערונג און בילדונג פון דער אידישער יוגענד, וועלכע האָט געשלונגען יעדען וואָרט פון „ביאור“ טראָץ אַלע פערפאָלגונגען פון דיא פערביסענע אָרטהאָדאָקסען.

„פערבאָטענע פרוכטען זיינען זיס“, שרייבט גרעטץ וועגען דיא ווירקונג פון דער איבערזעצונג. ישיבה בחורים האָבען זשעדנע שטודירט דיא דייטשע איבערזעצונג הינטער דיא פּלייצעס פון זייערע תלמודישע לעהרערס, וועלכע האָבען עס בעטראַכט פאַר אַן אַפּיקורסות, און האָבען אַזוי אין געהיים געלערנט צוגלייך דיא דייטשע שפּראַך און דיא פילאָזאָפיע פון רעליגיאָן, העברעאישע גראַמאַטיק און פּאָעזיע. אַ נייע וועלט האָט זיך געעפענט פאַר זיי. דער העברעאישער פּירוש האָט געדיענט אַלס וועגווייזער ריכטיג צו פערשטיין דיא איבערזעצונג. אַזוי וויא דורך אַ צויבער זיינען דיא לערנערס פון תלמוד, דיא ישיבה־בחורים, אומגעוואַנדעלט געוואָרען, און אויף דיא פליגלען פון פערנונפט האָבען זיי געשוועבט איבער דיא צרות אַרום און האָבען דערלאַנגט אַ פליה אין

דער הויך צו דיא הימלען. אן אונערזעטליכער וואונש נאך קענטנים האט זיי אנגעכאפט. טויזענדער פון דיא גרויסע ישיבות אין פראג, פראנקפורט, פירטה, האמבורג און אפילו פון פוילען זיינען געווארען קליינע מענדעלססאהנס, פיעלע פון זיי טיעפע דענקערס. דורך זיי איז דער יודאאיזמוס אפגעפרישט און איינגער געווארען. אלע דיא יעניגע, וועלכע האבען צו ענדע פון אכטצענטען יאהרהונדערט אנטהייל גענומען אויף פערשיעדענע וועגען אין עפענטליכען לעבען, זיינען ביז א געוויסע צייט פון זייער לעבען געווען איינזייטיגע תלמודיסטען. זיי האבען נאר געדארפט האבען דעם אויפמונטערנדען ביישפיעל פון מענדעלססאהן, אום צו ווערן דיא פערשפרייטערס פון השכלה און קולטור צווישען זייערע ברידער. אין א גאנץ קורצער צייט זיינען אויפגעקומען א סך אידישע פערפאסער, וועלכע האבען געשריעבען אין א פיינע דייטשער אדער העברעאישער שפראך איבער זאכען, פון וועלכע זיי האבען פריהער גאר ניט געוואוסט. מענדעלססאהן׳ס איבערזעצונג האט שנעל געפיהרט צו א וואהרע רענעסאנס (וויעדערגעבורט, אויפלעבונג) פון אידען.“

PROGRESSIVE LIBRARY ASSOCIATION

צוועלפטער קאפיטעל.

„ירושלים“.

זיינע רעליגיעזע און פאליטישע מיינונגען האט מענדעלסאהן אויסגעדריקט אין דעם אויבען־דערמאנטען בוך „ירושלים, אדער איבער רעליגיעזע מאכט און יודענטהום“. דאס איז א טעאלאגיש־פאליטישער טראקטאט, אבער וואס פאר א הימעלוויטער אונ־טערשיעד פון ספינאזא׳ס וועלט־בעריהמטען „טעאלאגיש־פאליטי־שען טראקטאט“! ניט צו קריטיקירען אפילו א בוכשטאב פון דער ביבעל, ניט אויסצודריקען אירגענד וועלכען צווייפעל איז געוועזן מענדעלסאהן׳ס צוועק, זאנדערן צו ערקלערען דעם כא־ראקטער פון דער אידישער רעליגיאן און צו בעשטימען דיא בע־ציהונגען פון שטאאט צו רעליגיאן אין אלגעמיין.

עס איז שוין דאמאלס ניט געוועזן א נייעס צו פערלאנגען דיא פרייהייט פון געוויסען, טאלעראנץ און אן אבטהיילונג פון שטאאט און קירכע — פארדערונגען וועלכע זיינען יעצט מעהר אדער וויי־ניגער אויסגעפיהרט געווארען אין אלע ציוויליזירטע לענדער. נאר מענדעלסאהן האט אזוי אפען און קלאר געשטעלט דיעזע פארדע־רונגען אין פערבינדונג מיט דער עמאנציפאציאן פון אידען, אז דאס האט אנגעמאכט א רושם אין דער וועלט.

„שטאאט און קירכע — בירגערליכע און גייסטליכע פער־פאסונג — דיעזע שטיצען פון געזעלשאפטליכען לעבען, האט ער געשריעבען, דארף מען אזוי שטעלען, אז זיי זאלען דיא וואג האל־טען און זאלען ניט ווערן לאסטען פון געזעלשאפטליכען לעבען און ניט דריקען דעם גרונד שטארקער, וויא זיי קענען עס טראגען“. אום אויסצוגעפינען דיעזען לאנג געזוכטען גלייכגעוויכט צווישען שטאאט און קירכע, האט ער פרובירט געבען זייערע פילאזאפישע גרינדען.

נאך זיין מיינונג, האבען ביידע דעם צוועק אנצוהאלטען דיא

מענשליכע גליקזעליגקייט אין דיזער און יענער וועלט. ביידע ווירקען אויף דעם לעבען, מיינונגען און האנדלונגען פון מענשען, נאר דער שטאאט האט צו טאן מיט דיא פערהעלטניסע צווישען מענש און מענש, און דיא רעליגיאן מיט דיא פערהעלטניסע צווי־שען מענש און גאט. נאכהער פיהרט ער אויס, דאס וועהרענד דער שטאאט קען זיך ניט בעגיין אהן צוואנגס-מיטעל, דארף דיא רעליגיאן דאס ניט טאן.

„ווען מענשען בעזיצען ניט דעם אינערן ווערטה פון גערעכ־טיגקייט, ערקלערט ער, דאן ווערט דיא אונגערעכטיגקייט בע־שרענקט, דער בעטרוג בעשטראפט; אבער נאך אלעם בעגנוגענט זיך דער שטאאט מיט טויטע האנדלונגען, מיט ווערק אהן גייסט, מיט איבעראיינשטימונג אין טהאן אהן איבעראיינשטימונג אין גע־דאנקען . . . דיא רעליגיאן, דאגעגען, וויים ניט פון קיין צוואנג, זיא ווירקט נאר אויף גייסט און הערץ. זיא טרייבט ניט מיט אן אייזערנעם שטעקען, זיא לייטעט מיט ליעבע. . . איהרע וואפען זיינען גרינדע, איהר מאכט — דיא געטליכע קראפט פון וואהר־הייט . . .“ ער קומט דארום צום שלוס, אז דער שטאאט דארף בלייבען אבגעזונדערט פון דער קירכע, אז דער שטאאט האט יעדענ־פאלס קיין רעכט ניט אוועקצונעהמען ביי אירגענד וועלכען מענש זיינע בירגערליכע רעכטע צוליעב זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען.

ריידענדיג וויטער וועגען דיא מאכט פון דער קירכע אדער איבערהויפט פון דער פארמעלער רעליגיאן פארדערט ער פאל־שטענדיגע טאלעראנץ. ער טרעט ארויס אלס אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאן, אלס ראציאנאליסט. „דיא וואהרע געט־ליכע רעליגיאן, זאגט ער, פארדערט ניט געוואלט איבער מיינונגען און אורטהיילע, גיבט ניט און פערלאנגט ניט קיינע ערדישע גי־טער, קיין רעכט אויף גענוס, בעזיץ און אייגענטהום; זיא קען ניט קיין אנדערע מאכט אויסער דיא מאכט צו געווינען דורך גרינדע, צו איבערצייגען און דורך איבערצייגונגען גליקליך צו מאכען. דיא וואהרע געטליכע רעליגיאן דארף ניט קיין יד חזקה, זיא איז לויטער גייסט און הערץ.“

מיט היץ און מוטה פראטעסטירט ער געגען רעליגיעזע פער־

פאַלגונגען, געגען אויסשליסונגען און חרם'ס. צו דיא אידען ווענ־דעט ער זיך מיט פאָלגענדע ריהרענדע ווערטער : „אך, מיינע ברידער ! איהר האט צו שמערצליך געפיהלט דעם דריקענדען יאָך פון אינטאָלעראַנץ, און פיליכט האָט איהר גערעכענט צו געפי־נען אַ געוויסע בעפרידיגונג אין געברויכען אייער מאַכט ארויפצו־דריקען אַ שווערען יאָך אויף אייערע ברידער. דיא ראַכע זוכט איהר געגענשטאַנד, און ווען זיא קען ניט אַנדערע איינבייסען, זאָ צופט זיא איהר אייגענע פלייש. פיליכט האָט איהר זיך אויך געלאָזען פערפיהרען פון דעם אַלגעמיינען ביישפיעל. אַלע פעל־קער אויף דער ערד זיינען ביז יעצט געווען פערנאַרט און פערפידרט פון דעם אונזין, אַז רעליגיאָן קען מען נאָר אויפהאַלטען דורך אַן אייזערנע מאַכט, אַז דיא לעהרען פון זעליגקייט קען מען נאָר פער־שפרייטען דורך אונזעליגע פערפאָלגונגען, אַז וואַהרע בעגריפע פון גאָט, וועלכער איז, נאָך אונזער געשטענדניס, דיא ליעבע, קען מען נאָר איבערגעבען דורך דיא ווירקונג פון האַס. איהר האָט זיך פיעליכט געלאָזען פערפיהרען דאס זעלבע צו גלויבען, און דיא מאַכט צו פערפאָלגען איז ביי אייך געווען דאס וויכטיגע פאָררעכט, וואס אייערע פערפאָלגער האָבען אייך איבערגעלאָזען. דאַנקט דעם גאָט פון אייערע אבות, דאַנקט דעם גאָט, וועלכער איז דיא ליעבע און בארמהערציגקייט, וואס דיעזער אונזין שיינט אַלץ קלענער צו ווערן. דיא נאַציאָנען דולדען און פערטראָגען זיך און לאָזען אויך ארויסצייגען ליעבע און שוינונג צו אייך.... אה, מיינע ברידער, פאָלגט יעצט דעם ביישפיעל פון ליעבע אזוי וויא איהר האָט ביז יעצט געפאָלגט דעם ביישפיעל פון האַס ! אָטהעמט איין דיא טוגענד פון נאַציאָנען, וואס זייער אונטוגענד האָט איהר ביז יעצט נאָכגעאַהמט. ווילט איהר גערולעט ווערן פון אַנדערע, זאָ דולדעט אייך צווישען זיך ! ליעבט, וועט איהר גע־ליעבט ווערן !"

ערהאַבענע ווערטער, וועלכע האָבען לײדער גאַנץ ווייניג וויר־קונג געהאַט אויף דיא אידען שוין איינפאַך צוליעב דעם, וויל זיי האָבען דעם בוך ניט געלעזען און אפילו ניט געקענט פערשטיין. דיא צייטען פון אבסאָלוטע טאָלעראַנץ, פון וועלכער מענדעלססאָהן

האט געטרוימט, זיינען נאך ביז יעצט ניט געקומען. עס וועלען נאך פערגעהן יאהרען און יאהרען ביז מענשען וועלען אין רעליגיעזע זאכען זיין טאלעראנט ניט מיט'ן מויל, זאנדערן מיט'ן גאנצען הארצען.

נאר אין זיין אבהאנדלונג איבער דיא אידישע רעליגיאן איז ער געקומען צו שליסע, וועלכע מען האט גאר ניט געקענט ערווארטען פון איהם אלס אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאן. גראדע וויא לעססינג און פיעלע אנדערע פון זיין צייט האט ער געגלויבט אין דער זאגענאנטער „פערנונפט־רעליגיאן", וועלכע זאל זיין איינ־געבארען ביי אלע מענשען און וועלכע דארף דיענען אלעמען, קריסטען, מאהאמעדאנער, אידען און זאגאר געצענדיענערס, אלס וועגווייזערין אין לעבען. דיא אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאן אדער, וויא מען האט זיי אויך גערופען, ראציאנאליסטען האבען בעהויפטעט, אז דער גלויבען אין א גאט און אין א צוקינפטיגע וועלט איז ניט בלויז דער גרונד פון רעליגיאן און איין איינגעבא־רענער געפיהל ביי מענשען, זאנדערן אויך א נויטהווענדיגקייט פיר דעם מענשליכען לעבען אויף דעם גרונד פון פערנונפט.

דאס האט נאטירליך גאר ניט געשטימט מיט דער אידיש־קריסטליכער לעהרע וועגען א ספעציעלע געטליכע ענטפלעקונג, וועגען דיא היילינקייט פון דער ביבעל. ווען רעליגיאן זאל זיין בע־גרינדעט אויף פערנונפט, ווען, וויא מענדעלסזאהן ערקלעהרט, אז „ער קען ניט קיין אנדערע וואהרהייט, וועלכע איז ניט בעגרייפליך פאר די מענשליכע פערנונפט, און אין בעצוג אויף לעהרע און מיי־נונג קען ער קיין אנדערע איבערצייגונג וויא נאר דורך פערנונפט־גרינדע"—טא וויא שטימט עס מיט אירגענד וועלכע פארמעלע רע־ליגיאן, מיט דיא הייליגע ביכער, מיט דער געטליכער אפענבארונג דורך נביאים און איבערהויפט מיט דעם יודענטהום?

דיא אידען, וויא געזאגט, האבען זיין „ירושלים" דאן ניט גע־לעזען, זא דאס דיא אידישע רבנים האבען איהם צוליעב דעם צו רוהע געלאזען, נאר דערפאר האבען דיא קריסטליכע טעאלאגען איהם זעהר העפטיג אנגעגריפען. זיי האבען געפונען, אז ער טרעט איינפאך ארויס געגען דיא ביבעל זעלבסט, געגען דיא ענטפלעקטע

רעליגיאָן, וויא זיא איז בעגרינדעט אויף דיא היילינע ביכער, און מען מוז צוגעבען, אז אין דיעזען פאל האבען זיי רעכט געהאט, דען דיא נאטירליכע רעליגיאָן איז איינפאך אן איינבילדונג, דען גלויבען שטימט ניט מיט פערנונפט און יעדענפאלס קען רעליגיאָן ניט בעגרינדעט ווערן אויף פילאָזאָפיע, נאר אויף אמונה.

וויא אזוי אָבער, פרעגט זיך, האט מענדעלססאָהן דער ראציאָנאליסט געקענט שטימען מיט מענדעלססאָהן דעם אידישען אָרטהאָדאָקס? וויא אזוי האט ער איבערהויפט געקענט בלייבען צוגלייך אויף דעם באָדען פון דער נאטירליכער און פון דער אידישער רעליגיאָן אָהן א ווידערשפרוך מיט זיך זעלבסט? ער האט זיך ארויסגעדרעהט פון דיזען ווידערשפרוך מיט א געקינצעלטער חקירה, מיט דער אונבעגרינדעטער בעהויפטונג, אז „אין יודענטהום גיבט עס קיין קאמפף צווישען רעליגיאָן און פערנונפט“. ער איז אזוי ווייט פערקראָכען אין זיין ברייטען פילאָזאָפישען בליק אויף דער אידישער רעליגיאָן, אז ער האט גאר געלייקענט, דאס זיא איז א געאָפפענבארטע (ענטפלעקטע) רעליגיאָן. ווען משה האט נאך דיא נסים אויף דעם בארג סיני געגעבען דיא אידען דיא געזעצע, וועלכע זיינען פערצייכענט אין דער ביבעל, האָבען זיי, דיא אידען, שוין אייגענטליך, נאך זיין מיינונג, געהאט דיא נאטירליכע רעליגיאָן!...

„דאס יודענטהום וויים פון קיין געאָפפענבארטע רעליגיאָן אין דעם זינען, וויא דיא קריסטען פערשטעהען עס, בעהויפטעט ער; דאס יודענטהום האט קיינע לעהרמיינונגען, קיינע רעטונגס-וואהרהייטען, קיינע אלגעמיינע פערנונפט-זעצע. דאס האט דער אייביגער געאָפפענבארט דיא אידען וויא אלע איבעריגע מענשען דורך נאטור און זאכע, אָבער נימאלס דורך ווארט און שריפט.... דיא שטימע, וועלכע האט זיך געלאָזט הערען אין יענעם גרויסען טאָג אויף דעם בארג סיני, האט ניט אויסגערופען: „איך בין דער אייביגער, דיין גאט! דאס נויטוועגדיגע, זעלבסטפערשטענדיגע וועזען, וואס איז אלמעכטיג און אלוויסענד, וואס בעלוינט דיא מענשען אין א צוקינפטיגען לעבען נאך זייערע מעשים“. דאס איז אלגעמיינע מענשענרעליגיאָן, ניט יודענטהום, און אלגעמיינע מענשענרעליגיאָן, אָהן וועלכע מענשען קענען ניט זיין טור-

גענדהאפט און גליקזעליג, האט דארט ניט בעדארפט געאָ־פּענבארט ווערן".

אום צו פערשטיין, וויא מענדעלסזאָהן איז געקומען צו אזעלכע בעהויפּטונגען, וועלכע זיינען פאַלשטענדיג אין ווידערשפּרוך מיט דער געשיכטע פון רעליגיאָנען און איבערהויפּט מיט דער קולטור־געשיכטע און מיט דער עוואלוציאנס (ענטוויקלונגס)־לעהרע — דיא אמת'ע פילאָזאָפיע פון אונזער מאַטעריאליסטישער צייט — אום דאס צו פערשטיין, דארף מען וויסען, אז ער איז געווען אן אנהענגער פון לייבניץ'ס מעטאפיזישער פילאָזאָפיע מיט איהרע מאָנאדען, איי־ביגע וואהרהייטען און „פּאַראויסבעשטימטע הארמאָניע". דיא בע־גריפע פון א גאָט, פון זיין הערשאפט איבער דיעזע און יענע וועלט זיינען גערעכענט געוועזן אלס פונדאמענטאלע אייביגע וואהר־הייטען. מען האט עס געהאלטען פאר דיא גייסטיגע נאטור פון מענשען, פאר איינגעבאָרענע געפיהלען און געדאנקען. ארום דעם האט זיך געדרעהט דיא גאנצע לעהרע פון לייבניץ'ס הארמאָניע, אן וועלכער מענדעלסזאָהן האט זיך פעסט געהאלטען ביז זיין טויט.

אלס אייביגע וואהרהייטען האבען זיי נאטירליך ניט געקענט זיין עטוואס אנדערש גראדע פיר אידען, דארום איז מענדעלסזאָהנען קיין אנדער ברירה ניט געבליבען, וויא צו ערקלערן, אז דיא אידישע רעליגיאָן איז קיין אָפּענבארונג, וויא ווייט זיא דריקט אויס דאס, וואס ער האט פערשטאנען אונטער נאטירליכע רעליגיאָן. נאָר אויב ער וואָלט דערביי געבליבען, וואָלט עס דאָך געהייסען, אז ער ענטזאגט זיך פון דער אידישער רעליגיאָן און אז זיא איז אי־בערהויפּט אן איינגערעטע זאך. ער איז אָבער דאָך געווען אן אָרטהאָדאָקסישער איד און האט יעדענפאלס אָבגעהיט אלע פּאָר־שריפטען פון דער אידישער רעליגיאָן, וויא זיא ווערט פּראקטיצירט אין דער ווירקליכקייט אָהן שום פילאָזאָפיע, איינפאך אלס אמונה אין פערבינדונג מיט טראדיציאָנען (קבלה, מסורה). וויא האט ער עס געקענט זיין? איינפאך דורך א בעהויפּטונג, אז גאָט האט ענטפּלעקט ספּעציעלע געזעצע דורך משה'ן פאר זיין ערוועהלטעם פאָלק, אז יודענטהום איז גאָר אן „ענטפּלעקטע געזעצגעבונג"!....

וואס דיא מענשען ברויכען אלס מענשען, האט ער געזאָגט, האט

גאָט אַלעמען געגעבען, אָבער וואס זיי געברויכען אלס געוויסע מענשען, האָט ער נור געוויסע מענשען געגעבען". דיא אידען האָט גאָט אויסגעקליבען אלס „געוויסע מענשען" און זיי געגעבען אַ גאַנצען פעקעל מיט ספּעציעלע געזעצע. ווארום? דאס ער־קלעהרט אונז ניט מענדעלססאָהן דער ראַציאָנאַליסט, דאָ בלייבט ער אַ בלינדער גלויבענדער. אזוי איז עס, אזוי האָט גאָט געוואָלט, און פרעג קיין קשיות ניט און גלויב.

און מענדעלססאָהן האָט טאַקע דארום געהאַלטען, אַז דאס יודענטהום בעשטעהט נאָר אין אַ שטרענגער אבהיטונג פון אַלע געבאָטען, וויא ווייט זיי זאָלען ניט שטימען מיט דער פערנונפט. פון דער אידישער רעליגיאָן אלס, זאָ צו זאָגען, אַ סיסטעם פון גלויבען, האָט ער געמאַכט אַ סיסטעם פון גאָטעס־דיענסט, פון געבאָטען און צערעמאָניעס. „קיינע ספּעציעלע דאָגמען, אפילו ניט „אני מאמין'ס" האָט דיא אידישע רעליגיאָן, זאָנדערן נאָר געזעצע, געברויכע, לעבענסרעגעלן און האַנדלונגען"...

טרוקענע פאַרשריפטען, וויא תלמודיסטען און רבנים האָבען זיי בעשטימט, דער שולחן ערוך—דאס איז אַלזא, נאָך מענדעלסאָהנען, דיא קווינטעסענץ פון דער גאַנצער אידישער רעליגיאָן, וועלכע ווערט גערעכענט אלס דיא ערשטע מאָנאָטעאיסטישע און אלס דיא מוטער פון קריסטענטהום און מאָהאַמעדאַניזמוס! וואס פאַר אַן ערניעדריגונג פיר דיזע רעליגיאָן! וואס פאַר אַ מייזעלע פון דעם גאַנצען בארג סיני! און ווער האָט עס געטאָהן? אַ דענקער, וואס האָט געוואָלט פערהערליכען און שטעלען דעם יודענטהום אויף אַ פילאָזאָפישען באָדען!

דאס צייגט נאָך אַמאָל, אַז מען מוז קומען צו פאַלשע און איינ־זייטיגע אונזיננינגע שליסע, ווען מען וויל פערבינדען גלויבען מיט פערנונפט, רעליגיאָן מיט פילאָזאָפיע.

אייגענטליך, נעהמענדיג נאָר אין אנבעטראַכט דיא פּראַקטישע זייט פון יעדער רעליגיאָן, איז עס גאַנץ גלייך, אויב גאָט האָט ענט־פּלעקט צוזאַמען מיט געבאָטען אזעלכע „אייביגע וואַהרהייטען" פון דער „נאַטירליכער רעליגיאָן", וויא דיא „אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע", אָדער ניט. דיא הויפּט זאַך איז דאָך צו פאָלגען

ד י ע ז ע ג ע ב א ט ע ן, אַנדערס איז מען דאָך גאָר ניט אַ רעלי־גיעזער מענש. אַ גלויבען אין אַ גאָט און אין דיא זאָגענאַנטע „איי־בינע וואָהרהייטען" דריקט ניט אויס אַנגעהעריגקייט צו אַ ב ע־ ש ט י מ ט ע ר רעליגיאָן. מען איז דאַן אַ דעאיסט, אָבער ניט אַ מאָזאאיסט, אַ קריסט, מאָהאַמעדאַנער, בודדיסט א. ז. וו. וואָס, צום ביישפיעל, אידען זאָלען ניט גלויבען וועגען דעם, ווען און וויא אַזוי גאָט האָט איינגעאָטהעמט אין דעם מענשען אַן אונשטערב־ליכע נשמה, נאָר וויא באַלד דיזער גלויבען איז פערבונדען מיט דער לעהרע וועגען צוקונפטיגע בעלוינונגען אָדער שטראָפען פאַר געוויסע מצוות און עבירות, איז דאָך דאָס דער עיקר פון יעדער רעליגיאָן אין דער ווירקליכקייט, וואָס פאַר אַ פילאָזאָפישע בעגרינדונגען מיר זאָלען ניט געבען דיא צערעמאָניעס פון גאָטעס־דיענסט אָדער, וויא מענדעלסזאָהן האָט עס גערופען, „צערעמאָניאַל־געזעץ".

קורץ, דער אונטערשיעד צווישען „געאָפענבאַרטע רעליגיאָן" און „געאָפענבאַרטע געזעצגעבונג" איז נאָר אַ האָאר־שפּאַלטענדע חקירה, אַ שפּינגעוועבס פון מעטאַפיזיק, און האָט יעדענפאַלס קיין שום פּראַקטישע בעדייטונג. נאָר מענדעלסזאָהן האָט אַנדערש ניט געקענט צוזאַמענפּאַארען לייבניץ'ס פילאָזאָפיע מיט דעם שולחן ערוך, דיא נאַטירליכע רעליגיאָן מיט, צום ביישפּיעל, כּפּרות שלאָ־גען. דיא אידען זיינען אַזוי געוואָרען ביי איהם אתה בחרתנוניקעס וויא ביי זיינע ביטערסטע געגנער, דיא בלינדעסטע פאַנאַטיקער. ער האָט ערקלערט, אַז דיא אידען מוזען אָבהיטען אַלע געבאָטען נאָך דיא הייליגע שריפטען. אַלע פעלקער קענען זיך האַלטען אַן דיא נאַטירליכע געזעצע און זיין גליקזעליג, אָבער ניט דיא אידען. זיי קענען נאָר גליקזעליג ווערן, ווען זיי האַלטען זיך אָן דיא „געאָ־פענבאַרטע געזעצגעבונג"....

„דאָס אידישע פאָלק, שרייבט ער, מוז פערטראָגען מיט גע־דולד און ערגעבענהייט אַלע שמאָך, אונטערדריקונג, פערשפּאָטונג און פערפאָלגונג, וואָס עס טרעפט איהם אויף'ן וועג, און דאַרף אפילו איין שריט ניט אָבווייכען פון דיא געבאָטען.... אַלע אַנדערע פעלקער קענען ענדערן זייערע געזעצע נאָך דער צייט, אומשטענדען,

בעדירפניסען און בעקוועמליכקייטען; מיר אָבער האָט דער שעפּפער זעלבסט פאָרגעשריבען; קען איך דען, שוואַכעס גע־שעפּף, האָבען דיא חוצפּה צו ענדערן דיזע געטליכע געזעצע נאָך מיין שכל?.... מיר ווייסען אָבער, שרייבט ער ווייטער, צומאָל ניט דעם נוצען פון א טהייל פון דיזע געבאָטען? גאַנץ ריכטיג. וואו האָט אָבער דער געזעצגעבער ערקלערט, אז זיי זאָלען ניט בליי־בען גילטיג לעננגער וויא ביז זייער נוצען וועט אונז זיין בעקאַנט? און אָהן דיזע ערקלערונג, וועלכער שטערבליכער וועט עס וואַגען צו בעגרענעצען זייער גילטיגקייט? מענשליכע געזעצע קענען גע־ענדערט ווערן נאָך דער צייט און אומשטנדען, אָבער דיא געטליכע געזעצע בלייבען אונפערענדערט ביז עס איז דאָ א פאָלע איבערצייי־גונג, אז גאָט האָט בעקאַנט געמאַכט זייער ענדערונג.... איך זעה ניט, וויא דיא וואס זיינען געבאָרען געוואָרן אין יעקב׳ס הויז, קענען אָפּטרעטען פון געבאָט אויף אירגענד וועלכע געוויסענהאַפטע ארט“... דארום שליסט ער, ווענדענדיג זיך צו דיא אידען: „פיהרט אייך נאָך דיא זיטען און פערפאַסונג פון דעם לאַנד, וואו איהר געפינט זיך; אָבער בלייבט שטענדיג פעסט ביי דער רעליגיאָן פון אייערע עלטערן. טראָגטביידע לאַסטען אַזוי גוט, וויא איהר קענט.... שוואַך און קורצזיכטיג איז דעם מענשען׳ס אויג! ווער קען זאָגען: איך בין געקומען אין גאָט׳ס הייליגטהום, האָב אריינגעבליקט אין דער סיסטעם פון זיינע אבזיכטען און וויים צו בעשטימען זייער מאָס, ציעל און גרענעץ? איך קען פער־מוטהען, אָבער ניט ענטשיידען, ניט האַנדלען נאָך מיין פער־מוטהונג“....

וויא פרעמד, זאָנדערבאַר און זאָגאַר ווילד דאס קלינגט פון מענדעלססאָהן׳ס מויל! דער פאַטער פון השכלה רעדט וויא א מגיד, דער פילאָזאָף טענה׳ט וויא א חסיד, דער קריטיקער ווערט פלוצלונג בלינד אין זיין אמונה וויא אן אָרטהאָדאָקסישער רב. אלע פעלקער מעגען זיך ענדערן נאָך דער צייט און אומשטענדען, דאס הייסט פּראָגרעסירען, נאָר דיא אידען טאָרען עס ניט און מוזען טראָגען דיא לאַסט פון א תרי״ג מצות, אַבוואָהל זיי פערשטעהען ניט דעם נוצען דערפון, דען גאָט האָט זיי אויסגעקליבען און זיי

געגעבען אַ „געאָפּענבאַרטע געזעצגעבונג“ — וויא אַזוי האָט זיך עס גאָר געקענט לייגען אויף מענדעלססאָהן׳ס שכל? ווירקליך אַ וואונדער.

עס איז אָבער גאָר קיין וואונדער ניט, וואָס פיעלע פון זיינע אנהענגער און אפילו זיינע אייגענע קינדער האָבען פון זיך אַזוי שנעל אַראָפּגעוואָרפען דיעזע לאַסט און האָבען זיך געטויפט, דען זיין ערקלערונג וועגען יודענטהום האָט גאָר ניט געגעבען דיא הער־צער, האָט אפילו ניט אַפּעלירט צום געפיהל, נאָר האָט אונטער־וואָרפען אַלעס צו אַ בלינדער געהאָרכזאַמקייט, צו אַן אָרטהאָדאָק־סיע, קען מען זאָגען, אָהן אַ גלויבען.

אוועק רויבען ביי דעם אידען דעם מאָנאָטעאיזמוס, דעם עיקר פון זיין אמונה, אַלעס וואָס אַלע לעהרעס פון דער אידישער רע־ליגיאָן האָבען מיט איהר פערבונדען, אויסער דיא צערעמאָניעלע זייט, און נאָר איהם איבערגעלאָזען אַלס זיין ספּעציעלע פּפליכט צו ליידען אונטער דער לאַסט פון צערעמאָניעס, פון אַ טרוקענעם און פאָרמעלען גאָטעסדיענסט, — דאָס הייסט, איינפאַך איהם אָפּ־שרעקען, אָפּטרייסלען פון יודענטהום, איהם טרייבען אין שמד אריין. צו וואָס זיך מאַטערן און זיין פערשטויסען און פערהאַסט פון אַלעמען צוליעב אַ רעליגיאָן, וועלכע דריקט זיך נאָר אויס אין פאָרמאַליטעטען, אין אַ ספּעציעלען גאָטעסדיענסט, ווען מען קען לעבען גליקזעליג נאָך דער „נאַטירליכער רעליגיאָן“, ווען מען קען פון דיעזען אתה בחרתנו׳ניזמוס, וועלכער איז אין דער פּראַק־טיקע נאָר אַ מערטירעריי, פּטור ווערן דורך אַזאַ קלייניגקייט, וויא אַ ביסעלע טויף־וואַסער? און באַלד נאָך מענדעלססאָהן׳ס טויט האָט זיך טאַקע צוגאָסען אַ טייך מיט טויף־וואַסער אין בערלין....

וויא אַזוי מענדעלססאָהן האָט, נאָך אַזאַ אויפפאַסונג פון יו־דענטהום אַלס שטרענגע אבהיטונג פון אַלע געבאָטען, געקענט פערלאַנגען פאָלשטענדיגע טאָלעראַנץ און אָבשאַפונג פון יעדער אַרט חרם צווישען אידען, איז אויך אונפערשטענדליך; אָבער ער האָט עס פערלאַנגט און אין דעם, אַזוי וויא אין זיין פאָרדערונג אָבצו־טהיילען קירכע פון שטאַאַט, בעשטעהט דער הויפּט־ווערטה פון זיין „ירושלים“. וואַהרשיינליך צוליעב דעם האָט עס אַזאַ פריי־

הייטס־קעמפפער וויא מיראבאָ ערקלערט, אַז „מענדעלססאָהן׳ס „ירושלים“ פערדיענט איבערזעצט צו ווערן אין אַלע אויראָפּעאי־ שע שפּראַבען;“ וואהרשיינליך צוליעב דעם האָט עס אזא טיע־ פער פילאָזאָף וויא קאַנט, וועלכער האָט מיט זיין „קריטיק פון ריינעם פערנונפט“ געמאַכט אַ תל פון לייבניץ׳ס פילאָזאָפיע, אַזוי שטאַרק געליובט „ירושלים“, זאָגאַר געפונען פאַר אַן „אונווידער־ לעגבאַרעם בוך!“

דרייצעהנטער קאפּיטעל.

„דיא מאָרגענשטונדען“.

ניט איין מאָל איז דאָ אויסגעקומען צו בעמערקען, אז מענ־דעלסזאָהן איז געוועזען א פעסטער אנהענגער פון דער לייבניץ־וואָל־פישער פילאָזאָפיע; אָבער אין קיין אנדערע פון זיינע ווערק האָט ער עס ניט ארויסגעוויזען אזוי קלאָר און דייטליך וויא אין זיינע „מאָרגענשטונדען“. דאָס איז איבערהויפּט געוועזען זיין לעצטע ווערק, מען קען זאָגען זיין מאָראַל־פילאָזאָפישע צוואה. עס איז איהם שוין געוועזען זעהר שווער צו שרייבען, ווייל דיא אויגען זיינע האָבען זיך אלץ מעהר ענטזאָגט צו דיענען.

דער נאָמען „מאָרגענשטונדען“ קומט פון דעם, וואָס מענ־דעלסזאָהן האָט נאָר געקענט שרייבען אין דער פריה. אָנגעפאַנגען האָט ער זיינע „מאָרגענגעדאַנקען איבער גאָט און שעפּפונג“ מיט יאָהרען צוריק, נאָר צום דרוקען האָט ער זיי פערטיג געמאַכט אין 1785. זיין צוועק איז צוערשט געוועזען צו פערפאַסען פאַר זיינע קינדער א לעהרבוך פון דער פילאָזאָפישער שולע, צו וועלכער ער האָט געהערט, גראַדע וויא ער האָט זיך גענומען צו דער איבער־זעצונג פון דער ביבעל צוליעב דיא אויסבילדונג פון זיינע קינדער. ער האָט זעהר געזאָרגט וועגען דיא ערציהונג פון זיינע פעהיגע און ליעבליכע קינדער און האָט קיינע אָפּפער געשפּאָרט צו אונטער־ריכטען זיי אין אַלעס, וואָס ער האָט געהאַלטען פיר ניצליך. ער האָט בעזאָנדערס געשטרעבט, אז זיין עלטערער זוהן יוסף זאָל זיך קענען אָבגעבען אין גאַנצען צו וויסנשאַפטען אין פילאָזאָפיע, און ער האָט זעהר בעדויערט, ווען דיא אומשטענדען האָבען גע־צוואונגען זיין זוהן צו ווערן א געשעפטסמאַן.

נאָר נאָך לעססינג׳ס טויט, ווען ער האָט זיך דערוואוסט, צו זיין טיעפסטען בעדויערן, אז זיין אינטימסטער פריינד איז צו־לעצט געוואָרן א ספּינאָזיסט, האָט ער בעזאָנדערס אין אויג גע־האַט טיעפער צו בעגרינדען זיין פילאָזאָפיע געגען ספּי־נאָזאָ׳ס. אין לעססינג׳ס ביאָגראַפיע איז שוין איבער־געגעבען געוועזען, וויא דיעזער פרייער גייסט האָט אין א געשפּרעך מיט יאַקאָבי זיך ערקלערט פאַר ספּינאָזאָ׳ס פילאָזאָפיע,

וויא יאַקאָבי האָט עס בעקאַנט געמאַכט, וויא דאָס האָט געפיהרט צו אַ דיספוט צווישען יאַקאָבי און מענדעלסזאָהן און וויא דורך דעם איז ספּינאָזא׳ס פילאָזאָפיע מעהר בעקאַנט און ערקלערט גע־וואָרען פאַר דעם לעזענדען עולם. דאָ ווילען מיר זיך ניט אָפּ־שטעלען אויף דעם. מיר ווילען נאָר בעמערקען, אַז דיא גאַנצע אַנגעלעגענהייט האָט אַזוי שלעכט געווירקט אויף מענדעלסזאָהן׳ס געזונדהייט און געמיטה און האָט איהם אַזוי געערגערט, דאָס מען רעכענט, אַז זיינע יאָהרען זיינען דורך דעם פערקירצט געוואָרען.

עס איז יעדענפאַלס זיכער, דאָס ער האָט ניט געקענט אריי־בערטראַגען דעם פאַקט, וואָס זיין בעסטער יוגענדפריינד האָט איהם ניט אַנפערטרויט זיין בעקעהרונג צו ספּינאָזא׳ס פילאָזאָפיע. וויא לעססינג איז געשטאָרבען, האָט זייער גוטע פריינדין עליזע ריימאַרוס, דיא בראַווע און זעהר געבילדעטע טאָכטער פון דעם בעריהמטען האַמבורגער פּראָפעסאָר, וואָס זיין קריטישע ווערק איבער קריסטענטהום האָט לעססינג פערעפענטליכט אונטער דעם נאָמען „פראַגמענטען“ — זיך געווענדעט צו מענדעלסזאָהנען ער זאָל אָנשרייבען עפּעס איבער זיין פריינד׳ס כאַראַקטער. מענדעלס־זאָהן האָט זיך אליין געקליבען עס צו טאָן, און ווירקליך קיינער האָט בעסער פאַר איהם ניט געקענט בעשרייבען לעססינג׳ן, דען מיט קיי־נעם איז לעססינג געווען אַזוי ענג און אינטים פערבונדען זייט זייע־רע יוגענד־יאָהרען.

אָבער ווען מענדעלסזאָהן האָט ערפאַהרען פון דיעזער פריינ־דין, דאָס ניט נאָר האָט זיך לעססינג בעקעהרט צום ספּינאָזיזמוס, זאָנדערן ער האָט עס אָפען ניט געוואָלט אַרויסזאָגען פאַר איהם, זיין יוגענד־פריינד, איז ער אייננפאַך צוטומעלט געוואָרען. אָנפאַנגס האָט ער עס ניט געוואָלט גלויבען, און ווען ער האָט זיך שליסליך איבערצייגט, אַז יאַקאָבי׳ס בעהויפּטונג איז אַ ריכטיגע, האָט ער ניט געוואוסט וויא צו שרייבען זיין הספד איבער לעססינג׳ן. ער האָט געוועלט דערגיין פון יאַקאָבי׳ן געוויסע איינצעלהייטען וועגען דיעזע אַנגעלעגענהייט, און דאָס האָט איהם פערפיהרט געגען זיין ווילען אין אַ פּאָלעמיקע מיט יאַקאָבי׳ן וועגען ספּינאָזא׳ס פילאָ־זאָפיע.

עס איז שווער צו פערשטיין, ווארום לעססינג האט ניט גע־וועלט זיין אויפריכטיג מיט זיין יוגענד־פריינד אין דיעזען פאל. פיליייכט האט ער איהם ניט געוועלט אפעסען דיא הארץ דערמיט, דען ער האט געוואוסט, וויא שטארק מענדעלססאהן איז געגען ספינאזא׳ם פילאזאפיע. מענדעלססאהן איז יעדענפאלס געוועז זעהר עמפפינדליך צו פילאזאפישע מיינונגען. ער איז געוועזען צו־געבונדען צו זיין פילאזאפיע אזוי וויא צו א געליעבטע. ער האט געזעהען, דאס אן אנדערע איז איהם שוין שווער געוועזען צו פער־שטיין. „איך וויים, האט ער זיך מודה געוועזן, אז מיין פילאזא־פיע איז ניט מעהר דיא פילאזאפיע פון דיעזער צייט. זיא שמעקט נאך צו פיעל מיט יענער שולע, אין וועלכער איך האב זיך אויס־געבילדעט.“

אין דיא „מארגענשטונדען“ האט ער טיעפער ענטוויקעלט דיא געדאנקען וועגען זעלבסטערקענטניס(הכרת עצמו), וועגען גאטט און דיא נאטור, וועלכע ער האט אויסגעדריקט אין זיינע פריהערע פילאזאפישע שריפטען. אריגינעלעס האט ער דא ווידער ניט גע־זאגט. ער האט אייגענטליך נאר פאפולאריזירט פרעמדע פילאזא־פישע סיסטעמען, איבערגעגעבען דיא געדאנקען פון זיינע לעה־רערס; אבער ער איז דאך ניט געוועזען שקלאוויש צו זיי. אין אייניגע פונקטען האט ער זיי קריטיקירט זעהר גרינדליך.

אין דער געשיכטע פון פילאזאפיע פערנעהמט ער יעדענפאלס קיין בעזונדערן פלאץ. מען רעכענט איהם צו געוועהנליך צו דיא זא־גענאנטע „פאפולאר־פילאזאפען“. דיא גאנצע פילאזאפיע פון אכטצעהנטען יאהרהונדערט טראגט אויף זיך דעם שטעמפעל פון רענעסאנס, ספעציעל פון אן אויפלעבונג פון דעם מענשליכען פער־שטאנד אין אלע פראגען איבער גאט, נאטור, דעם מענשען זעלבסט און זיין געזעלשאפטליכען לעבען. זיא ווערט בעצייכענט אין אל־געמיינען אונטער דעם נאמען „אויפקלערונגס־פילאזאפיע“, ווייל איהר הויפט גרונד איז געוועזען אויפקלערונג דורך דעם, וואס מען האט גערופען „געזונדער מענשענפערשטאנד“ אדער אויף ענגליש:

Sound Common-Sense

דיא מוטערלאנד פון דיעזער פילאזאפיע איז געוועזען ענג־

לאנד, וואו דזשאהן לאק איז נאך צו ענדע פון 17טען יאהרהונדערט ארויסגעטראטען מיט זיין עפאכע־מאכענדער שריפט : „איבער מענשליכען פערשטאנד“ ; נאכהער האט זיא אריבערגעוואנדערט נאך פראנקרייך, וואו זיא האט זיך אומגעוואנדעלט אונטער דעם איינפלוס פון דיא „ענציקלאפעדיסטען“ און ספעציעל פון דידערא, וואלטער און זשאן־זשאק רוסא אין א פאליטישען קאמפף געגען דיא קאטאלישע קירכע און דיא אלטע מאנארכיע ; און פון פראנקרייך איז זיא אריבער דעם גרענעץ נאך דייטשלאנד, וואו איהרע וויכטיגסטע ערשטע פערטרעטער זיינען געווען לייבניץ, טהאמאסיוס און וואלף.

מיר קענען זיך דא ניט אריינלאזען אין ערקלערונגען איבער דיעזער פילאזאפיע, וועלכע האט געשפיעלט אזא אונגעהייער וויכטיגע ראלע אין דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון אייראפא, דען מיר שרייבען דאך ניט א געשיכטע פון פילאזאפיע.

וואס אנבעלאנגט צו מענדעלסזאהנען, זא איז ער אזוי וויים אוועק אויף דעם וועג פון זיין לעהרער וואלף, וועלכער האט בעגרינדעט זיין סיסטעם אויך אויף ניצליכקייט, דאס אין זיינע פילאזאפישע בעטראכטונגען האט ער ספעציעל אין אויג געהאט דיא גליקזעליגקייט פון מענשען. זיין ערשטע שטרעבונג איז געווען צו זוכען אויף דעם גרונד פון פראסטען מענשענפערשטאנד, אהן טיעפע חקירות, וויא מענשען קענען לעבען צופריעדען און גליקזעליג.

אויב זיינע אויספיהרונגען זיינען געווען אבערפלעכליך, אויב זיין גאנצע פילאזאפיע איז געווען שוואך און פעראלטעט, אבער דערפאר האט ער איבערשטיגען דיא טיעפסטע דייטשע פילאזאפען מיט זיין גלענצענדען און אנציהענדסטען סטיל, מיט זיין שריפטשטעלערישען טאלענט. ניט פאר פילאזאפען האט ער געשריעבען — זיי האט ער קיין נייען ווארט ניט געהאט צו זאגען — נאר פאר דעם געוועהנליכען לעזער, פאר דעם גרויסען פובליקום, און דאס האט ער דערגרייכט אזוי, אז ער איז געווארען איינער פון דיא בעליעבטעסטע שרייבערס אין דייטשלאנד.

פערצעהנטער קאפיטעל.

מענדעלסזאָהן'ס טויט און לויה.

כמעט אין דער זעלבער צייט, ווען מענדעלסזאָהן האט פערעפענטליכט זיינע „מאָרגענשטונדען", האט יאַקאָבי געלאָזט דרוקען זיין אבהאנדלונג „איבער ספינאָזא'ס לעהרע" און אויך זיין בריעפליכען שטרייט מיט מענדעלסזאָהנען וועגען לעססינג'ס ספינאָזיזמוס. דיא בריעף האט יאַקאָבי פערעפענטליכט גאָר ניט פרעגענדיג מענדעלסזאָהן'ס ערלויבניס. מענדעלסזאָהן האט זיך זעהר שטאַרק געערגערט וועגען דעם, און וויא שוואך ער האט זיך ניט געפיהלט, האט ער אָנגעשריעבען „אן לעססינג'ס פריינדע."

עטליכע טעג נאָך דיעזער אָנשטרענגונג איז ער קראַנק געוואָרען. צו דאָקטאָר הערץ, זיין שילער, האט ער געזאָגט: „לעצטען שבת, ווען איך האָב אוועקגעטראָגען מיין שריפט וועגען יאַקאָבי'ס בעהויפטונגען צו פאָסס'ן (זיין פערלעגער), האב איך מיך ערקעלטעט. נאָר עס פרעהט מיך וואס איך האב אָבגע'פטר'ט דיזע פערדריסליכע זאַך... ליעבער הערץ, זייט איינינגע צייט איז מיין געדערבענים זעהר שוואך געוואָרען. מיין קאָפּ־בוך איז גענצליך אין אונאָרדנונג."

זיינע קרעפטע זיינען שנעל אויסגעגאַנגען. צוויי טעג נאָכדעם, דעם 4 יאַנואר 1786, איז יוסף מענדעלסזאָהן גאַנץ פריה געקומען צו דר. הערץ אָנזאָגען, אז זיין פאַטער'ס צושטאַנד איז פּ׳על ערגער געוואָרען. דר. הערץ האט געפונען דעם „סאָקראַטעס פון 18טען יאָהרהונדערט" ליגענדיג מיט איינגעזונקענע אויגען אויף א סאָפא געגענאיבער לעססינג'ס ביוסט. מענדעלסזאָהן האט זיך בעקלאָגט, דאָס ער האט דיא גאַנצע נאַכט שטאַרק געליטען פון שמערצען אין ברוסט. ער האט זיך אָנגעשטרענגט צו זעצען זיך אויף דער סאָפא, נאָך עטליכע מינוטען נאָכדעם איז ער אָנידערגעפאַלען, אום שוין ניט מעהר אויפצושטיין. ער איז אויסגעגאַנגען איינפאַך פון שוואַכקייט אין אלטער פון 57 יאָהר.

אזוי וויא ער איז אימער געווען א קרענקליכער, דארום האט קיינער ניט ערווארטעט, דאס ער זאל אזוי פלוצלונג אויסגיין. שנעל וויא א בליץ האט זיך דיא טרויעריגע נאכריכט וועגען זיין אונערווארטעטען טויט פערשפרייטעט אין גאנץ בערלין. גרויס איז געווען דער טרויער פון אלע אידען אין דייטשלאנד. מיט טרעהרען אין דיא אויגען האבען זיי איינער דעם אנדערן געזאגט: „ברוך דיין אמת, מאזעס דעסאו איז געשטארבען.“

זיין לויה איז געווען אזוי איינפאך וויא ריהרענד. דיא געבילדעטסטע מענער פון בערלין האבען געטראגען זיין קערפער, און דיא גאנצע בערלינער געמיינדע, מיט אויסנאהמע פון עטליכע פערביסענע פאנאטיקער, האבען נאכגעפאלגט. אין דער טרויער־פראצעסיאן האבען אויך אנטהייל גענומען פיעלע קריסטען. ניט נאר אין בערלין, זאנדערן אויך אין עטליכע אנדערע שטעדט אין דייטשלאנד האבען דיא אידען אויסגעדריקט זייער טרויער וועגען זיין טויט דורך צושליסען דיא קראמען און געשעפטען אין דער צייט פון זיין בעערדיגונג.

דיא אידען, וועלכע האבען וועניג געלעזען זיינע דייטשע ווערקע, האבען זיך ערשט נאך זיין טויט גענומען זיי צו לעזען און האבען זיך ארומגעזעהען, וואס זיי האבען אין איהם פערלארען. אלץ גרעסער איז געווארען דיא צאהל פון זיינע שילער און פערעהרער, וועלכע האבען געוועלט נאכפאלגען זיין ביישפיעל און האבען זיך אנגעשטרענגט דירעקט צו פערשפרייטען אייראפעאישע בילדונג צווישען זייערע פערפינסטערטע ברידער; אבער קיינער האט ניט געקענט פערנעהמען זיין הויכען פלאץ. דיא מאספים, זיינע דירעקטע נאכפאלגער, זיינען געווען זעהר געבילדעטע און וואהלמיינענדע מענשען; אבער זיי האבען איבערטריבען דיא מאס און אייניגע זיינען פערקראכען ביז צו דער טויפע.

אין מענדעלסאהנען זיינען גליקליכערווייזע פערבונדען געווען פיעל גרויסע מעלות: תורה מיט חכמה, פילאזאפיע מיט קונסט, קענטניסע מיט טאלענט, גרינדליכקייט מיט לעבהאפטיגקייט, ערנסטקייט מיט וויץ, פעסטקייט אין זיינע איבערצייגונגען מיט א ברייטע און פריינדליכע טאלעראנץ, א ליידענשאפטליכע

זעעלע מיט א זעלטענע בעהערשונג און גערולד, צוגעבונדענקייט צו זיין פאָלק מיט א ליעבע צו דער גאַנצער מענשהייט, א בעשיידענ־הייט מיט אַן אינערליכען שטאָלץ. נאָך זיין כאַראַקטער האָט ער ווירקליך פערדיענט דעם נאָמען „סאָקראַטעס פון 18טען יאָהר־הונדערט".

דיא פריינדשאַפט, וועלכע פיעלע פון דיא גרעסטע דייטשען האָבען איהם ארויסגעצייגט אָפען און אויפריכטיג אין א צייט, ווען אַלע פון זיי, נור לעססינג אויסגענומען, האָבען יעדענפאַלס קיין סימפּאַטיע געהאַט צו אידען — דיעזע פריינדשאַפט צייגט, אַז ער האָט בעזעסען א געוויסע אַנציהונגסקראַפט, אַז ער איז געווען אַזוי ליעבענסווירדיג, אַזוי גוטמוטהיג און גוטהערציג, דאָס ניט ווילענדיג האָט מען איהם געמוזט ליעבען. קיין איד פאַר איהם און אפילו נאָך איהם האָט ניט געצעהלט אַזוי פיעל קריסטליכע פריינד וויא ער.

נאָר זיין גרעסטע מעלה, א מעלה, וועלכער ער האָט בעזאָנדערס צו פערדאַנקען זיין גרויסען איינפלוס, איז געווען זיין זעלטענער טאַקט ביי פערשיעדענע אַנגעלעגענהייטען אין וועלטליכע זאַכען. דיעזען טאַקט האָט ער בעזאָנדערס ארויסגעוויזען ביי רעליגיעזע און פּאָליטישע שטרייטיגקייטען, וויא אין דעם פאַל מיט לאַפאַטער'ן און ביי דער פערעפענטליכונג פון זיין איבערזעצונג פון דער ביבעל. ער איז ווירקליך געווען א וועלט־וויייזע, דאָס וואָס דיא אידען רופען: לאַנד־חכם.

נאָך זיין טויט האָבען פיעלע פּאָעטען איהם בעזונגען און גע־לויבט, נאָר בעזאָנדערס טרעפליך און קורץ האָט איהם כאַראַקטע־ריזירט א דייטשער פּאָעט אַזוי:

„מאָזעס מענדעלססאָהן,
איין ווייזער וויא סאָקראַטעס,
דען געזעצען דער פעטער געטריי,
אונשטערבליכקייט לעהרענד.
אונשטערבליך וויא ער".

ע נ ד ע.

קאטאלאג

פון דער

אינטערנאציאנאלער ביבליאטהעק פערלאג קאמפ.

		פרייז.
פיליפ קראנץ,	קולטור געשיכטע, 3 בענדער, 1000 זייטען, 100 בילדער, שיין געבונדען, פרייז יעדער באנד............	75 ס.
" "	דיא געשיכטע פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציאן, 3 טהיילען אין איין באנד, שיין געבונדען....................................	" 75 "
" "	יציאת מצרים, מיט איין קארטע פון מצרים..................................	" 15 "
" "	אריסטאטעל, זיין ביאגראפיע......	" 10 "
" "	וואס הייסט נאציאן — זיינען אידען א נאציאן?......................	" 10 "
י. גארדין,	גאט, מענש און טייוועל, דראמע אין 4 אקטען	" 25 "
" "	וואלטער, זיין ביאגראפיע............	" 10 "
דר. קאספע,	מעכאניקע, נאך סיר אייזאק ניוטאן	" 10 "
" "	אסטראנאמיע " " "	" 15 "
" "	אנפאנג פון כעמיע.....................	" 15 ".

פרייז.

מ. באראנאוו, דער מענש און די נאטור.........10 „

ל. טאלסטאי, פאטריאטיזמוס און רעגירונג, 05 „

„ „ דער איינציגער מיטעל...........05 „

ביידע בראשורען איבערזעצט פון מ. קאטץ.

מאקסים גארקי, ערציילונגען, איבערזעצט פון ח. אלעקסאנדראוו........................15 „

ח. אלעקסאנדראוו, טאלסטאי, זיין ביאגראפיע 10 „

ב. פייגענבוים, רמב"ם, זיין ביאגראפיע..............10 „

מ. ווייערניק, רב סעדיה גאון, זיין ביאגראפיע...10 „

מ. פרומקין, ר' ישראל בעל שם טוב, זיין ביאגראפיע..............................10 „

מאררים ראזענפעלד, געזאמעלטע לידער פון מאררים ראזענפעלד, 337 זייטען, אילוס-טרירט, שעהן געבונדען, פרייז...............$1.00

פיליפ קראנץ, אמעריקא פאר קאלומבוס, א קולטורגעשיכטליכע נאכפארשונג, 169 זייטען מיט 44 צייכנונגען, שיין געבונדען, פרייז...............50 ס.

פ. ווייערניק, דער ווילנער גאון, זיין ביאגראפיע 10 „

ד. מ. הערמאלין, יצחק בער לעווינזאהן, זיין ביאגראפיע.. .... 15 „

פרייז

פיליפ קראַנץ, ברוך ספינאָזא, זיין לעבען און
זיין פילאָזאָפיע.................. 15ס.

" " שבתי צבי, זיין ביאָגראפיע...... 15 "

" " יאזעפוס פלאוויוס, זיין ביאָגראפיע 15 "

" " בר־כוכבא, זיין ביאָגראפיע...... 15 "

" " לעססינג און מענדעלססאָהן,
זייער לעבען, שריפטען און טהעטיג־
קייט. 185 זייטען.................. 25 "

מאררים ראזענפעלד, היינריך היינע,
זיין ביאגראפיע, 85 זייטען.......... 15 "

דוד פינסקי, ערצעהלונגען, ערשטער באנד,
256 זייטען........................ 50 "

" " זרבבל, ערצעהלונג............ 05 "

דר. ש. פעסקין, סטרייקס און זייער ניצ־
ליכקייט פיר דיא ארבייטער.. 05 "

צו אדרעססירען:

The International Library Pub. Co.,
23 Duane St., New York, U. S. A.